

ਅਦੁੱਤੀ ਰਹਿਬਰ

(ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਕੁਕਾ ਲਹਿਰ)

ਲੇਖਕ : ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library has been created with the approval and personal blessings of Sri Satguru Uday Singh Ji. You can easily access the wealth of teaching, learning and research materials on Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library online, which until now have only been available to a handful of scholars and researchers.

This new Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library allows school children, students, researchers and armchair scholars anywhere in the world at any time to study and learn from the original documents.

As well as opening access to our historical pieces of world heritage, digitisation ensures the long-term protection and conservation of these fragile treasures. This is a significant milestone in the development of the Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library, but it is just a first step on a long road.

In order to continue conserving, digitising and publishing our numerous literature online, we are asking for your support and involvement.

Please join with us in this remarkable transformation of the Library. You can share your books, magazines, pamphlets, photos, music, videos etc. This will ensure they are preserved for generations to come. Each item will be fully acknowledged.

Digitising our treasures is an ambitious undertaking. Every page, every object, must be photographed individually and with great care. The whole photographic process including lighting, colour temperature, and environmental controls must all be precisely regulated. Post processing is also done with meticulous care including orientation, de-skewing, sizing and finally quality control to ensure the documents reflect the true state of the originals.

To continue this work, we need your help

Your generous contribution and help will ensure that an ever-growing number of the Library's collections are conserved and digitised, and are made available to students, scholars, and readers the world over. The Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library collection is growing day by day and some rare and priceless books/magazines/manuscripts and other items have already been digitised.

We would like to thank all the contributors who have kindly provided items from their collections. This is appreciated by us now and many readers in the future.

Contact Details

For further information about the process or your contribution - please contact

Email: NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਦੁੱਤੀ ਰਹਿਬਰ

(ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਨਾਮ ਰਾਮ ਸਿੰਘ)

(ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ)

ਲੇਖਕ :

ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ

1

- ਕੀਮਤ : 50 ਰੁਪਏ
- ਲੇਖਕ : ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਰੋਡ (ਬੇਟ)
- ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : 1000 ਕਾਪੀ ਜੁਲਾਈ, 1996
- ਬੰਪੋਜ਼ਿੰਗ : ਡਾਕਟਰ ਬੰਪੋਜ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, 219 ਰਾਈ ਟਿੱਬ ਸਿੰਘ ਨਗਰ,
ਲੁਧਿਆਣਾ। ਫੋਨ : 226877
- ਪ੍ਰਿੰਟਰ : ਆਈਟ ਫ਼ਾਸ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਸਮਰਪਤਿ

ਆਚਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ

ਸੁਭੇਂ ਸਹੀਦਾ ਦੇ

ਨਾਂ

ਦਿਸੇ ਕਲਮ ਹੋਂ

1. ਬੋਧਿਕਾ ਦੀਆਂ ਢਾਰਾਂ (ਨੀਢਾ ਦੀਢਾਰ, ਹਿੰਦ ਪਾਥ ਦੀ ਢਾਰ, ਆਥਾਨੀ ਦੀਆਂ ਢਾਰਾਂ, ਥਥਰ ਅਥਾਈ ਠਹਿਰ ਦੀ ਢਾਰ, ਥਥਰ ਰਥਨ ਸਿਥ ਦੀ ਢਾਰ)
2. ਜੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ (ਕਵਿਤਾ)
3. ਪੰਚਾਥ ਵੇਦਨਾਂ (ਜਵਿਤਾ)
4. ਪੰਜਾਥ ਤ੍ਰਾਸਈ (ਥਾਰ)
5. ਸੰਘਰਸ਼ ਯੋਧਾ (ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਢਾਰ)
6. ਰਥਨ ਅਮੋਲ ਮਹਾਂਕਾਵਿ (ਸੰਘਰਸ਼ ਢਾਰਾਂ ਡਾਥਰ ਰਥਨ ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ)

ਤੱਤਕਰਾ

ਲਹਿਤ ਸਬੰਧੀ ਸੰਖੇਪ ਟਿੱਪਣੀਆਂ	9	ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਯੋਖ	32
ਆਦਿ ਕਥਨ	13	ਰਾਜਸੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀਆਂ	32
ਮੁੱਖ ਭੰਦ	18	ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ	33
ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਬਥਰ	20	ਹਕੂਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਪ	33
ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਹਾਈਆ 1816	23	ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਘਰ ਵਾਪਸੀ	33
ਮਿੱਟੀ	23	ਖੇਡੀ-ਕਾਡੀ ਤੇ ਚਿੱਤਰਨ	34
ਪਿੰਡ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਸਮੇਂ	24	ਚੌਰੰਗਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰੰਮ ਰਾਜ ਤੇ ਚਿੱਤਰਨ	34
ਸੁਆਣੀਆਂ	24	ਮੁੱਝ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸੀ	34
ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਚੇ	25	ਭਾਭਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ	
ਜਿਰਤੀ ਠੰਢ	25	ਪਸਾਰ	35
ਪਰਿਵਾਰ (ਬਾਬਾ ਜੀਸਾ ਸਿੰਘ)	25	ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ	35
ਜਨਮ	26	ਕੁਲਾਹੀ ਦੀ ਠਾਹਟਰ	36
ਜਨਮ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਖੇਡਾ	26	ਪੰਜਾਬ ਦਾ	36
ਫ਼ੀਰ ਰਾਮ	27	ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਦਾਈਆਂ	36
ਬਾਲ ਜਨਮ ਉੱਤੇ	27	ਸਮਾਜਸੀ ਨੀਤੀ	37
ਅਨੰਧਾ ਭਾਣ	28	ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਿੱਤਰਨ	37
ਮਾਂ ਠੰਢੀ	28	ਜਿਰਨ ਚਿੱਤਰਨ	37
ਜਵਾਨ ਵਿੱਚਿਆ	28	ਸੰਘਰਸ਼ ਚਿੱਤਰਨ	38
ਵਿਆਹ	29	ਸੰਘਰਸ਼ ਰੂਪ	38
ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੰਮ		ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਘਰਸ਼	38
ਭਾਭ ਦਾ ਅੰਡਾ	29	ਨਮ	39
ਕ੍ਰਿਤ ਦਿਹਾਰ	30	ਨਮ ਰੁਕਮ	39
ਜਿਰਸਾਨੀ	30	ਸੰਘਰਸ਼ ਪਰਚਾਰ ਆਰੰਭ	40
ਸੁਆਣ ਅਵਸਥਾ	31	ਨਮਦਾਹੀ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ	40
ਖਾਲਸਾ ਰੱਜ ਵਿਚ ਭਭਰੀ	31	ਲਹਿਰ ਸੰਗਠਨ	41
ਭੋਜੀ ਨੌਕਰੀ	32	ਪਰਚਾਰ	41

ਪਰਚਾਰ ਘੋੜਾ	42	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਾਇਲੀ ਜਾਣ	53
ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ	42	ਅਦਕਾਰਨਿਸ਼ਤਾਨ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ	54
ਸਮਾਜਕ ਕੁਰਾਣੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ	42	ਰੂਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ	54
ਹਰਿਦਵਾਰ ਪਾਸੇ ਪਰਚਾਰ ਫੇਰੀ	42	ਦਿੱਲੀ	55
ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ	43	ਭਉ ਥੱਪ ਝਾਰੇ	59
ਦਿਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ	43	ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਤਲਖੀ	56
ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਠੀਕੀਂ ਲੀਹ	44	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅੰਟਾ ਘਰ ਥੋਲ ਬੁੱਢਤਾ-	
ਫੇਰਨੀ	44	ਖਾਨਾ	56
ਸਮਾਗਮ	45	ਬੁੱਢਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ	57
ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਠੀਕੀਂ ਲੀਹ	45	ਬੁੱਢਤਾ ਠਾਣ ਰਪਟ	57
ਭਹਿਰ ਵਿਕਾਸ	45	ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ	58
ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ	46	ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ	58
ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹਵਾਲਾ	46	ਕੁਝੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਵੈ-ਵਿਵਰਣ ਦਿਸ਼ਾਵਲ	59
ਹੋਰ ਹਵਾਲਾ	47	ਵਾਸੀ	59
ਧਾਰਮਿਕ ਮੇਲਿਆਂ ਤੇ ਪਰਚਾਰ	47	ਭੀਰ ਜਨਤਾ	59
ਵੁਢੀ ਪਰਚਾਰ	47	ਬਹੀਦੀਆਂ	60
ਨਾਮਿਲਕਵਰਤਣ	48	ਸਾਕਾ ਰਾਏ ਕੋਟ	60
ਭਹਿਰ ਵਿਰੁੱਧ ਰਪੋਰਟਾਂ	49	ਕੁਝੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ	60
ਸਰਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ਕੀਦੀ	49	ਬੁੱਢਤਾਠੇ ਕੋਲ ਕਰਾਨਕੀ	61
ਦਕਾਓ ਨੀਤੀ	49	ਹਮਲਾ	61
ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਚੰਗਾ	50	ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ	62
ਘਰ ਘਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ	50	ਪੰਜ ਕੁਝੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ	62
ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਫੇਰਨੀ	50	ਫਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਸੀ ਲਈ ਤਿਆਰੀ	62
ਹੱਥੇ ਉੱਤੇ	51	ਵਾਸੀ	63
ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਰਚਾਰ	51	ਸੂਬਾ ਗਿਆਨੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਤਨ	
ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ	51	ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ	63
ਕੂਬਾ ਭਹਿਰ ਦਾ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ	52	ਵਾਸੀ ਦਾ ਕੁਕਮ	64
ਪ੍ਰਭਾਵ	52	ਵਾਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਉੱਤੇ ਸੂਬਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ	
ਯੋਮਾਂਤਰੀ ਸੰਬੰਧ	52	ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਦਸਰ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਰ	64
ਬਯਾਮੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ	52	ਵਾਸੀ	64
ਨਿਪਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ	53	ਜੋਥੀਭੇ ਕੁਝਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ	
ਆਪਸੀ ਸੁਭ ਸਤਿਕਾਰ	53	ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ	65

ਸਾਥਾ ਮਲੋਰਕੋਟਲਾ	65	ਕੋਰਵਾਲੀ ਬੋਲ ਲਗਾਈ	74
ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਫਰਵਾਹੀ ਨੰਬਰਦਾਰ		ਆਰੰਭ-ਸਾਧਨੇ ਧੁੰਧ	74
ਠਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ	65	ਅੰਗਿਦ ਖਾਂ ਕੋਰਵਾਲ ਦਾ ਮਾਰੇ	
ਕੋਰਵਾਲ ਨੇ ਬਲਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਰ-		ਜਾਣਾ	74
ਦਾਇਆ	66	ਦੁਰੱਛੀ ਲਗਾਈ	75
ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ		ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਦਾ ਜਲੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ	75
ਪੁੱਜਣਾ	66	ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ	76
ਕੁਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ	66	ਭਾਧ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਦੀ ਮੋਰ	76
ਹੋਹ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰ	67	ਦੁਖ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਸਮਾਪਣ	77
ਜਥੇਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੰਗਾਰ	67	ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਦੋਸ-ਬੰਦ ਮਾਰਾਂ	77
ਮਾਈ ਇੰਦ ਕੋਰ ਦੀ ਲਗਵਾਰ	67	ਭੀ.ਸੀ. ਕਾਵਨ ਦਾ ਠਾਕਮ ਨੂੰ ਦੁਕਮ	78
ਚੀਕਾਨ ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਸਰਕਾਰੀ	68	ਕੁਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮਲੋਰਕੋਟਲੇ ਬਲ ਆਉਣਾ	78
ਜਥੇ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਭਾਰਵਾਲੀ ਨੂੰ		ਸਵਰ	79
ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਯਤਨ	68	ਭੀ. ਸੀ. ਕਾਵਨ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ	
ਕੁਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੰਭਲਪ	68	ਭੰਤਕਾਰ	79
ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੋਰਗੀ ਸਪਲਟੀ-		ਭਗੀਚ	79
ਕਰਨ	69	ਭੰਪਾਂ ਅਤੇ ਭਗੀਚੀਆਂ	80
ਕੁਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ	69	ਕੁਰੇ ਕੋਰ	80
ਜਥੇ ਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਭਰਿਆ	69	ਭਗੀਚੀਆਂ	80
ਭਗਿਰ ਦੀ ਚਿਠਾ	70	ਕੁਰਮੇ ਤਸਵੀਰ	81
ਜਥੇ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ	70	ਕਾਨਿਓ ਭਗੀਚ	81
ਸੁਭਾ ਲੰਘਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੁਹਿਆਈ ਭੀ.		ਭਗੀਚੀ	81
ਸੀ. ਕਾਵਨ ਬੋਲ ਜਾਣਾ	70	ਕਾਨਿਓ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਗੀਚੀ ਕਾਰੇ	82
ਜਥਾ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਧਮੋਟ ਤੇ ਰੋਕੋ		ਭਗੀਚੀ	82
ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ	71	ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਸਤਿਨਾਮ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ	
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਾਗਿਓ		ਕਾਨ	82
ਹੋਣਾ	71	ਠਾਕਰਾਓ ਕੁਰਾ ਮਿਲਣ	83
ਜਥਾ ਮਲੋਰ ਵਿੱਚ	71	ਦੋਸ ਨਿਕਾਏ ਲਈ ਦੁਕਮ	83
ਮਲੋਰ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਖੁਨੀ ਭਾਧ	72	ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣਾ	84
ਮਲੋਰਕੋਟਲੇ ਬਲ ਧਾਈ	72	ਰਿਆਓ ਰਵਾਨਗੀ ਸਮੇਂ	84
ਮਲੋਰ ਕੋਟਲੇ ਬਹਿਰ ਬੋਲ	73	ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਸੰਭਰ ਨੂੰ ਆਏ	85
ਹਮਲਾ	73	ਦੋਸ ਕਰਨ ਚਿਠਾ	85

ਬਰਾਨਗੀ	86	ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਹਿੰਸ ਅਤੇ ਬੁਝੇ	94
ਮਾਹੇਲ 'ਚ ਉਚਾਜੀ	86	ਆਰਾਜੀ ਚੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮ	
ਸੰਦੇਹਨਾ	87	ਧਾਰੀ ਧੌਲਦਾਨ	95
ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਰਚਾ	87	ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰ ਧੁੰਧ ਵਿਚ ਡਰਰੀ	
ਕੁਪਿਆਣੇ ਵਿਚ ਵੰਗੀਸ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ		ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ	95
ਠਾਠ ਗੱਲਬਾਤ	87	ਫੇਰ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ	95
ਨਗਰਵੇਲੀ ਲਈ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਡੋਮਟਾ	88	ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ	96
ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇਰੇ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਡਾਪਾ	88	ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰਨ	
ਰਠਾਬੀਆਂ	88	ਸਥਾਨ	96
ਜਲੰਧਰੀ ਗੰਗ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ	89	ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੈਸ਼ਨ - 929 ਵਿੱਚ	
ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਰੰਗੂਣ ਨਗਰਵੇਲੀ	89	ਸਰਕਾਰੀ ਧੌਲਦਾਨ	96
ਵੰਗੂਣ ਵਿੱਚ ਨਗਰਵੇਲੀ ਲਾਮ	90	ਉੱਚ ਉਦੇਸ਼	97
ਸਿਧਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਤਨਾਂ ਲਈ		ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ	
ਵੰਗੂਣ ਜਾਣਾ	90	ਲੋਕਾ ਕਾਨਫਰੰਸ	97
ਆਪਾ ਨਿਯਾਮਕ	91	ਸਟੇਟ ਪੀਪਲਜ਼ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਕੁਪਿਆਣਾ	98
ਮਲਕੋਟੀ ਵਿਚ ਨਗਰਵੇਲੀ	91	ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨ-	
ਲਾਗ ਵਿੱਚ	91	ਕਰੰਸ	98
ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸੰਦੇਹ	92	ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ	98
ਅਮਰ ਕਾਫਾ	92	ਨਿਰੰਦਰ ਸਿੰਘਰਠ ਅਤੇ ਸੰਧ ਉੱਤੇ	
ਉਪ੍ਰੰਤ ਕਰਕਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਦਮਨ		ਪਹਿਲਾ	99
ਚੱਕਰ	92	ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਣਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਭਾਗ	99
ਜ਼ਬਰ ਹਨੇਰੀ	92	ਵਿਦਿਆਰਥ ਤੇ ਖੇਡ ਜਥਾ	100
ਪੁਲਿਸ ਚੋਰੀ	93	ਭਗਤੀ	100
ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ	93	ਭੋਖਾ ਸੰਥੀ	101
ਸੁਭਾ ਕੁਰਬਾਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਹੈ		ਪੁਸਤਕ ਛਪਣ ਵੇਰਵਾ	102
ਘਾਟਣਾ	94	ਲੋਕਤਾ ਅੰਗਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਰੀਵਿਊ	103

ਮਿਤੀ 6-5-96 ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ
ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ
ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ ਰਾਈਆਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ

ਖੱਬਰੀ ਸੱਜੇ

ਸੰਤ ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੱਤਰ, ਸ: ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ
(ਸੁਭਾ) ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਖਰਲ, ਸ: ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਅਦੁਤੀ ਰਹਿਬਰ

(ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ)

ਅਤੇ

(ਕੁਝ ਅੰਦੋਲਨ) ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ

ਸਿੱਖੇਪ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਨਿਯਤ : “ਭਾਵੇਂ ਵੀ ਆਗਾਹੀ ਦੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੀ ਪੰਥ ਤੇ ਜੋ ਪਛਲੀਆਂ ਵੀ ਭੀਤੀ ਜਾਂਦੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਟੰਗ ਵਜਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਆਗਾਹੀ ਦੀ ਚੁਨਿਆਵੇ ਰੀਤ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਨਮ ਤੋਂ ਵੀ ਚੜ੍ਹਤ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅੰਦਰੋਂ ਸਰਗਰ ਨਾਭ ਭੰਗਾ ਡਿਆ। ਬਾਇਬਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੰਗਤ। ਅੰਦਰੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਮਿਤਕਰਨ ਦੀ ਭਰਿਰ ਬਣਾਈ। ਸਰਗਰੀ ਭਾਵਾਨਿਆਂ ਦਾ ਭੰਗ ਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਗਰੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਭਾਵੀਭਾਟ ਗੀਤ। ਸੁਭੇਸ਼ੀ ਭਰਿਰ ਦੇ ਵੀ ਭਾਨੀ ਥਾਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ। ਜੋ ਸਰਗਰਨ ਭੰਗੇ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿਖਾਸੀ ਆਗੂ ਸਨ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੰਗ ਨਰੀਆ ਨਾ ਹੋਏ ਅੱਜ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਪੁੱਜੇ ਜਾਂਦੇ।”

(ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਗਤ ਜੂਨ, 1972)

“ਜਦ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਸੁਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕੁਝ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਹ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵੇਂ ਭਾਵੇਂ।”

(ਸਮਝਾਈ ਅਧਿਕਾਰੀ ਲੇਵਟੀਨੋਟ ਜਠਰਲ ਮੇਥ ਐਂਡਰਿਉ
(ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਅਧਿਕਾਰ ਸਰਗਰ)

“ਇਹਦੇ ਦਿਰਾਢੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਰਾਏ ਕੁਤ ਦੀ ਰੋਟ, ਪਰ ਕੁਟ ਇਸ ਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਪੰਥ ਦਾ ਆਗੂ ਅਤੇ ਅਦੁਤੀ ਨੇਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਣਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਵੀਰੋ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸਕੂਪ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰੂਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੁਟ ਉਹ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਧਾਰਣ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਉਹ ਕੁਰੂਨੂੰ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਦ ਕਿ ਬੀਸੀਓ ਆਦਮੀ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਸੱਚਦੇ ਚਿੱਟੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਬੁਹਾਝੇ ਕੰਪ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਵਾਧ ਦੀ ਛਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮਿਸਟਰ ਜੇ. ਭਬਲਯੂ
ਸਾਬਕਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਬਾਲਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ

“ਉਸ ਨੇ ਹੱਥੀ-ਹੱਥੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦੇ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੀ ਛਿਟਕੀ ਕੁਰੂਤ ਰੱਖ ਛੱਡੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦਾ ਅਸਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ ਵੀਰਣ ਰਾਮਸਿੰਘ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਰਾਮਸਿੰਘ ਸ਼ੁਧਾਰਕ ਸਦਾਕਾਥੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਕੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਤਿਕਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੁੰਝੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ।”

(ਸਮਕਾਲੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਰਜੰਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼)
ਕੇਸਰਟਰਾ ਆਰਿਸਟੇਟ ਕਮਿਸ਼ਨਰ

“ਜਿਥੇ ਉਹ ਛਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਿਖਿਆ ਕਿ ਕੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਿਨਾਂ ਤੇਪ ਡਲਵਾਰ ਹੋਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਚਿੱਤੀ ਹੈ।”

(ਪ੍ਰੋ. ਅੱਬਦੁਲ ਮਜੀਦ)

“ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਅਸਮੱਝ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਉਥਾਰਾ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਥਾਝੇ ਸੌਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਵਾਮਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੁਰਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।”

(ਰਾਹੁ ਨੁਮਾਏ ਪੰਜਾਬ ਅੰਬ 28 ਫਰਵਰੀ, 1867)

“ਮੇਂ ਬੁਢ ਬੰਟੀ ਗਿਆ ਘੋਰ ਦੋਖਾ, ਕੁਰਿਓਂ ਨੇ ਜੋ ਤਰੀਖਾ ਅਖਤਿਆਰ ਬੀਆ ਹੈ ਬੰਹ
 ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੋਹ ਅਸਲ ਮਜ਼ਹਬ ਸਿੱਖੋਂ ਕਾ ਤੀ ਹੈ। ਔਰ ਉਸੇ ਉਨਹੋਂ ਨੇ ਦੋਖਾਰਾ
 ਰੋਟਕ ਦੀ ਹੈ। ਮਿਲਾਏ ਉਨ ਕੀ ਤਬੀਅਤ ਕਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਮਫੂਥ ਕੀ ਜਾਣਕ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ ਕੇ
 ਤਰੀਕ ਔਰ ਛੋਦ ਲਾਖ ਅਦਮੀਓਂ ਸੋ ਤੀ ਤਿਆਦਾ ਫਰੀਹ ਕੇ ਇਲਾਕਾ ਸੋ ਯੇ ਤੀ ਇਯਾ ਹੈ
 ਕਿ ਯਿਹ ਲੋਕ ਕੁਰੂ ਭੀਬੰਬ ਸਿੱਖ ਕੇ ਤਰੀਕੇ ਪਰ ਚਲਤੇ ਹੈਂ। ਕੁਰੂ ਭੀਬੰਬ ਸਿੱਖ ਕੋ ਆਪਣਾ
 ਦੋਖਰਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਛਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਔਰ ਯਿਹ ਮਜ਼ਹਬ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਉਸ ਕੇ
 ਉਪਰ ਅਨਾਇਤ ਕੁਰੂ ਕੀ, ਜਥਾਬਾਧੀ ਔਰ ਜਾਇਸਾਨੀ ਜਥਰਨ ਲਾਗਮ ਕਰਾਤੇ ਹੈਂ। ਬਣਾ
 ਮਕੁਲਾ ਉਨ ਕਾ ਯਿਹ ਹੈ, “ਮਰਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰੋ, ਜੀਨੋ ਕੀ ਖਾਹਿਬ ਫੈਰੋ, ਅਪਣੇ ਕੋ ਖਾਤ ਸਮਝੋ
 ਤਬ ਕੁਛਾ ਬਨੋ” ਕਾਓਂ ਕੇ ਕਾਓਂ ਔਰ ਮੋਹਿਆ ਕੇ ਮੋਹਿਆ ਕੁਛਾ ਹੋ ਕਦੇ”।

(ਮੋਲਰੀ ਕੁਲਾਮ ਭੀਖ ਜਾਨੰਧਰੀ ਤਾਰੀਖ ਵਾਬਨੀ ਚੋਂ)

“ਹਮਾਰੇ ਦੇਖ ਮੇਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜੋ ਅਸਹਿਯੋਕ ਇਤਨੇ ਚੰਗੇ ਸੋ ਬਣਾਇਆ ਉਸ ਕਾ
 ਕੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪ੍ਰਾਯ ਪਦਾਸ ਬਰਸ ਪੂਰਵ ਹੀ ਨਾਮਧਾਰੀਓਂ ਮੇਂ ਪਰਚਾਰ ਕੀਆ ਕਾ।”

ਡਾ. ਰਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੀ
 ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ

“ਸਤਿਕੁਰ ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮਿਤਕਰਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਭਹਿਰ
 ਚਲਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਭਰਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਰਾਹ ਦਿਖਲਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕਰੇ ਤਾਂ ਚੰਗੇ
 ਦਿਨ। ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਛਿਟਕੀ ਅਰਾਧ ਦੇਖਾ ਵਿਚ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਪੰਡਤ ਜਵਾਰ ਠਾਲ ਨਹਿਰੂ)

“ਕੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਜੀ ਕੇ ਕੁਛਾਏ ਹੋਏ ਅਜਾਬੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜੋ
 ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੋਹ ਨੂੰ ਸਦਾ ਮਾਣ ਰਹੇਗਾ।”

(ਨੋਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ)

“ਕੁੱਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਥਾਲ ਕੇ ਕੁਛੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਬਮ੍ਹਾ ਜਥਾਈ ਰੱਖੀ ਜਿਸ ਦੇ
 ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੋਹ ਤੇ ਅਸਨ ਅਜਾਬੀ ਜਮਕੂਰੀਅਤ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਨੂੰ ਨੁਕੀ ਚੱਖ ਤੇ ਕੁਸ਼ਨਾਈ
 ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।”

(ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ)

“ਅਸੀਂ ਕੁਥਿਆ ਨੂੰ ਕੁਝਤ ਅਤੇ ਮੁਰਖ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਵਾਰਥ ਜਾਂ ਭੱਤ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਇੱਥੋਂ-ਉੱਥੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਰਖਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖ ਪ੍ਰੇਮ ਕੱਟ-ਕੱਟ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਤੁੱਛਾ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਹਸ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਨੰਦ ਨਾਲ, “ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਕੁੰਜਾਉ ਜੋਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਖ ਰਾਸਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅਹਿਸਾਸ ਵਰਾਮੰਝੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕੱਲ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬੰਮ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਇਥ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਜਹੀ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਕਿਉਂ ਭਿਜ਼ਕੀਏ।”

(‘ਮਹਾਨ ਕੁਝਾ ਲਹਿਰ’ ਲਹਿਦੇ ਵਕਤ ਸਿੰਘ)

“ਸਿੱਖ ਮਹਾਤਮਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਥਾਣਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਪੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਰੇ ਖੋਭ ਵਿਚ ਮੁੜ ਉਤਰਾਉ ਪੇਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਥਾਣਾ ਜੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਅਣਖ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲ ਗਈ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਨਾਮ ਦੇ ਝਬਦ ਦੀ ਕੁੰਜ ਉੱਠਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸ ਕੱਠ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਮੀਤ ਨੂੰ ਪਰਵਿਰਥ ਕੀਤਾ। ਬਦੇਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਏ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਰਤੀ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਪਕਾਈ। ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਰਾਦ ਕੱਢਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੂਬਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸਭਾਵਤਨ ਕਰਕੇ ਨੜਕਦੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਨ-ਵਾਨ ਗਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭਾਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਸਵਾਰਥ ਵਜ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵਿਸਾਰ ਕੀਤੇ।

ਬੀਮਾਨ ਪੰਥ ਰਤਨ ਮਾਸਵਰ ਭਾਰਾ ਸਿੰਘ

“ਸ਼੍ਰੀ ਥਾਣਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਚੰਪੜੇ ਮਜਹਬ ਦੇ ਥਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਉਹ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਮਾਰਕ ਦੇ ਚਾਇਰੇ ਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੁਰਮੀਤ ਅਖਲੰਗੀ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਏ ਮਾਰਕ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਸਿਤਾਰੇ ਹਨ। ਪਰਚਾਰ ਥਾਣਾ ਜੀ ਦੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦਾ ਇੰਨ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਥੰਘ ਦੀ ਲਿਟਤੀ ਆਪ ਦੇ ਪੇਂਡੇਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਟੀ-ਦੀ ਹੈ।”

(ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ)

“ਕੁਝੇ ਕੁਝੇ ਸਾਥਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਕੁਝਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਲਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਰੂ ਭਗੀਥ ਸੁਟੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ-ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਗੀਥ ਤੇ ਲੀਲਤ ਸੁਟੀਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ

ਆਚਾਈ ਦਾ ਪੰਗਮ ਨੇ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਮ ਨੇ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਚਾਈ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਉਭਾਰੇ ਸਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ੈਰਤ ਤੇ ਅਣਖ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੌਣ ਤੇ ਖਲੋਣ ਲਈ ਟੁੱਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਛੱਕਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅਣਖੀਲੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਕੁਹ ਰਹ ਚਿੱਤੀ ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ੇਰ, ਹਥੇਲੀਆਂ ਤੇ ਸਿਰ ਹੱਥਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜੂਝਣ ਲਈ ਸੀਨਾਂ ਤਾਟ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਸਨ ।”

(ਕਾਮਰੇਡ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼)

“ਮੈਂ ਭਈ ਚਾਹ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸੁਖੱਭ ਜੋੜਣਾ ਬੋਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ । ਸੁਣਕੇ ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ । ਕੋਝਾ ਬੂਝ ਅੰਗੇਜ਼ ਕੋਝਾ ਦੇਸ਼ ਭਰਤ ਕੋਝਾ ਭਰੋਸੇਵਾਲਾ, ਕੋਝਾ ਕਰਨੀਵਾਲਾ, ਕੋਝਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ, ਕੋਝਾ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵੀਆਂ ਜੰਗਲੀਆਂ ਭਾਝਾ ਖੁਸ਼ਰ ਤੇ ਕੁਲਾਮ ਸੁਰੰਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥੀ ਤਰਾਨੇ ਕੰਦਣ ਵਾਲਾ ਮਹਾਪੁਰਖ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ।”

(ਸ: ਬੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ)

“ਨਾਮਾਧੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਵੈਤੰਤਰਤਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਥਾਂ ਹੈ । ਇਹ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਸਰਦੇਸ਼ੀ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਜਰਾ ਕਰਦੇ ਉ ਮੱਥੀ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਨ 1860 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇਕੀ ਮਾਲ ਸਰਦਾਰੀ ਸਕੂਲ, ਕਦੇਕੀਆਂ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਖਾਲੀ ਉ ਪਰਚਾਰ ਤੋਂ 60 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਥਾ ਉ ਕਟੇ ਖੰਦਰ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਤੇ ਚੋਰ ਢਿੱਡਾ ।”

(ਸ: ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਪੀ.)

“(ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਤੇ ਸੁਧਾਰਕ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਪਾਰੀ ਮਾਲ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਬਾਈਕਾਟ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬਕਤੀ ਦਾ ਯਥਿਆਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰਤਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਰਤੀ ਹੈ ।

(ਬੇਨਸਾਈਕਲੋ ਪੀਡੀਆ ਕੂਟੇਨਿਬਾ)

“ਸੱਟ ਲੱਖੋ ਮਨ ਨੇ ਕੋਈ ਯਾਅਰਾ ਡਾਲਣਾ ਬੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸਾਡੇ ਭੁਆਬ ਪਿੰਡ ਮੁਹਾਵੇ
 ਇਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖ “ਭਾਬਾ ਬੇਸਰ” ਨਾਂ ਦੇ ਭਰਿੰਦੇ ਸਨ। ਹੋ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕੁਰੂ
 ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਰਧਾਨ ਪਾਥ ਬਤੇ ਖੁਲੇ ਖਿਆਲ ਫਿਰਕੇਬੰਦੀ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਧਰਮ ਭਗਤੀ
 ਤੋਂ ਉੱਥੇ, ਕੁਝ ਭਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੁਨਮੁੱਖ ਸਨ। ਆਪ
 ਮਰਦਿਆਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਛਾਉਂਦੇ। ਯੋਪਲ ਡਕੀਓਂ ਤੇ ਨਿਤਾਇਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਣ
 ਹੋ ਸੇਵਾ ਬਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਕ ਸੇਵਕ ਬਟਨ ਵੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗੀ ਜੋ ਅਗਲਿਆਂ
 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅੰਡਰੇਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਕਥਹਿਬੀਆਂ
 ਡੋਕੀਆਂ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਿਆਂ ਵਿਖੇ ਤੱਕ ਕਿ ਰੇਲਾਂ ਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਮੁਕੰਮਲ ਥਾਈਕਾਟ ਮੈਂ ਤਿੰਨਾ ਹੈ
 ਉਸਦੀ ਨਕਲ ਮਾਰਰ ਵੀ ਡਾਕਕਸ ਦੀ ਨਾਮਿਲਵਰਡਣ ਨਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੈਂ 1896 ਤੋਂ
 1908 ਤੱਕ ਭਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਸੱਚੀ ਭੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜੋ
 ਸੀਬਨ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਹੀ ਪਛਰਾਪ ਹੈ। ਜੋ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹਾਣੀਆਂ
 ਦੇ ਉਸ ਨਰਬੀ ਜਾਣ ਵਿਖੇ ਨਾ ਕੱਢਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਥੋੜੇ ਦੇ ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਵਾਗ ਵਢੇ ਦਾ ਮਰ ਖਪ
 ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ।”

(ਭਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਬਨਾ)
 ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਦਰ ਪਾਰਟੀ

ਆਇ-ਕਥਨ

‘ਅਦੁੱਤੀ ਕਹਿਬਰ (ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ)’ ਰੂਪਾਵਲ ਦੋਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਫੋਟੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚੇ-ਕਸਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਵਿ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਵਿ ਦੇ ਨਾਇਕ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਿਥਨ-ਕ੍ਰਮੀ ਡਰਗਾਇਕ ਕੁਝ ਲਹਿਰ ਸਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਵਲੋਂ ‘ਕੁਝਾ ਵਿਦਰੋਹ’ ਦੀ ਸਿੱਧਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ—ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੇਦਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਕੁਝਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਰਮ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਹਕਮਨ-ਪਿਆਰੇ ਭੋਕ-ਨਾਇਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੰਨ 1816 ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੁਲਾਮੀ ਪਿਛੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੁਰੰਤਰ ਸ਼ਾਮਰਾਜ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਚੈਕਨ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ (ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਦੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 1839 ਈ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਏ ਪਿਛੋਂ ਤਹਿਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ-ਕਰਦੀ ਚੌਆਂ ਕੁਰਾਣਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪਠਨ ਦੀ ਕੁਰਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਚੌਰਾ-ਵਿਦੀ ਨਾਲ ਕਾਇਮਾ ਤੇ ਖੋਖਿਆ ਸੀ। ਤਤਕਾਲਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਾਲੀ ਉਹ ਚੌਰ-ਕਰਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਿੱਖ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਵਿਚੋਂ ਅਲੱਪ ਹੈ ਲਈ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੱਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਭ-ਕੁਭ ਕੁਆਰਾ ਇਕ ਰਖਵੀਂ ਜੀਵਨ-ਚਿੰਤਿਆਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਹਰੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੀ ਇਸ ਆਤਮਕ-ਚਕਰੀ ਤੇ ਚੌਰ-ਕਰਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਦੀਵ ਸਰੰਗ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਮੇਸ਼ ਕੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 1857 ਈ: ਵਿਚ ਸੱਤ-ਮਾਲਜੇ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨੀ ਪਈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਸ਼ਕ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਰੋਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਪਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਉੱਚਾ ਉਠਣ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਭਿਆਸੀ ਨਾਮ ਕਾਣੀ ਤੇ ਸੁੱਚ-ਸੱਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤੀ ਉੱਥੇ ਸਰੋ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਚੌਰ-ਕਰਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਵੱਡੇ ਭੋਕ-ਅਦੋਲਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜੋ ਆਦਰਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ

ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਭੰਗ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ, ਉਹੋ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦਾ ਵਰਮਸ਼ੀਲ ਝਾਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਬਟਰ ਪਿਤਾ ਮਤਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਨੀਤਿਕ ਬਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅੱਖ ਨੇ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਉਹ ਜੋਤ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਸਰਬ-ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚਣੀ, ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਸਰਬ-ਭੋਗ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਛੱਕਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸ: ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ ਨੇ ਇਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੇਕਤ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ-ਕਾਰਿ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਭੀਰਤੀ ਤੇ ਤਰਫ਼ਾਲਤ ਕੁਝ ਨਹਿਰ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਮੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਕੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੇ ਚੋਟ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹਿਰ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਸੰਸਥਾਤਾ ਦੇ ਭਾਰਨ ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਨਰ-ਉੱਠਾਨ ਦੇ ਵਰਮਸ਼ੀਲ ਛਰਚੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਕਾਰਿ-ਕ੍ਰਿਯ ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅੰਦਰਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚੱਲ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਪੁਨਰ-ਮੁਨਾਵਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਿ-ਬੋਝ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਨਿਰੋਲਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਪਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਕਰੀ ਸੱਕਮੁੱਕ ਬਾਧੀ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ।

ਇਸ ਕਾਰਿ-ਕਰਨਾ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ ਸ: ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ ਨੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ (ਮੈਲਬੌਰਨ) ਵਿਖੇ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹੋਏ—ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੁਆਰਾ ਹੀ ਰਚੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਰਿ-ਕਰਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸਦਾ ਯਥਾਰਥ-ਮੁੱਖੀ ਹੋਣਾ ਤੇ ਕੁਝ ਨਹਿਰ ਦੇ ਛੱਕ ਭਾਵੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਭੀਖ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਰਤੀ-ਵਿਰਸਾਨਾਂ ਅਭਵਾਰ ਛੱਕਾ ਦੀ ਦੇਖ-ਰਕਤੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਬੜਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਈ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਿ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਦਾਦਰਕ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਭੱਖ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਰਧਾ ਭਰਪੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਕਈ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰ-ਬੁਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਗਵਿਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬੁਦਰਤ ਵਰਨਣ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਵਿਆਕਤੀਤਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਗਾਢਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਦੇਖ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਉਦੇਗੀ ਗਵਿਤਾ ਦੇ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੁਝ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਤੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਰੀ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪੁਨਰ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਚੰਗੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਫਲ ਹੈ ਤੇ ਮੇਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਗਤ ਹੀ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮਧਾਰੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਇਸਦੇ ਠੀਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਧੜ੍ਹ ਤੇ ਵਾਰ ਸਥਾਪਿਤ, ਉੱਥੇ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਣ ਸਥਾਪਿਤ। ਮੈਂ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਭਿਨੰਦਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਜੇਡ
ਪਟਿਆਲਾ।

ਮਿਤੀ 15/6/96

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਤਨਾਮਿ ਮੁੱਖ ਬੰਦ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੁਧੇਰੇ ਅਰਦਾਸੀ ਵਿੱਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਦਨ-ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਠਸ਼੍ਰਵਣ ਵਿਅਕਤੀਤੱਤ ਫੇਰ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਨਾਮ ਆਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਲਾਈਲਤਾ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਨਵੇਂ-ਨਰੋਟੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਗਿਆਨ ਚਰਧਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ-ਬੰਦਨਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਲਾਕਾਰ ਭਾਵਿਕ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੁੱਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਕਈ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਤੇ ਖੋਜ ਲਈ ਭੇਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਲਦੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬੁਝਾਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸ: ਕੁਰਬਾਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਦੀ ਇਹ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਅਢੁੱਗੀ ਰਹਿਬਰ (ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ)' ਦੀ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਦੀ ਇਕ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰੀ 'ਕੁਝਾ ਲਹਿਰ' ਦਾ ਭਰੋਂ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵੇਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਯਥਾਰਥ ਮੁੱਖੀ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਟ ਅਤਿ ਦਾ ਬਰਾਬਾਰੀਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਭੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਠਨ ਧਰਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਢੁੱਗੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਦੋਂਕੋਟ ਤੇ ਮਾਲੋਂਕੋਟਲੇ ਦੇ ਬਹੀਰੀ ਸਾਥੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 1872 ਦੀ ਜਲਾਵਰਨੀ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝਾ ਲਹਿਰ 'ਤੇ ਚਲਾਏ ਗਏ ਚਮਨ ਚੰਡ, ਪਾਠੀਯਾਂ, ਕਲਗੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਕਵੀ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। ਬਿਰਾਤ-ਰਸ, ਸਾਤ-ਰਸ, ਬੀਰ-ਰਸ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਰਸ ਆਦਿ ਦੀ ਬਾਰਿਕ ਕੁਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਧੁਹ ਪਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਤਿ-ਜਵਨੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਤੇ ਯਾਹਰਮੁਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦਾ ਭਰੋਂ ਸੰਦੇਹ ਤੇ ਕਲਾਮਈ ਦੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਅ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਣੇਗਾ, ਉੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ

ਭੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਥਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰਥਕ ਯਤਨਾਂ ਤੇ
ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਹੀ ਜ਼ਿੰਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ।

ਮੈਂ ਇਸ ਕਾਇ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਸ਼ੱਥੇ ਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਆਭਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ
ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸ਼ੱਚ-ਮੁੱਚ ਹੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ
ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇਗੀ, ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ, ਦੇਸ਼ ਭੋਮ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ
ਕਿਸਲੇਸ਼ਟ ਹਿੱਤ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸਹੀ ਮਾਡਲ ਦਰਸਾਵੇਗੀ ।

ਜੁਲਾਈ, 1996

ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ
ਸ੍ਰੀ ਰੋਣੀ ਮਾਹਿਥ ।

ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ

ਅਦੁੱਤੀ ਰਹਿਬਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਚੀਰ ਗਾਥਾ ਕੁਛਾ ਲਹਿਰ)

ਕੁਛਾ ਲਹਿਰ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਸਮੇਸ਼ੀ 'ਬੋਰਨਾ' ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਉਮੁਲਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋਗੇ ਆਚਾਰੀ ਲਈ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗ੍ਰਾਮੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਬਣੀ। ਬਾਬਾ ਸੰਹਣ ਸਿੰਘ ਭੁਭਨਾ ਤੇ ਭੁਭਨੀ ਭਾਇਆ ਸਹੀਬ ਭੁਭਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਬੰਬਕ ਅਧਿਆਤਮੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ।

ਸੰਨ 1857 ਦੇ ਬਦਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਲਹਿਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਚਾਰੀ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਮੋਢੀ ਲਹਿਰ ਸੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਭਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਭਿਰਸਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿੱਢੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਪਿਠ ਵਿਚ ਸਲ ਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਵੁੱਧੀ ਚਾਂਸਲੀਡੀ ਰਹਿਰ ਬਰਮੀਰ ਨਿਪਾਲ ਤੇ ਕੁਸ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾਏ ਕਢੇ।

ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਹਿਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਸਹਿ-ਯੋਗ ਤੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਪਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਬਣੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣੀ ਘੇਰਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਸਹਿਯੋਗ ਪ੍ਰੇਰਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਵਿਚਾਲ ਸੀ।

ਸਮੇਂ ਬਾਲ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਉਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਹੰਤਿਆ ਤੇ ਕੁਠਮੀ ਇਕੋ ਰੋਗ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਹੰਤਿਆ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਆਚਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੰਘਰਾ ਦਾ ਬਿੰਨ੍ਹ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ। "ਹੱਕ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸ ਸੁਅਰ ਉਸ ਕਹਿ" ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ "ਸੁਅਰ" ਤੇ "ਕਾਇ" ਵਿਰਵਾਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਭਤਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਇਉਂ ਕੁਝ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਕੁਝਿਆਂ ਵਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਾਏਕੋਟ ਅਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਬੁੱਢਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸਮਝਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ 10 (ਦੱਸ) ਕੁਝੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। (ਇਆਹਤ) 66 ਕੁਝਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜਾਲੇ ਪਾਟੀ ਤੇ ਉਮਰਕੀਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਟੱਕਰਕ 14 ਜਾਲ ਰੱਲੀ ਇਸ ਬਕਤੀਬਾਨੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਚੋ-ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਝਿਆਂ ਨੂੰ

ਸੰਨ 1818 ਦੇ ਕੈਲੇਬਰਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਵਤਾਰ ਥਰਥੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ 18 ਜਨਵਰੀ, 1872 ਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਦਿਨ 16 ਮਾਰਚ 1872 ਨੂੰ ਰੰਧੂਨ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਉਪ੍ਰੰਤ 18 ਸਤੰਬਰ 1880 ਨੂੰ ਮਰਫ਼ੋਦੀ ਰਬਦੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਕੁਝ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਆਨੂੰਨ ਵਿਰੁੱਧ ਰਵਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਇਹ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਪਗ 50 ਸਾਲ ਜਾਰੀ ਰਹੀ । ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਹਰ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੁਆਰਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਪੰਜ ਬੁਕਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਦਮਨ ਨੀਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਲਹਿਰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਕਸ਼ ਸਾਫ਼ਾਰ ਤੇ ਸਦੀਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਹੀ । ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਕੂਕ ਤੇ ਵੀਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਵਾਇਤ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕੁਚਲ ਨਾ ਸਕੀ । ਧਿਆਨਯੋਗ ਭੱਠ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1857 ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵੈਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਵਾੜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਜਾਗੀਰਾਂ, ਰੁਖਲਰਾਦਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਅਧਿਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤ ਬਹਿਨਸਾਰੀ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੋਭ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਪਰ ਕੁਝ ਅੰਦੋਲਨ ਜੋ ਕਿ ਨਿਰਾਸ਼ਾਮ ਭਾਵਨਾ ਫਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਰਸਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਵਿਦਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਦਲੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਉਦੇਗੀਆਂ ਸਵਾਥਾਵਤ ਕਰਾਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਸੀ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਜਦ ਕਦੀ ਵਿਭਿੰਨਸ਼ੀ ਦਮਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਵਿਦਿਆ ਗਿਆ ਪਹਿਲਾ ਅੰਦੋਲਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਸੂਫਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬੋਰ ਖਰਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨਾਅਰਾਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਜੋਭਾ ਵੰਪਤ ਕਾਇਆਂ ਦਾ ਅਗ਼ੀ ਪੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਚਨਾ ਨੂੰ ਨੈਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸੰਗਠਪ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਇਹ ਸਾਡੀ ਰਚਨਾ ਕਾਰ ਕਾਰਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤੰਬਰ 1995 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 1995 ਤੀਕ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਅਸਟਰੇਲੀਆ (ਮੈਲਬੋਰਨ) ਬਹਿਰ ਵਿਖੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਬਾਣ ਬੰਧਨ ਲਿਖੀ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਮਿਤੀ 6 ਮਈ, 1996 ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸੂਫਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬੋਰ ਖਰਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤਨੀ ਸ: ਭਗਵੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਦਾ ਸੁਭਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

ਉੱਚੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਰ ਸੰਤ ਤਥੇਮ ਸਿੱਖ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਸਥਾਨ, ਅਕਾਲ ਬੁੱਢਾ, ਤਪ ਅਸਥਾਨ, ਚੌਹ ਲੰਗਰ ਅਸਥਾਨ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ, ਬਿਰਧ ਅਸਥਾਨ, ਅਸਥਾਨ, ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ ਆਦਿ ਦੇ ਬਹਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ । “ਬਰਤਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਦਮਨਚੌਕਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਬਣਨਾ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੱਭੋ ਗਈ । ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਤਰਭਾਸ਼ੀ ਦੋਹਰੇ ਅੰਕਿਤ ਕਨ ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੋਧ ਤੇ ਹਵਾਲੇ "ਨਾਮਧਾਰੀ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ" ਸਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ
ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਉਪਲੱਬਧ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਮਿਤੀ : ਜੁਲਾਈ 1996

ਬੈਨਵਾਦੀ

32, Hermitagecres

Bundoora 3083 Vic

(Melbourne) AUSTRALIA.

ਭੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ

ਰੋਬੜਾ (ਬੇਟ) ਬਲਾਬੇਰ,

ਵੱਲ : 20641, ਪੰਜਾਬ ।

ਪਿੰਡ ਤੋਟੀ ਰਾਈਆਂ

(1816—)

“ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਹੀ ਖੇਲ੍ਹ ਹੈ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ,
ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਹੈ ਤਾਕਤਾਲ ਜਿੱਥੇ ਮਾਨਵ ਪਿਆਰ।”

ਭੋਟੀ ਪਿੰਡ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਹਦੀ ਅਨੋਖੀ ਥਾਨ,
ਮਿੱਟੀ ਸੋਨਾ ਉੱਡਦੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਰਦਾਨ।
ਰਲ ਮਿਲ ਕਰਦੇ ਕਿਰਤ ਸਭ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਕਿਰਾਣੀ,
ਦਸਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਉੱਗਮ ਛਿਟਕ ਮਰਾਨ।
ਜਿੱਥੇ ਖੇਤੀ ਵਾਹੀ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਕੁਦਰਾਨ,
ਭਾਗੂ ਫੈਲ ਭਾਗੀਏ ਭੱਠਾਂ ਵਰਗੇ ਜੁਆਨ।
ਇਨ ਦੁਨੀਆਂ ਪੰਜਵੀਂ—ਸੱਭੇ ਵਿਚ ਕੁਝਾਨ,
ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਏਨ ਮੁਕਾਬੀ ਜੁੱਜੇ ਖੂਬ ਕਰਦਾਨ।
ਘੋਰਾਂ ਨਦੀ ਪਿਛਾ ਪੁੱਟਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦੇ ਚਾਕਰਾਨ,
ਪੁਲਵੀ ਜੁੱਜੇ ਮਿਲਣ ਵਿਚ ਮਿੱਥਣ ਅਤੇ ਸਿਖਾਣ।
ਰਾਤੀਂ ਜੈਂਦੀ ਖੇਤੀ ਪਾਥੇ ਕੰਢ ਮੈਦਾਨ,
ਕਜੌਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀਆਂ ਭਾਗੀਆਂ ਓਹੀ ਨਾਏਂ ਕਮਰਾਨ।

ਮਿੱਟੀ

“ਕਰੀਬਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਮੁੱਠ ਆਧਾਰ,
ਮੋਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਕੁਦਰਤ ਪਾਰਾਵਾਰ।”

ਮਿੱਟੀ ਭੋਟੀ ਰਾਈਆਂ ਕੁਦਰਤ ਪਾਰਾਵਾਰ,
ਅਜਕ ਇਹਦੀ ਰਾਜੀਹ ਹੈ ਅਜਕ ਇਹਦਾ ਛਿਰਕਾਰ।
ਮਿੱਟੀ ਮੁੱਠ ਆਧਾਰ ਹੈ ਕਰੀਬਾਨ ਸੰਸਾਰ,
ਮਿੱਟੀ ਹੀ ਮਲਕੁਮ ਹੈ ਮਿੱਟੀ ਹੀ ਰਲਦਾਰ।
ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਮਾਣਾ ਕੁੱਜੇ ਹੋਏ ਹੱਥਿਆਰ,
ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਹੀ ਖੇਲ੍ਹ ਹੈ ਰਾਜ ਤੇਜ ਕਸਾਰ।
ਮਿੱਟੀ ਹੀ ਰਾਜੇ ਰਾਜ ਹੈ ਰਾਜੇ ਨਰਕ ਨਿਖਾਰ,
ਮਿੱਟੀ ਹੀ ਹੀ ਉਪਜਦੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸਾਹਕਾਰ।
ਜਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਓਸੇ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ।

ਪਿੰਡ ਦਾ ਤੜਕਸਾਰ ਸਮਾਂ

“ਲੁਕਿਆ ਕੁੰਘਾ ਭੇਡ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਮਾਲ,
ਸਿਸ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਯੁੰਮਦੀ ਇਸ ਦੁਨੀ ਦੀ ਚਾਲ।”

ਤੜਕਸਾਰ ਦੀ ਪੇਂਟ ਵਿਚ ਬਨਸਪਤੀ ਮਹਿਕਾਰ,
ਖੁਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇਦੀ ਤੋਲਾਂ ਦੀ ਖੜਕਾਰ।
ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਦਿਰਲੇ ਹੋਣ ਤਿਆਰ,
ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨੀ ਸੁਣੀਦੀ ਪੰਡੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗਾਰ।
ਏਕੋਂ ਥਾਂਥੇ ਉੱਠ ਕੇ ਹਾਲੀ ਹੋਣ ਗਿਆਰ।
ਸੋਝਣ ਵਿਚ ਪੰਜਾਣੀਆਂ ਬੋਲਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਕਾਰ।
ਹੱਲ-ਸੁਹਾਓ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਲਲਚਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ,
ਬੋਲਦਾਂ ਦੇ ਕੱਲ ਘੁੰਗਰੂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਟੁਟਕਾਰ।
ਖੇਡਾਂ ਕੱਲ ਨੂੰ ਜਾਵੇਦੀ ਸੋਝ ਦੇ ਯਾਦਗਾਰ,
ਵਾਹੁੰਦੇ ਕੁੰਘਾ ਚੰਬ ਕੇ ਪੇਂਡੀਆਂ ਕਰਨ ਤਿਆਰ।

ਸੁਆਟੀਆਂ

“ਬਲਦੀ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੈ ਦੇਸ ਜਗਤ ਦੀ ਚਾਲ,
ਕ੍ਰਿਸਿਥ ਜੀਵਨ ਹੈ ਲੋਕਦਾ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੇ ਖਿਆਲ।”

ਤੁਝੀ ਉੱਠ ਸੁਆਟੀਆਂ ਖੋਰੀਆਂ ਰਾਲੀ ਹੋਣ
ਵਿੱਚ ਖੋਰੀ ਤੇ ਚਾਟਿਆਂ, ਗੋਤਾਂ ਰਾਈ ਸਮੇਂ।
ਚੁੱਪ ਪੁੱਠ ਦੀ ਖੋਰ ਵਿਚ ਉੱਠ ਲਦੇਕੇ ਬੰਦ।
ਬਾਟੀਆਂ ਵਿਚ ਮਧਾਟੀਆਂ ਕੁੰਜਣ ਮਲ ਨੂੰ ਮੋਹਣ।
ਧਰਮਸਾਲ ਘੱਤਿਆਲ ਜਾਂ ਕੋਜਦੀ ਚੋਰੇ ਪੇਂਟ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਚੇ

“ਬੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਦੁਨੀ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ,
ਅਜਬ ਦਿਹੁ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਸਲੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ।”

ਬੱਚੇ ਕੁੱਝ ਕੁਝਾਬ ਦੇ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿੱਕਰੀ ਬਾਣ,
ਬਚਪਨ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਟਿਕਰ ਨਾ ਰਤਾ ਰਵਾਣ।
ਗੋਟੀਆਂ ਭੱਲੇ ਬੱਤੀਆਂ ਰੱਖਣ ਖੁਬ ਸੰਚਾਲ,
ਨਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਡਦੇ, ਬਚਪਨ ਦਾ ਹੰਨ ਮਾਣ।
ਲੜਦੇ ਮਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਨਿਰਾਪ੍ਰਤੀ ਦੀ ਚਾਣ,
ਬਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਜੇਝੁੰਦੇ ਪਿਛਲੇ ਭੱਭ ਖਿਆਲ।

ਬਿਰਤੀ ਲੋਕ

“ਬਿਰਤਦੇ ਇਸ ਦੁਨੀ ਵਿੱਚ ਬੱਖੇ-ਬੱਖਰੇ ਲੋਕ,
ਭਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਆਪਸੀ ਦੂਰੇ ਸੰਜੋਗ ਵਿਜੋਗ।”

ਹਾਡੀ ਸੰਤੀ ਪੰਜਵੀ ਖੇਤਾ ਵਿਚ ਕੁਝਤਾਬ,
ਵਿਰਲੇ ਵਿਰਲੇ ਖੁਹ ਸਨ ਵਰਖਾ ਮੂਠ ਆਧਾਬ।
ਭਾਰੀਭਰ ਭੇ ਗਾਏ, ਸੱਭੇ ਚੀਮੇਂਦਾਰ,
ਹਿੱਭ ਪੂਰਦੇ ਆਪਸੀ ਰੁਝ ਮਿਲ ਕਰਦੇ ਭਾਰ।
ਕਮੀ ਪੁਰੀ ਦੀ ਸਾਭ ਸੀ ਸਾਭੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚਕਾਰ,
ਬਿਰਤ ਬਲਮ ਵਿਚ ਬਿਰਤਦੇ ਸੱਭੇ ਹੀ ਨਰਨਾਰ।

ਪਰਿਵਾਰ (ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ)

“ਹੋਂਡ ਕਮਾਈ ਖਾਲਣਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਤੀਆਨਾਰ,
ਬਣਦਾ ਦਿਓ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦਿਉਂ ਚੰਗਾ ਸਤਿਕਾਰ।”

ਭੰਟੀ ਰਾਈਆਂ ਵੱਸਦਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ।
ਰਮਕਸ਼ੀਏ ਕਦੀ ਆਖਦੇ ਕੁੱਝ ਚੇ ਰਾਈ ਉਭਾਰ।
ਬੰਮ ਤਰਖਾਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਖੇਤੀ ਕਾਢ ਵਿਚਾਰ।
ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਵਿਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਉੱਤਮਕਾਰ।
ਜੀਵਨ ਦਇਆ ਧਰਮ ਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬੀਚਾਰ।

ਜਨਮ

“ਕੁਝ ਸੱਚ ਦੁਏ ਆਇ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਵਿੱਚ ਜਹਾਨ,
ਪੱਖ ਪੂਰਨ ਜੋ ਸੱਚ ਦਾ ਹੁੰਦੇ ਉਹੀ ਮਹਾਨ।”

ਸੱਠ ਠਾਕਾ ਸੋ ਸੱਠਾ ਮਾਹ ਵਰਦਰੀ ਵਾਰ।
ਮਾਰ ਸਦਾ ਕੋਰ ਕੁਖ ਨੂੰ ਲੱਭਾ ਭਾਗ ਅਪਾਰ।
ਸੀਸ ਸਿੰਘ ਘਰ ਪਰਟਿਆ ਫਾਇਲਾ ਰਾਹਨਹਾਰ।
ਜਿਸਨੇ ਕਰਨ ਸਿਖਾਉਣਾ, ਆਖਾਈ ਨਾਲ ਪਿਆਰ।
ਜਿਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ੱਭੇ ਜਾਨਣਹਾਰ।
ਸੂਰਜ ਨਕਸ਼ੇ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸਦਾ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ।
ਉਸ ਖਦੇਲੀ ਰਾਜ ਲਈ ਬਣ ਜਾਏ ਫੇਰਾਰ।
ਬਲਮ ਬਲਮ ਦੀ ਬਿੰਦਗੀ ਚੰਦੁ ਭੋਭ ਨਿਖਾਰ।
ਭਾਗਨੇ ਦੇ ਸੰਗ ਭਾਗਨੀ ਮਨੁ ਮੁਲ ਅਧਾਰ।
ਧਾਨਨ ਸਿਹਤਾ ਕਰੇਗਾ ਮਾਲਾ ਲੰਗ ਹਥਿਆਰ।
ਉੱਠੇ ਜਿਸਦੇ ਸੀਸ ਦੇ ਨਿਭਕੁ ਖੰਡੇਧਾਰ।
ਜਿੰਘੀ ਅਟਖ ਜਗਾਏ ਵਿਰਸਾ ਸਭਿਆਚਾਰ।
ਆਏ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਹੋਏ ਭੰਡਾ ਬਰਦਾਰ।
ਮਾਨਵ ਹਿੱਤ ਕਠਿਆਣ ਨਵੀ ਉੱਚਾ ਸਿਫਟਾਰਾਰ।
ਨੀਅਤ ਕਾਏ ਕਰੀਬ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕੁਮਾਰ।
ਨਾਮੀਸ਼ਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸਿਪਾਹ ਸਾਫਾਰ।
ਕੁਝ ਅਹਿੰਸਾਵਾਦ ਵਿਚ ਸਖਦੇਲੀ ਪਰਚਾਰ।
ਬਿਨ ਕਰਾਇਤ ਚੀਰਤਾ ਸਿਰਜੇਗਾ ਭਾਨਦਾਰ।

ਜਨਮ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਖੋਲ੍ਹਾ

“ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੈ ਕਤੀਬੀਲ ਕਲਦਾਨ,
ਕਿੰਨਾ ਜਿਸਦੇ ਨਿਯਮ ਦਾ ਮੰਨਦਾ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ।”

ਭੇਟੀ ਵਾਲੇਆਂ ਜੂਹ ਵਿਚ ਪੇਟਾਂ ਬਿਰਛੀ ਧਾਉਣ।
ਸੂਰਜ ਫਿਰਨਾ ਨਿੱਘੇਆਂ ਨਿੱਘੇ ਅਜਬ ਦਰਬਾਉਣ।
ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਚੇਨ ਦੀਆਂ ਪੇਟ ਸੱਗ ਸੀਤਲ ਪੀਂਚ ਰੁੱਖਾਉਣ।
ਤਿੱਰਲੇਆਂ ਕੰਡਾ ਕਰੰਗੇਆਂ ਕੁੱਲਾਂ ਕਿਰਦੇ ਭਾਉਣ।
ਪੰਛੀ ਉੱਡ ਉੱਡ ਚਹਿਕਦੇ ਮਹਾਰ ਤਾਲ ਵਿਚ ਗਾਉਣ।
ਕਸਲਾ ਕੁੱਰ ਕਸੰਤੀ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਉਣ।
ਕਾਲ ਅਨੇਕਾ ਜਾਣਕੀ, ਖੋਲ੍ਹਾ ਕੰਡਾ ਕੰਡਾਉਣ।

ਬਸੰਤ ਚਾਅ

ਬੁੱਤ ਬਸੰਤੀ ਭੱਲੀ ਮਸਤੀ ਦੇ ਵਿਚ ਆ।
 ਪੀਲਾ ਦੁਪੱਟਾ ਓੜਿਆ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਚਿੰਨਾ ਚਾਅ।
 ਸਰ੍ਹੋਂ ਵੁੱਲਾਂ ਬੀਆਂ ਪੋਲੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਉਮਰ ਪਾ।
 ਖੇਟ ਬਸੰਤੀ ਸੁੰਦਰੀ ਕੁਮਰ ਭਰੀ ਬਰਮਾ।
 ਸਿੱਟੇ ਛਟਕਾ ਕੁਮਰੇ, ਕਿਸਤੀ ਭੰਗ ਮਰਾ।
 ਸੂਰਜ ਰਿਝਨਾਂ ਛੱਡੀਆਂ, ਕੰਧਨ ਵੰਨੀ ਭਾਧ।
 ਛੱਲੇ ਮਸਰਾਂ ਪੋਲੀਆਂ, ਭਰੇ ਸੁਰੰਧ ਵੇਡਾ।
 ਟਾਂਟਾ ਕੁਮਰਿਆਂ ਵੱਡਰਾਂ ਭਰੀਆਂ ਰਿਝਰੇ ਖਾ।
 ਪੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕਮਾਚ ਦਿਉਂ, ਕੁਮਰ ਵਿਚ ਭਰਾ।
 ਦੂਬੇ ਸਾਪਣ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਭਰੇ ਜਿਉਂ ਜੀਸ ਨਿਵਾ।
 ਪਰਿਵਾਰੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰਤਨ ਉਡਾਰ।
 ਭੀਏ ਨਵ-ਜੰਦਗੀ ਭਈ ਭਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਤ ਬਣਾ।
 ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਚ ਭਰਮਰਾਂ ਅਜਬ ਬਸੰਤ ਉਮਾਰ।

ਬਾਲ ਜਨਮ ਉੱਤੇ

“ਜੀਵਨ ਭਰਤੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬੱਸ,
 ਜੀਵਨ ਦਾ ਠਾਉਂ ਕਰਮ ਹੈ ਕਰਮ ਦਲ ਪਰੋਕਸ।”
 ਬਾਲ ਹਮ ਨਿੱਕੇ ਜਨਮਿਆ ਖੁਸ਼ੀ ਭੇਟੀ ਪਰਿਵਾਰ।
 ਛੱਡੀ ਚੋਟ ਕਪਾਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਜ ਰਿਵਾਰ।
 ਹਿੱਤ ਸਿਤਾਉਣ ਸੁਆਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ।
 ਮਾਯਾ ਰਾਈਂ ਸੁਭਾਰਾਂ, ਚੋਟ ਬਾਲ ਤੋਂ ਬਾਰ।

ਅਨੋਖਾ ਬਾਲ

ਬਾਲ ਅਨੋਖਾ ਦੇਖ ਕੇ, ਲੱਕੀ ਬਈ ਹੋਰਾਨ ।
ਮੁਖਤਾ ਸੀ ਵਿਆਈ ਬੋਲਾ ਤੇ ਮੁਸਕਾਣ ।
ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਉਹੀ ਸਕੇ ਪਛਾਣ ।
ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਏ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ।

ਮਾਂ ਲੋਗੀ

“ਮਾਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਖਾਸ,
ਬਚਪਨ ਉਮਰੇ ਹੋਵੇਦਾ ਦੱਸਦਾ ਏ ਇਤਿਹਾਸ।”

ਬਚਪਨ ਦਾ ਪਿੰਡ ਰਾਈਆਂ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਡਿਰਾ ।
ਫੁੱਲ ਬੋਲੇ ਵਿਚ ਬਾਲ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਦਿਵੀ ਮਾਂ ।
ਹੋਵੇ ਰੋਗਾ ਸੰਹਟਿਆ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਨਾਂ ।
ਭਟਕੇ ਰਾਈਆਂ ਵਾਸਤੇ ਚਣ ਜਾਵੇਂ ਕੁੰਡਾਂ ।
ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਮੈਂ ਸੰਹਟਿਆ ਹੁੰਦੇਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂ ।

ਬਚਪਨ ਵਿੱਦਿਆ

ਰਿਤੁਨੇ ਕੁਝਨਾ ਸਿਖਿਆ ਛਤੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਣ ।
ਸੁੱਖੀ ਉਮਰ ਵਿਰਾਸ ਦਾ ਮਾਤਾ ਬੱਚਿਆਂ ਪਿਆਲ ।
ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੁਝਮੁਖੀ ਰੋਜ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਾਲ ।
ਬੀੜੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੁਖਤ ਸਿਖਾਏ ਬਾਲ ।
ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਬਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ।
ਕੁਰਬਾਣੀ ਅਭਿਆਸ ਸੰਭ ਰਲ ਪਈ ਜੀਵਨ ਚਾਲ ।
ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੇ ਜਾਂਚੇ ਦਿੱਤਾ ਪੁੱਤਰ ਦਾਲ ।

ਵਿਆਹ

“ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੈ ਜੀ ਆਮ ਰਵਾਜ,
ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਕੰਹਿੰਦਿਆਂ ਰੱਖਣਾ ਪਏ ਸਮਾਜ।”

ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੇ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਆਟ ਵਿਆਹ।
ਜੀਵਨ ਚੰਡਕ ਬਲਦਾ, ਕਈ ਦਲੇਰੇ ਪਾ।
ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝਿਆਂ ਭੱਤ ਅਥਾਹ।
ਬਰਤੀ ਅੰਦਰ ਜੀਵ ਦੇ, ਕੁਝੀ ਹੋਈ ਬੰਦਾਹ।
ਅਪਰ ਪਿੰਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਕੁਝੀ ਇਕ ਰਤਾ।

ਪਿੰਡੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੰਮਕਾਰ ਦਾ ਅੱਡਾ

“ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਭੱਤ,
ਜਿਥੇ ਹੋਵਣ ਕੋਸ਼ਟਾਂ ਉੱਥੇ ਰਿਖੀ ਮੱਤ।”

ਅੱਡਾ ਜੀਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਚਲੀ ਵਿਰਭਾਗ।
ਬਰਮੀ ਸੁਖਤ ਸਿਆਣਾ ਕਿਰਤੀ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ।
ਜਿਥੇ ਜਿਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਜਿਸੇ ਦੀ ਬਾਤ।
ਜੱਡੇ ਉੱਥੇ ਆਵੇਂਦੇ ਕਿਰਤੀ ਗ਼ੀਰੀਂਦਾਰ।
ਭੱਠਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਹੋਵਣ ਆਪ ਮੁਹਾਰ।
ਬਰਥਾ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਭੱਠੇ ਨਿਉਂ ਦਰਬਾਰ।
ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਰਜਰਥੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਵਿਧਾਰ।
ਬੁੱਧੀ ਜਦ ਹੈ ਕਿਰਤਦੀ ਬਣਦਾ ਬੋਧਿਕ ਮਿਆਰ।
ਬਾਨਿਕ ਸੁਣਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਭਾਰੇ ਭਾਰ ਵਿਚਾਰ।

ਕ੍ਰਿਤ ਦਿਹਾਰ

“ਕਾਗੀਫਰ ਬਿਰਸਾਣ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮਾਸ।
ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਆਸਰਾ, ਦਿਚ ਖੇਤੀ ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ।”

ਅੱਭੇ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੁੱਚਾ ਕਾਚ ਦਿਹਾਰ।
ਕੰਮ ਹਲਾਣਾ ਹੱਥ ਦਾ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਬਾਰੋਬਾਰ।
ਬਾਇਲ ਫਾਨੇ ਹੱਥ ਦਾ ਹਲਸਾ ਕਰੇ ਤਿਆਰ।
ਸੁੰਦਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਬਣਦੇ ਫਲੀਂ ਹਿੰਗਾਰ।
ਖੁਹ ਹਲਣਾ ਚੰਨਾਂ ਫਾਧੀਆਂ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਕੁਲਦਾਰ।
ਫਟਦੇ ਮੱਜੇ ਪੀੜੀਆਂ ਫਲੀਂ ਸੁੱਚੇ ਭਾਰ।
ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਖਸ਼ੀਓ ਭਾਗਤ ਆਪ ਮੁਹਾਰ।
ਫਟਨ ਕਪਾਹ ਦੇ ਵੇਲਣੇ ਬਰਖੇ ਭੱਤਦਾਰ।
ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਨੂੰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਤੇ ਹਨ ਭੱਜਣਹਾਰ।
ਹੁੰਦਾ ਜੀਵਨ ਹੋਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਆਧਾਰ।

ਕਿਰਸਾਨੀ

ਦੇਵੇਂ ਢਕਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਕਿਰਸਾਣ,
ਬਰਦੇ ਜੀਵਨ ਚਾਨ ਇਹ ਸਦ ਖੇਤੀ ਹਲ ਚਾਹੁਣ।”

ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਭਈ ਜਿਵੇਂ ਸਮਾ ਦਰਬਾਰ।
ਫਲੀਂ ਭਰਦਾ ਖੇਤੀ ਫਟ ਕੇ ਭਾਗੀਦਾਰ।
ਆਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਇਲ ਤੰਗਰ ਆਉਂਦਾ ਚਾਰ।
ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੀਲਾ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰ।
ਹੱਥੀ ਫੇਦਾ ਮਾਝੇ ਹੱਥੇ ਮਾਝਾ ਹਾਰ।
ਭਰਦਾ ਸਿਮਰਨ ਬੈਠ ਕੇ ਲੁੱਤ ਜਾਂਦੀ ਇਕਤਾਰ।
ਨਾਲ ਬਹਾਉਂਦਾ ਹਾਟੀਆਂ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਬਣੀ ਚਾਰ।
ਪੰਜ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਫੀਲਾ, ਅਸਲੋਂ ਭੇਡ ਆਧਾਰ।

ਜੁਆਨ ਅਵਸਥਾ

“ਜਿਹੜੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੁਦਰਤੀ ਓਹੀ ਦਰਤੇ ਜੀਵ,
ਸੋਪਰ ਹਿੰਮਤ ਆਪਣੀ ਰੱਖਣੀ ਬਾਂਹ ਸਦੀਵ।”

ਈਹ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਬਾਨਿਸ਼ ਸੁੰਘਲ ਸੁਜਾਨ।
ਤੇਜ ਅੰਗੀਰੇ ਨਿਸ਼ਕਾਦਾ ਜੁੱਸਾ ਲੋਹ ਸਥਾਨ।
ਭੇਡਾ ਮੁਖਤਾ ਚੰਨ ਜਿਉਂ ਤੇ ਨੂਰੀ ਮੁਸਕਾਣ।
ਕਰਦਣ ਲੰਮੀ ਹੋਸ ਜਿਉਂ, ਵੱਖ ਝੁੱਖਾਂ ਲਹਿ ਜਾਣ।
ਸੋਹਣਾ ਨਿਸ਼ਾ ਸਰੋਣ ਸੀ, ਵੱਖਰੇ ਹੀ ਪਹਿਰਾਣ।
ਕਸਰਤ ਕਰਦਾ ਖੇਡਦਾ, ਜਾਇ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ।
ਸੋਚੀ ਖੇਡ ਕਬੀਤੀ, ਰਲ ਮਿਲ ਖੇਡਣ ਜਾਣ।
ਚੌੜਾ ਵਿਚ ਸੀ ਮੰਨਿਆ ਸੱਤ ਤੋਂ ਭਗਤੀਰਾਣ।
ਸਪੁ ਸਾਪ ਕੁਰਬਾਣੀ, ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਧਿਆਨ।
ਇਕ ਪੁਰਖ ਚੋਂ ਧੀਆਂ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਰਦਾਨ।

ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ (1836—)

“ਨੌਕ ਨੌਕ ਖਾਲਸ ਹੋਥ ਹੈ, ਬਿਰਤ ਕਲਮ ਕੁਚਰਾਨ,
ਬਿਚਰੇ ਵਿਚ ਸੇਖਰਸ਼ਾ ਦੇ, ਸੱਚੇ ਪੁਰਖ ਮਹਾਨ।”

ਸੋਨ ਠਾਡਾ ਸੋ ਫੱਤੀ, ਬਹੁਆ ਆਪਣੀ ਚਾਨ।
ਬੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਭਾਮ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਭਾ ਜਾਗੁ ਜਥਾਨ।
ਪੁੱਜਾ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ, ਕਾਬਲ ਸਿੱਖ ਸੀ ਨਾਨ।
ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਫੌਜ ਵਿਚ, ਨਿਖਿਆ ਨਿਖਾ ਰਚਾਨ।
ਫੌਜ ਖਾਲਸਾ ਨੌਕਰੀ, ਰਜਮੰਟ ਨੌਨਿਹਾਨ।

ਜੀ ਨੋਕਰੀ

“ਬਣਦੇ ਚਹਿਦੇ ਵੇਖਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ,
ਹੁੰਦਾ ਇਉਂ ਪਰਪੱਕ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਭਿਆਸ।”

ਵੇਖਿਆ ਥੋੜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਹਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ।
ਜਿੰਨਾ ਲਿਸ਼ਾ ਦਾ ਮੰਨਦੇ, ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਰਾਜ।
ਪਰ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਕੁਰਬਾਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸਭ ਪਾਸ।
ਪਈਆਂ ਕਈ ਕੁਲਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਆਬੀ ਲਾਜ।

□ □

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਖ

ਵਿਚ ਹੋਜ ਵੀ ਨੋਕਰੀ ਖੋਖਿਆ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸ।
ਨਿਰਣਵਰਤ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਖਾਸ।
ਸਮਝਿਆ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਛਲ ਨੂੰ ਜੋ ਗਿਰਦੇ ਆਸ ਪਾਸ।
ਮਿੱਥਰ ਕੁਰਬਾਨ ਰਾਜ ਜੋ ਹੋਵੇਆ ਸਭ ਅਹਿਸਾਸ।

□ □

ਰਾਜਸੀ ਕੁਟਲਨੀਤੀਆਂ

ਵੇਖੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸੀ ਰਾਜ ਦੀ ਵੇਖਿਆ ਹੋਰ ਜਦਾਪ।
ਵੇਖੀਆਂ ਸਭ ਭਰਾਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀ ਚਾਲ ਕੁਰਾਪ।
ਛੋਟੇ ਦਿਨਖ ਭਰਾਹੀਆਂ ਬਣਦੇ ਭਾਈਚਾਲ।
ਨੀਤੀ ਕਪਟ ਕਹਾਨੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕੀ ਚਾਲ।
ਜਾਣ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਸੁੰਦਰੇ ਨਾਛ ਨਾਛ।

□ □

ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ

ਅੱਠ ਬੁ ਸਾਲ ਉਸ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਯੇਹਾ ਨਾਲ ।
ਕਰਦਿਆਂ ਰੋਟਿਆਂ ਨੌਕਰੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ।
ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਕਦੀ ਸਾਥੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਨਾਲ ।
ਰਜਮੰਟ ਭਰਤਾ ਦਾਨੀ ਹੋਈ ਮਸਹੂਰ ਬਿਸਾਖ ।

ਹਜ਼ਰੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ

“ਉੱਭਰਾ ਉਹੀ ਬੀਜ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵਿਚ ਤੌਰਸਾਥ,
ਵਿਚ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਰਸਕੇ, ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਕੁਲਯਾਰ।”

ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਨੌਕਰੀ ਜੁੱਟਿਆ ਯੇਹਾ ਦੇਖ ।
ਰਜਮੰਟ ਭਰਤਾਵਲੀ ਪੁੱਜੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰੇ ।
ਉੱਥੇ ਇਕ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਫ਼ੌਜੀ ਸਭ ਨੂੰ ਸੇਖ ।
ਜਲਦੀ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮ ਫੌਜ ।
ਭਾਵਾ ਕਾਲਿਕ ਸਿੱਖ ਸੀ ਨਾਮ ਕਾਣੀ ਖੁਰਬ ।
ਹੀਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਕਬਰ ਸ਼ਿਖਾਨ ਦੀ ਫੌਹ ।
ਪਾਸ ਦੇ ਸੰਗ ਫੌਹ ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਕਾਏ ਹੀ ।

ਪਿੰਡ ਭੈਣੀ ਘਰ ਵਾਪਸੀ

(1845—)

ਬੁੱਟਲ ਨੀਰੀ ਫਲ ਕਪਟ ਨਾਲ ਰੋਟਿਆ ਪੰਜਾਬ ਕੁਲਾਮ ।
ਜ਼ੋਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਦਾਰੀਆਂ ਹੋਏ ਉੱਥੇ ਨਾਮ ।
ਨੌਕਰਤਾ ਦੇ ਪਤਨ ਦੀ ਕੱਲ ਉੱਥੀ ਸੀ ਆਮ ।
ਥੋਪੀ ਭਾਵਾ ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਥੋਪੀ ਕੱਲ ਰਾਮਾਮ ।
ਫੌਜੀ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਪੁੱਜੇ ਭੈਣੀ ਘਾਮ ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਚਿੰਤਨ (1845—1850)

“ਚਿੰਤਨ ਮੰਥਨ ਨਾਲ ਹੀ ਥਣਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਵਿਚਾਰ,
ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਹੁੰਦੇ ਮੂਲ ਆਧਾਰ।”
ਬਲੀ ਨਿਰਾਇਬ ਆਣ ਕੇ ਵਿਚ ਭੰਟੀ ਅਜਬਾਨ।
ਜੇਮਣ ਤੋਂ ਬੀ ਧਰਤ ਤੇ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਆਣ।
ਹਾਥੀ ਮਨ ਛਟਾਇਆ ਤੇ ਕਰਨੀ ਬਿਰਸਾਣ :
ਪਿੰਡੇ ਵਾਰ ਛਟਾਇਆ ਇਹ ਭਗਤੀ ਅਜਬਾਨ।
ਅਥਾਨ ਬੁੰਦਾ ਹੁਣ ਆਖਦੇ ਲੋਕੀ ਵਿਚ ਜਹਾਨ।

ਵਿਰੋਚਪੁਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਖਾਜ਼ ਤੇ ਚਿੰਤਨ (1850—1855)

ਕੁਲਿਥ ਸੀਵਨ ਦੀ ਖਾਲਟਾ ਤੇ ਟੰਬਰਦਾਰੀ।
ਹੀਰੀ ਖਾਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ।
ਕੁਝ ਵਿਚ ਰਹੇ ਵੀਰੋਚਪੁਰ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ।
ਸਾਥ ਪਾਈ ਤਾ ਕੰਮ ਦੀ ਵਿਚ ਭਿਠੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ।
ਵਸਤੀਗੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰਹੀ ਮਿਹਨਤ ਭਾਰੀ।
ਪੰਜ ਸਾਥ ਦੀ ਖਾਲਟਾ ਵਿਚ ਟੰਬੇਦਾਰੀ।
ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਲੀਨਤਾ, ਵਿਚ ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀ।

ਮੁੜ ਭੇਟੀ ਸਾਹਿਬ ਥਾਪਸੀ (1855—)

ਟੋਭ ਕੇ ਕੰਮ ਵੀਰੋਚਪੁਰੇ, ਭੰਟੀ ਪੁੱਜੇ ਆਣ।
ਖੋਲੀ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਕਰਨੇ ਲਈ ਸੁਰਰਾਨ।
ਸਦੇ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਘ ਤੇ ਸਵਾਮਨ।
ਰਤਰੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਸਮੇ, ਬਰੇਰੇ ਬੁੱਝ ਦਿਸ਼ਨਾਨ।
ਲੀਟ ਹੋਣ ਲਘੁ ਲਘੁ ਵਿਚ ਸਿਧਨ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ।
ਵਹਿਮ ਰਹਮ ਨੂੰ ਭੰਡਦੇ, ਵੰਡਣ ਚਾਨਣ ਰਿਖਾਨ।
ਸੇਵਕ ਬਹੁਤੇ ਥਣ ਰਹੇ ਜਿਹੜੀ ਤੇ ਕਿਰਸਾਣ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਪਸਾਰ

“ਰਾਜ ਪਿਆਰੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਆਇ ਜੁਗਾਦੀ ਗੇਤ ।
ਇੱਕੋ ਪੱਲੜੇ ਤੁੱਲਦੇ ਕਿਆ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਿਆ ਮੀਤ ।”

ਪੁਜਿਆ ਬਣ ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ ।
ਤੰਗੇ ਸੀ ਫੁੱਟ ਭਾਰੀ ਉਸਨੇ ਚੰਬ ਵਿਚ ।
ਹੈਕਤ ਚੋਰ ਮਗਾਈ ਸੱਭੇ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ।
ਬਟਿਆ ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰੀ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰ ਵੇ ।

□ □

ਕਦਰ 1857

ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਰਲੀਆਂ ਏਸੀ ਬਝੀਆਂ ।
ਭੁਭੀ ਕਦਰ ਚੰਗਾਰੀ ਸੰਨ ਸਰਵੰਜ ।
ਮਾਰੀ ਸੀ ਸੱਟ ਭਾਰੀ ਹੰਧ ਵਿਚ ਆਣੇ ।
ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਭਾਰੀ ਰਹਿ ਕਈ ਘਾਟ ਸੀ ।
ਭੱਲਣੀ ਪਈ ਖੁਆਈ ਆਖਿਤ ਸਭਸਨੂੰ ।

□ □

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ

(1849—)

“ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਬਜ਼ਾ ਮੁਲ ਆਧਾਰ,
ਜੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਰਾਜ ਉਸੇ ਦਾ ਕਰਦੇ ਰਾਜ ਪਸਾਰ ।”

ਘਾਈ ਹਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਿਆ ਸੁੱਤਾ ਛੇਮੀਆਂ ਰਾਟੀਆਂ ।
ਪਿੱਠ ਵਿਖਾਈ ਹਾਰਦੀ, ਘਰ ਜੁਆਨੇ ਦੇਣ ਸੁਆਟੀਆਂ ।
ਆ ਕਦੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਮਲੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ।
ਵਿਚ ਕੁਝਾਈ ਸੁੱਤੀਆਂ ਤੇਥਾਂ ਦੇਥੀ ਦਫ਼ਖਾਟੀਆਂ ।

□ □

ਕੁਲਾਮੀ ਦੀ ਲਾਹਣਤ

ਪੰਗੀਆਂ ਲੜ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਾਢ੍ਹਣੀਆਂ ਪਾ ਰਹੇ ।
ਜਦੋਂ ਕੋਲੋਂ ਕਰ ਬੇਬੇਡੀਆਂ ਗੇਰਤ ਨੂੰ ਚੋਰਾਂ ਲਾ ਰਹੇ ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਤੀਆਂ ਕੁਲੀ ਕੁਲਾਮੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਰੋਅਮ ਜਮਾ ਰਹੇ ।
ਗੇਰਤ ਧਰਮ—ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਸਭ ਚੋਰਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾ ਰਹੇ ।
ਚੋਰਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਈਂ ਰੁਖਾ ਰਹੇ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੁਬਾ

ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਰੰਗੀਆਂ ਲਏ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ।
ਬੇਹਿਸ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਸਭਲਾ ਭਿਰਦਾਰ ।
ਬੇ ਹਰਕਤ ਹੋ ਬੈਠ ਕਦੇ ਸੱਤੇ ਲੱਠ ਮਾਰ ।
ਜਿੰਨੇ ਭਾਵਨਾ ਬੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਆਦਿਖਾ ਨਿਖਾਰ ।
ਮਨਮੱਤ ਦੁੱਭਭ ਮੱਢਿਆ ਸੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰ ।
ਬੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਭ ਨਾ ਫੁੱਲੇ ਤੱਭ ਕਾਰ ।
ਕਿਪਰਨ ਗੀਤ ਕੁਝੀਭ ਵਾ ਹੁੰਦਿਆ ਪਾਸਾਰ ।
ਹੀ ਕਦੀ ਜਿੰਨੀ ਪਤਿਤ ਸੀ ਵਧੀ ਲੱਖ ਹਰਾਰ ।
ਵਿਚ ਮਨੋਰਾ ਫੈਲਿਆ ਸੀ ਕੁਝਟਾਰਾਰ ।
ਥਣ ਕਦੇ ਰਾਜ ਅਜੈਸੀਆਂ ਪਿੰਨੂ ਸਰਕਾਰ ।
ਧਰਮ ਦੀਸਾਈ ਮਿਥਨ ਦਾ ਵਹਿਆ ਪਰਚਾਰ ।

ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ

ਧੀਆ ਜੰਮਦੀਆਂ ਤਾਈਂ ਸੀ ਦਿੱਤੇ ਮਾਰ ।
ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੱਟਣਾ ਸੀ ਗੀਤ ਦਿਹਾਰ ।
ਵਿਧਵਾ ਨਈਂ ਲਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਅਧਿਆਰ ।
ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੀਤ ਦੀ ਕਹੂ ਕਹੇ ਖੁਆਰ ।
ਮਨੋ ਰੋਗ ਪਰਛਾਈਆਂ ਦੇ ਲੱਭ ਸਿਵਾਰ ।
ਮੜੀ ਮਜਾਣਾਂ ਪੁਜਦੇ, ਤੇ ਚੋਰ ਮਹਾਰ ।

ਸਾਮਰਾਜੀ ਨੀਤੀ

“ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਹਰ ਆਪਣਾ ਘਰਲੀ ਸਭਿਆਚਾਰ,
ਏਸੇ ਉਮਰਾ ਓਸ ਦੀ ਜਿਸ ਦਾ ਜਨ ਆਧਾਰ।”

ਰਹਿ ਰੱਖਿਆ ਪਰਵਾਨ ਸੀ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰ।
ਰਹਿ ਰਸੀ ਦੀ ਆਕਿਆ ਇੱਤੀ ਸਰਕਾਰ।
ਮਨੋ ਅਰਾਦੀ ਰਾਵ ਤੇ ਇੱਤੀ ਸੱਟ ਮਾਰ।
ਬੁੱਢਤਾਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ, ਹੋਈ ਤੁਲਾਰ।
ਜਬਤ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਹਥਿਆਰ।
ਬਿੰਨ ਆਗਾਦੀ ਰਬਰ ਹੋਈ ਅਣਖੀ ਤੁਲਵਾਰ।
ਚਾਕੂ ਹੋਈਆਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਾਰ ਤੇ ਭਾਰ।
ਬਰਤੋਂ ਮਾਲ ਬਨਾਇਤ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਪਰਚਾਰ।

□ □

ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨ

(1855—57)

ਹੋਇਆ ਕੁਲਾਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ।
ਜਿੱਥੇ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਅਤੇ ਭਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਨ।
ਬਿਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਭੋਰਵ ਤੇ ਜਨਮਾਨ।
ਤਰਦੇ ਚਾਕਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚਿੰਤਨ ਅੰਤਰਿਧਿਆਨ।

□ □

ਸਿਮਰਨ—ਚਿੰਤਨ

“ਬੇਦਰ ਅਨੁਭਵ ਨਾਮ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵਾਸ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੋਤੀ ਸਾਧਨਾ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤਾ ਚਿਤਿਹਾਸ।”

ਜਪੁਜੀ ਜਪ ਤੇ ਹਰਿਗੁਣ ਅਭੈ ਆਸਾ ਚੀਕਾਰ।
ਢੋਪਈ ਅਤੇ ਸਵੱਧੇ ਨਾਲ ਚੰਡੀ ਦੀ ਚਾਰ।
ਕੁਰਬਾਣੀ ਨਿੱਤ ਨਿਮ ਸੀ, ਨਿਰਾਪ੍ਰਤੀ ਦੀ ਬਾਰ।
ਨਾਮ ਬੁਝਦ ਦਾ ਆਸਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਤ ਬਿਹਾਰ।

□ □

ਸੰਘਰਸ਼ ਚਿੰਤਨ

“ਵਿੱਛਣਾ ਹੈ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ, ਹੁੰਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ,
ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਪਰਛਾਈਆਂ ਜਿਉਂ ਬੱਦਲ ਆਸਮਾਨ।”

ਪਦਮ ਆਸਟ ਵਿਚ ਥੱਠਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਏ ਮਾਰ।
ਕੀਤਾ ਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਦੋਰਥ ਸੋਚ ਦਿਖਾਰ।
ਸੋਚਣ ਰਾਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ, ਰੋਏ ਕਿਵੇਂ ਸੁਧਾਰ।
ਬਪੀਏ ਹਜ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਦੀ, ਨੇਤਿਕਤਾ ਆਧਾਰ।
ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ, ਸੱਚਾ ਹੀ ਰਿਵਾਜਾਰ।
ਸੱਚ ਸੁੱਚ ਕੁਲਘਾਟੀ, ਚੋਰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ।
ਜਨ ਲੋਕਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਹੁੰਦਿਆਰ।

ਸੰਘਰਸ਼ ਰੂਪ

ਜੀਵਿਆ ਰਾਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੁਹਾਰ।
ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਸਮੇਂਦਿਆ ਹੋਰ ਸੱਚ ਦਿਖ ਸਾਰ।
ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਸੰਗ ਵੱਡੀ ਨੇਲਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ।
ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਖਤੀ ਬਰਨਵੀ ਕੁਦਰਤ ਪਾਚਾਰਾਰ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ

(12 ਅਪ੍ਰੈਲ, ਵਿਸਾਖੀ 1857)

ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ ਸਤਦੰਗਾਂ ਚਿਹ੍ਰੇ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਰ।
ਸੁਲਿਅ ਛੋਟੀ ਜਾਹਿਰ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦਾ ਚਰਚਾਰ।
ਖੰਡੇ ਛਾਟੇ ਚਾਨਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਤਿਆਰ।
ਕੀਤੀ ਮੁਖ ਸੁਰਜੀਤੀ ਕਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ।
ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰੰਭਿਆ ਨਿਰਲੋਧ ਪਰਚਾਰ।

ਨਾਮ

ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕੁੱਝ ਘਸਾਰ ।
 ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭਲ ਆਖਾਰ ।
 ਸਰਕੁਟ ਨਿਰਕੁਟ ਨਾਮ ਹੈ । ਤੇਦ ਅਰੇਦ ਆਖਾਰ ।
 ਚੇਰਨ ਚਰਤੀ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਹੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ।
 ਨਾਮ ਨਾਉਂ ਹੈ ਪਰਮਜੋਤ ਕੁੱਝ ਕ੍ਰਿਮਿਤ ਆਖਾਰ ।
 ਨਾਮ ਹੈ ਨਾਉਂ ਅਨਾਮ ਦਾ, ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਇਕਸਾਰ ।
 ਪਰਮ ॥ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਨਾਮ ਰੂਪ ਆਖਾਰ ।
 ਰੂਪ ਪਦਾਰਥ ਬਦਲਦਾ, ਸਦਾ ਹੀ ਚਾਰੇਥਾਰ ।
 ਅੰਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਮ ਜੋਤ ਨਾਮ ਚਰਾਬਣਹਾਰ ।
 ਪਰਮ ਜੋਤ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ, ਰੂਪਮ ਜੋ ਪਾਰਾਵਾਰ ।
 ਘੋਲ ਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਭਰੀਵਾਨ ਜੋਸਾਰ ।
 ਜਾਬਰ ਸਬਰ ਭਰਾਈਆ ਮੂੰਹ ਕਚੀਮੀ ਭਾਰ ।
 ਇਹ ਕੁਠੀਆਂ ਦੀ ਗੋਭ ਹੈ ਚਰਾਈਆਂ ਚੋਲਹਾਰ ।
 ਨਾਮ ਭੇਤ ਕ੍ਰਿਮਿਤ ਦਾ ਜਿਸ ਨਿਸ਼ੇਂ ਰਿਆ ਧਾਰ ।
 ਮਨਰ ਹਿੰਤ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿਆ ਸਭ ਨਾਮ ਹੋਰਸਾਰ ।

ਨਾਮ—ਗੁਣਮ

ਕੁਚਰਰ ਸਾਰੀ ਨਾਮ ਦਾ ਹੈ ਜਥਾ ਪਾਇਆ ।
 ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕ੍ਰਿਮਿਤ ਹੈ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਭਾਇਆ ।
 ਬਣ ਬਣ ਏ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਹੈ ਰੋਜ ਸਮਾਇਆ ।
 ਉੱਤੇ ਕਾਰਨ ਬਰਨ ਏ ਨਾਉਂ (ਰੂਪਮ ਬਣਾਇਆ) ।

ਸੰਘਰਸ਼ ਪਰਚਾਰ ਆਰੰਭ

“ਏਕ ਇਕੱਠ ਦੀਵਾਨ ਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈ ਪਰਚਾਰ,
ਹੋਣ ਨਾ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਖਾਸ ਪ੍ਰੇਸ ਸੋਚਾਰ।”

ਹੈਨੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਫੌਹਿਆ ਕੌਮ ਮਹਾਨ।
ਸੈਰਰ ਫਿਟਕੀ ਦਹ ਕਹੀ, ਘੋਰ ਦਹੀਰਾਂ ਆਣ।
ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਉਸਾਰੀਆਂ ਤੇ ਚੰਗੇਰ ਅਸਥਾਨ।
ਵਿਚ ਰਹੇਠਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਦਿਸਦਾ ਆਲੀਸ਼ਾਨ।
ਘੋਰੇ ਚੀਨੇ ਲਾਲ ਕਹੁ, ਸੁੰਦਰ ਘੋਰੇ ਸੁਹਾਣ।
ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾਇਓ ਕੀਤੇ ਸੁਰੂ ਚੀਰਾਨ।
ਜੈਗਤ ਭਾਈ ਚੰਸਦੇ ਰਹਿਣੀ ਰਹਿਤ ਦਿਥਾਨ।
ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਉਂ ਰੱਖਦੇ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ

“ਨੈਤਿਕ ਬਦਰਾਂ ਕੌਮਭਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ,
ਜੀਵਨ ਬੈਲੀ ਬਦਲਦੀ ਦਫੇ ਲਖਸੀਅਤਾਂ ਵਾਲ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਉੱਠਦੇ ਸੀ ਤਤਕਾਲ।
ਸਫ਼ ਕੀਸੀ ਵਿਚਨਾਨ ਕਰ ਵਿਚ ਹੋਬਟ ਗਿਆਰ।
ਭਾਉਂਦੇ ਚਲਦੀ ਕੜਾ ਵਿਚ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ।
ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਦੀਆਂ ਥਾਟੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਪੁਆਰ।
ਥਾਟੀ ਦਸਮ ਕੁੰਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਦੀ ਵਾਰ।
ਕੁਰਕਾਟੀ ਕੁਰੂ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਸਰਬਾਰ।
ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਅਗਾਠ ਦੀ ਜੋ ਪਰਵਰਦਕਾਰ।
ਭਸਤਰ ਚਿੱਟੇ ਪਹਿਨਦੇ, ਸਿੱਧੀ ਦਸਤਾਰ।
ਮਾਥਾ ਸਫ਼ਨਾਂ ਰੱਖਣੀ ਤੇ ਪੰਜ ਕਦਾਰ।
ਠਾਠ ਸਫ਼ਾ ਜੰਗ ਰੱਖਣਾ, ਕਾਧੂ ਹਥਿਆਰ।
ਮੰਨਦੇ ਚਿਰਦਾ ਧੌਰ ਸੀ, ਸਭ ਪਸ਼ੂ ਸਿੰਘਾਰ।
ਠਹਿਕਾਂ ਤਾਈਂ ਸਮਝਦੇ, ਆਚਰਨ ਨਿਪਾਰ।
ਭਾਵਦਾਰੀ ਕੁਝਿਆਂ ਭੋਜਨ ਅਪਾਰ।
ਸੁਚੱਮ ਅਤੇ ਸੀਧ ਦਾ ਸੀ ਸਤਿਆਗਾਰ।

ਲਹਿਰ ਸੰਗਠਨ

“ਨਿਯਮਬੱਧ ਸੰਗਠਨ ਨਾਲ ਬਣਦੀ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰ,
ਵੇਖ ਸਿਹਨੂੰ ਹਨ ਸਹਿਮਦੇ ਦੁਲਮ ਜ਼ਬਰ ਦੇ ਜਹਿਰ।”

ਭੋਹਿਆ ਥਾਥਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤਿੱਖਾ ਪਰਚਾਰ।
ਥਾਪੇ ਕੁੱਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ।
ਚਿੱਟੇਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਰਿਸਵਾਰ।
ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰਕ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ।
ਭੰਗਦੇ ਤਰਖਾਰ ਨਿਸ਼ਨ ਹਿੰਗੇ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ।

□ □

ਪਰਚਾਰ

ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਨਮਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਜਾਣ।
ਕਈ ਮਸਤਾਨੇ ਬਜਦ ਵਿਚ ਪੈਚਲ ਚਾਡੇ ਪਾਣ।
ਓਠੇ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਆਪ੍ਰੇ ਸਰਿਬੁਝ ਜਾਣ।
ਓਠੀ ਵਾਲਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਲੋਕੀ ਆਖ ਸੁਣਾਣ।
ਸਾਖੀ ਬਜ਼ੂਰੇ ਵੇਸ਼ ਦੀ ਬਣ ਕਦੇ ਬਰਖਾਵਾਨ।
ਅਣਖ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਸਤੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ।

□ □

ਪਰਚਾਰ ਘੋਰਾ

“ਫਲ ਰਹਿਤ ਤੇ ਕਪਟ ਰਹਿਤ ਹੋਈ ਖਾਸ ਆਵਾਜ਼,
ਜਿਸ ਦੀ ਢਾਂਗ ਉਕਾਥ ਦੇ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਪਰਦਾਜ਼।”

ਦਿਓ ਦੁਆਬੇ ਮਾਨਦੇ ਤੇ ਮਾਏ ਵਿਚਕਾਰ।
ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਬਨਾਥ ਤੋਂ ਵਲਿਆ ਪੈਨੋਹਾਰ।
ਜਥੇ ਕੀਰਤਨੀ ਬਣ ਗਏ ਕਰਨੇ ਲਈ ਪਰਚਾਣ।
ਵੱਧੇ ਪਿੰਡੀਂ ਜਾਵੇਏ, ਚੜ੍ਹਿਆ ਜੇਥ ਖੁਆਰ।
ਵੱਜਣ ਛੰਟੇ ਚੱਲਕੀ ਪਤਤਾਲਾਂ ਪਲਕਾਰ।
ਵਿਚ ਦੀਵਾਨਾਂ ਕੁੰਜਲੀ ਨਾਮ ਬਥਦ ਕੁੰਜਾਰ।
ਮੜੀ ਮਸਾਣੀ ਭੰਡਏ ਕਥਕਾਂ ਗੋਰ ਮਜਾਰ।
ਬਹਿੰਦੇ ਪੂਜਾ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭਰਮ ਕੂੜ ਤ੍ਰਿਸ਼ਕਾਰ।
ਲਓ ਆਸਰਾ ਨਾਮ ਦਾ ਮਨ ਰੈਂ ਲਾਏ ਭਾਰ।
ਕੂਏ ਗਾਉਂਦੇ ਰਸੋਦ ਵਿਚ ਥਾਹਾਂ ਬਾਦੀਂ ਉਠਾਰ।
“ਕੱਛੇ ਭੋਲ ਤੇ ਕਾਹਲੂਰੂ ਥੰਨੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ”
“ਉਹ ਘਰ ਕੁਝਿਆ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਛੰਟੇ ਚੱਲਕੀ ਪਲਕੀ”
“ਮੇਰੇ ਛੰਟਿਆ ਚੈਂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਥੰਨੇ ਚੱਲਕੀ ਚੈਂ ਰਾਮ ਕੋਲਦਾ”
“ਬਾਨੀ ਭੰਨ ਤੇ ਬਣਾ ਲਏ ਛੰਟੇ ਕਦੀ ਛੰਟੇ ਦਿਨਾਂ ਕੁਝਿਆਂ ਨੇ”

ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ

ਮਿੱਠੀ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਉਂਦੇ।
ਸਿਰੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਮੰਦਰੇ ਆਪ ਬਚਨੇ ਅਲਾਉਂਦੇ।
ਨਾਮ ਬਥਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਸੱਤ ਸਮਾਉਂਦੇ।
ਪਾਠ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ, ਨਿੱਤ ਨੰਮ ਬਣਾਉਂਦੇ।
ਸਚੰਮ ਸੋਧ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਸੱਤ ਦਿਤ ਕਰਦਾਉਂਦੇ।
ਸੰਖਿਆ ਸੰਗਰ ਕੁਝਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣ ਬਧਾਉਂਦੇ।
ਵਿਚ ਦੀਵਾਨਾਂ ਕੂਏ ਦਿਉਂ ਪੁੰਮਾਂ ਪਾਉਂਦੇ।
ਥੰਨ ਜੋਟੀਆਂ ਦੇਲਕੀ ਸੱਤ ਬਥਦ ਕੁੰਜਾਉਂਦੇ।
“ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰੇ ਪੀਰ ਬੰਨੇ ਬਿਰ ਲਓ ਸੁਲਤਾਨਾਂ”
ਮੜੀ ਮਸਾਣੀ ਢਾਂਗ ਦੇ ਕਰ ਦਿਓ ਮਦਾਨਾਂ।
ਸੁੰਨਤ ਕੋਈ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਕੋਥਣ ਤੁਰਕਾਨਾਂ।
ਉਮੱਤ ਸਜੀ ਮੁਹੰਮਦੀ ਘਪ ਜਾਏ ਜਹਾਨਾਂ।
ਛੰਟੀ ਸਤਿਕਾਰ ਜਾਗਿਆ ਹੋਰ ਕੁਝ ਜਹਾਨਾਂ।”

ਸਮਾਜਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ

“ਬਣਦੇ ਬਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਗੀਤੀ ਅਤੇ ਰਵਾਜ,
ਨਵੇਂ ਨਰੋਆ ਰਹੇ ਜੋ ਓਹੀ ਸਫਲ ਸਮਾਜ।”

ਭਰਨੇ ਲਈ ਸੁਧਾਰ ਖਾਸ ਗੀਤ ਪਰਚਾਰ।
ਬਾਲ ਵਿਖਾਹ ਨੂੰ ਤੰਤਿਆ ਪਾਈ ਕ੍ਰਿਸਕਾਰ।
ਲਗਭਗ ਤਾਈਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸਤਿਕਾਰ।
ਜੰਮਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਮਾਰਦੇ, ਵੱਡੇ ਬੁਨਾਹਕਾਰ।
ਵਿਧਵਾਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਦਸੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਖੁਆਰ।
ਨਾਚੀਂ ਸਾਵਣ ਸਮਗੀਆਂ ਧਰਤੀ ਹੈ ਭਾਰ।
ਬੁਝੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਠ ਵੰਟਣਾ ਬੁੜਾ ਬਿਰਦਾਰ।
ਗਰਜ ਗੀਤਾ ਹੈ ਵਾਸ ਨੇ ਇਹ ਸਤਿਕਾਰਾਰ।
ਹੱਥ ਪਛਾਇਆ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਾਚੀਂ ਸਚੀਕਾਰ।
ਸੱਚਮ ਸੱਚ ਹੈ ਸੱਚ ਦਾ ਹੋਵੇ ਸਿਧਟਾਰਾਰ।
ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਵਿਆਹ ਹੈ ਵਿਚ ਰਚਣ ਰਿਹਾਸ।
ਰਖਿਆ ਲਵੋ ਕਰੀਬ ਦੀ ਹੈ ਉੱਤਮ ਗਾਰ।

ਹਰਿਦਵਾਰ ਪਾਸੇ ਪਰਚਾਰ ਫੌਰੀ

ਨੁਹੀ ਵਾਧੇ ਸਿੰਘਿਆ ਸਾਣਾ ਹੋਈਆਵ।
ਛੱਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾਇਕੇ ਦੋਸਟਾ ਮਿਲਣ ਨਿਖਾਰ।
ਸੋਫੀ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਲਏ ਬਹੁਰੇ ਸੇਵਾਦਾਰ।
ਬਰਥ ਚੋਂਬੀਆਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕਥਾ ਵਿਆਖਿਆਦਾਰ।
ਅੰਦਰ ਭਿੰਦੇ ਗਾਇਆ ਹੈ ਚਿੰਟੀ ਦਸਤਾਰ।
ਸਾਬਤ ਸੁਰਤ ਬੁਝਿਆ ਧਾਢੇ ਪੰਜੇ ਕਥਾਰ।
ਓਰਾ ਭਟਿਆ ਕਾਵਲਾ ਮਾਣ ਮੰਤਾ ਠਾਠਦਾਰ।
ਓਲ ਪਏ ਲਾਉਂਦੇ ਚੋਂਬੀਆਂ ਪਿੰਡੀ ਵਾਧੇ ਦਾਰ।
ਨਾਲ ਓਲਕੀ ਡੋਟਿਆਂ ਅੰਦਰ ਪਈ ਚੁੰਨਾਰ।
ਖੱਛੇ ਅਤੇ ਅੱਥਰੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਪੁਰ \ ਵਿਚਦਾਰ।
ਮਿਲਣ ਤਾਲੀ ਪਰਚਾਰੀ ਪੁੱਜੇ ਰਹੀਆਵ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ

“ਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ ਅਸਲੋਂ ਉਹ ਸਤਿਕਾਰ,
ਰੱਖਦੀ ਥਾਂਹ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਅੰਦਰ, ਸਿਖਟਾਚਾਰ।

ਦੇਖੇ ਸਾਧੂ ਨਿਰਮਲੇ, ਕੜਕ ਮਸੰਦੀਕਾਰ।
ਉਤੋਂ ਜਾਪਣ ਨਿਰਮਲੇ, ਵਿਰੋ ਮਨ ਅੰਧਿਆਰ।
ਕੜੂ ਕ੍ਰਿਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਆ ਪਰ ਨਗੇ ਸਤਿਕਾਰ।
ਭਟ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਖਾਣ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਸਿਰਫ ਆਧਾਰ।
ਭਿਰਓ ਛੋਹਾ ਕੰਦਲੀ ਲੱਗੇ ਦੇਰ ਅੰਧਾਰ।
ਭਾਭਾ ਜੋ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀ ਬੁਹਕਰ ਕੀਤਾ ਰਿਆਹ।
ਦੇਰ ਕੰਦਲੀ ਕੁੰਡ ਕੇ, ਸਭੇ ਸੁੱਟੇ ਭਾਹਰ।
ਸਾਧਾਂ ਤਾਈਂ ਰਾਤਿਆ ਕਰਨੇ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ।

□ □

ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ

(1 ਜੂਨ, 1863)

“ਜੇ ਨਵ-ਲੀਹਾ ਸਿਰਜਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਦਲੇਰ,
ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਾ ਵੇਰ।”
ਇਹ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਸਿਆਣਾ ਵਿਚ, ਕਾ ਭੋਲਾ ਲਾਇਆ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਵ-ਪੰਥੇ ਰਚਾਇਆ।
ਪੰਧਲੀ ਵਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਿਉਂ ਗਿਆ ਛਕਾਇਆ।
ਪਾਵਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ।
ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਰਾਇਆ।
ਸੁਖੰਮ ਸਾਦਾ ਭਿੰਦਲੀ ਸੰਕਲਪ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ।

□ □

ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਠਵੀਂ ਠੀਹ ਤੋਰਨੀ

(3 ਜੂਨ, 1863)

ਭਿਠਾ ਗੋਰੇਦਪੁਰ ਅੰਦਰੇ, ਚੰਟੇ ਨਾਉਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ।
ਇਹ ਬਿਰੋਖਣ ਭੀਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਉੱਘਾ ਠਾਮ।
ਭੋਜੇ ਬਾਝਾ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਪੇਰਾਮ।
ਪੁੱਜੇ ਖੋਟੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੰਕਤ ਕੁੰਡ ਤਮਾਮ।
ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਭਲਮ ਹੋਊ ਘਟ ਖਰਚੇ ਬਿਨ ਦਾਮ।

□ □

ਸਮਾਗਮ

ਸੱਦੇ ਭੇਜੇ ਸੰਗਤਾਂ, ਪੁੱਸੇ ਹੁੰਮ ਹੁੰਮਾਂ ।
ਖੁੱਲੇ ਕਿਰ ਮੰਦਾਨ ਦੇ ਠਿਆ ਈਵਾਨ ਸਨਾਂ ।
ਮੇਲੇ ਵਾਂਗ ਚੁੱਕਿਆ ਹੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਾਂ ।
ਭੀਤਾ ਗੀਰਭਨ ਕੁਕਿਆਂ ਛਹਿਥਰ ਇੱਤੀ ਲਾਂ ।

ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਠਵੀਂ ਲੀਹ

ਹੜ੍ਹ ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਤਾਰਿਆਂ ਚਿੱਤਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੁਜਾ ।
ਚਮਟ ਵੰਡੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨੰਬਰ ਲੇਖਨ ਉਤਸਾਹ ।
ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਸਿਓਂ ਚਿੱਤਾ ਚਰਸ ਦਿਖਾ ।
ਏਏ ਸੁਨੇਤਾ ਹੋਂਦ ਦਾ, ਜੰਗ ਤਾਈਂ ਨੁਬਤਾ ।
ਸਰਾਪੀ ਵੇਲੇ ਪੈਣ ਨੂੰ, ਵੰਡੀ ਅਭਿਸ਼ਿਕ ਚਾਖ ।
ਮਸਤੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੁਮਕਾਈ, ਖੇਤਾ ਵੰਡ ਵੰਡਾ ।
ਭੰਗ ਆਸਾ ਦੀ ਚਾਰ ਦਾ, ਪ੍ਰਭਾ ਭਾਣ ਪਿਆ ।
ਪਿੱਛੇ ਲਿਆ ਆਰੰਭਿਆ, ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਆਹ ।
ਠਾਕਾ ਕੁਝ ਕੁਝ ਨਾਲ ਸਿਰਲਿਆਂ ਵੱਖਰਾ ਭਾਹ ।
ਖਰਚਾ ਢਾਸ ਦਹੇਜ ਸਭ ਚਿੱਤਾ ਬੰਦ ਭਰਾ ।
ਸਥਾ ਰੁਪਿਆ ਅਰਦਾਸ ਠਾਣ ਪੁੰਨ ਕਾਜ ਹੋਇਆ ।
ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਾਫਿਆ ਚਿੱਤਾ ਅਰਭ ਚੁੱਲਾ ।
ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਨਵ ਭੀਡ ਦਾ ਚਿੱਤਾ ਪੰਥ ਦਰਸਾ ।
ਰੁੜ੍ਹੀਵਾਦ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਖੀਡੀ ਨਾ ਪਰਚਾਹ ।

ਲਹਿਰ ਦਿਕਾਸ਼

ਬੀਜ ਬਿਲਭ ਦਾ ਨੰਮ ਫੇ, ਲਹਿਰੀ ਰਹੇ ਵਿਕਾਸ ।
ਬੱਟਟ ਭਾਹਲੇ ਟਹਿਣੀਆਂ, ਖਾਸ ਲਮੇ ਫੇ ਖਾਸ ।
ਲਹਿਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਥੇਂ ਵੰਡੀ ਲਮੇ ਵੇਖਦੀ ਰਾਸ ।
ਬਟਨਾ ਚੱਕਰ ਰੋਵੰਦਾ, ਬਟ ਜਾਂਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ।

ਦੀਵਾਨਾ ਵਿੱਚ

“ਸਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ, ਤੇ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਦਿਸ਼ਵਾਸ ।
ਅਮਲ ਹੋਏ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਮੰਤਵ ਹੁਦਾ ਰਾਸ ।”

ਨੂਰੀ ਠਹਿਥਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਜੀਨੀ ਅਸਥਾਰ ।
ਬਟਦਾ ਰੰਗ ਰਾਗਲਾ, ਖਾਸੇ ਖੋਲ ਸਦਾਰ ।
ਬਹੁਤੇ ਪੇਦਲ ਪੁੱਜਦੇ, ਮਨੀ ਹੁਲਾਸ ਹੁਲਾਰ ।
ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨਾ ਰਾਗੀ, ਹੁਤ ਜਿਉਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰ ।
ਠਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸੱਜਦੇ, ਸ਼ਰਧਾ ਸਿਦਥ ਅਧਾਰ ।
ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀਖਿਆ, ਹੋਈ ਗਿਣਤ ਕੁਮਾਰ ।
ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ, ਜਾਂਦੇ ਸਦ ਚਲਿਹਾਰ ।
ਸ਼ਬਦ ਚੰਗੇਆਂ ਲਾਉਂਦੇ, ਕੁਝਕਾਣੀ ਵੀਚਾਰ ।
ਭੰਡਰ ਰਾਸ ਵਰਗੀਆਂ, ਪਈ ਕੁਲਾਮੀ ਮਾਰ ।
ਕਾਰੀ ਰਹਨ ਰਕਾਇਦਾਂ, ਕੁਝ ਭਾਰੀ ਹੱਥਿਆਰ ।

□ -

ਸਮਝਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹਵਾਲਾ

ਭਿਆਨੀ ਭਿਆਨ ਸਿੱਖ ਸੀ ਉੱਚ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ।
ਕੁਝਾ ਠਹਿਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ, ਦਿਉਂ ਉਸ ਗੋਤਾ ਭਿਆਨ ।
“ਪਾਇ ਇਹ ਗੁਰਮ ਪ੍ਰਸੰਦ ਕਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਰ ।
ਠਾਮ ਮੁਕੇਸ਼ ਉਪਦੇਸ਼ ਚੰਨ ਲਾਗਿਰਿ ।
ਕੁਝੇ ਸ਼ਬਦਾਏ ਰਖਵਾਏ ਕੇਸ ਮੋਨਿਰਿ ਕੇ ।
ਸੁਧਾ ਡਰ ਕਾਇ ਸਿੱਖ ਭਾਣ ਜਿਨੇ ਜਾਗਿਰਿ ।
ਥੀਠਰਿ ਜੀਸ ਭਾਰੀ ਸਿੱਖ ਬੀਏ ਰਾਹਿ ਕੇ ਅਪਾਰੀ ।
ਜਿੱਥ ਪੰਥ ਬਿਰਧਾਇਰਿ ਠਾਮ ਰਸ ਪਾ ਡਿਰਿ ।
ਥੀਮ ਭੰਗ ਪੋਸਤ ਸ਼ਰਾਬ ਮਸ ਚੰਗੀ ਯਾਰੀ ।
ਠਾਨੀ ਰਜ ਥੀਏ ਸੀਤ ਸਰਿਜੁੰਗ ਆ ਡਿਰਿ ।”

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

□ □

ਹੋਰ ਹਵਾਲਾ

“ਦੇਸਨ ਮੇਂ ਉੱਖ ਮਾਛੀ ਸਾਢੀ ਇਹ ਭਾਰਿ ਰਹਿ,
 ਆਵੇ ਲੋਭ ਸਿੱਖ ਥਾਵੇਂ ਅਜਮਾਵੇ ਤੇਸ ਹੀ।
 ਮਾਛੀਵੇਂ ਦੁਆਰੇ ਮਾਰੇ ਪੇਂਨੇਹਾਰ ਤੇ ਆਪਾਰ,
 ਕੀਏ ਸਿੱਖ ਫੇਰਮਾਰ ਗੀਨ ਲਾਖ ਘੋਸ ਹੀ।
 ਸੁਭੇ ਕੀਨੇ ਬਾਈ ਤਿਨ ਅਕਸਰ ਬਧਿ ਨਿਆਈ।
 ਉਨ ਕੀ ਹਥਾਨ ਮੈਂ ਤਾਘੀਰ ਥਾਈਂ ਰੋਸ ਜੀ।
 ਨਨਾ-ਨਾਰ ਸਬਦ ਆਪਾਰ ਪਾਵੇਂ ਬੁਝ ਕੇਰ,
 ਵੇਲਣੀ ਬਜਾਇ ਬਾਧਿ ਜੰਟੀਆਂ ਅਣੈ ਸਹੀ।”
 (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਧਾਰਮਿਕ ਮੋਲਿਆਂ ਤੇ ਪਰਚਾਰ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਮੁਕਤਸਰ ਅਸਥਾਈ।
 ਪੰਜੇ ਤੇ ਨਾਨਕਾਣੇ, ਰੋਹ ਧਰਮ ਸਥਾਈ।
 ਭਈ ਮਹੰਤ ਬ੍ਰਿਥਣ ਸਨ ਤੇ ਥਰ ਕੁਮਾਨੀ।
 ਭਾਬਣਰ ਪਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਪੂਜਾ ਧਨੀ।
 ਮੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਥਾਉਂਦੇ ਕੁਰਬਾਣੀ।
 ਭਈ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਠੰਢੇ ਬਿਰਠੀ ਮਸਤਾਨੀ।

ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਪਰਚਾਰ

“ਨੇਤਿਕਤਾ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇਜ ਮਹਾਨ।
 ਤੇਜ ਅਜੇਹਾ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਜ ਰਖਰ ਘਬਰਾਣ”।
 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅੰਤਰੇਰ ਨੇ ਜਾ ਜਾਣ ਵਿਛਾਇਆ।
 ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਸਾਖਰਾਜੀ ਛਾਇਆ।
 ਮਾਛ ਬਦੇਸ਼ੀ ਦੇਖ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਹੁਕੇ ਆਇਆ।
 ਬਾਹ ਬਾਹ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਖ ਸੁਣਾਇਆ।
 ਬਰੇ ਮਾਨ ਸੁਦੇਸ਼ ਦਾ, ਉਸ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ।
 ਥਾਈਂ ਥਦਰ ਪਹਿਨਣਾ ਪਰਚਾਰ ਦਧਾਇਆ।
 ਕੁਰਿਆਂ ਮਾਨ ਬਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਾਇਆ।

ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ

“ਪਹਿਲੇ ਡਿਭੇ ਅੰਗਿਆਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਕਟੀ ਆਉਲ ।
ਪਿੱਛੇ ਚੜ੍ਹਨ ਬਥੇਰੀਆਂ ਅਨੰਤ ਅਥਾਹ ਅਤੁਲ” ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਜਤਨ ਨੂੰ ਗੀਤੀ ਸਮਝਾਈ ।
ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਦੀ ਉਸ ਖੀਰ ਦਲਸਾਈ ।
ਮਿਲਨ ਸਬੂਤੀ ਵਿੰਦਿਆ ਦੀ ਬਗੀ ਮਨਾਈ ।
ਸਾਂਚਾ ਸੀ ਪਰਚਾਰਿਆ ਉੱਥੇ ਰਕਮ ਦੀਸਾਈ ।
ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਿਆਰਾਹ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵਾਹ ਲਾਈ ।
ਵਿੱਥ ਰਹੇਗੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨਾ ਜਾਵੇ ਭਾਈ ।
ਨਾ ਹੀ ਪਰਮੀ ਜਾਵੇਦੀ ਓਥੇ ਸਰਿਆਈ ।
ਭਈਆਂ ਕੂਕਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਪੰਚਾਇਤ ਨਿਆਈਂ ।
ਬੜ੍ਹਨਾ ਨਹੀਂ ਰੇਲ ਭੰਡੀਆਂ ਵਿੱਥ ਆਵਾਜਾਈ ।
ਭਾਵ ਭਾਵ ਸਬਕਾਭ ਦਾ ਸਭ ਘਪ ਖਪਾਈ ।
ਕੂਕਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਗੀਤੀ ਪਰਿਆਈ ।
ਹੁੰਦੀ ਨਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤ ਫੈਸਲ ਰਮਾਈ ।
ਨਾ ਸਬਕਾਈ ਰੋਕਰੋ ਕੂਸਾਂ ਬਰਨੀ ਕਾਈ ।
ਭਟ ਜਾਊ ਵਿਹ ਕੂਲਾਮੀਆਂ ਦੀ ਫੁੱਲੀ ਖਾਈ ।
ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਪੈਂਠ ਜਮਾਈ ।
ਏਥ ਪਿਆਰ ਸਬਕਾਜ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੀਤ ਜਮਾਈ ।
ਕੂਕ ਕੂਕ ਕੀ ਆਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੂਕ ਸੁਣਾਈ ।
ਹੁੰਦੀ ਬੱਖ ਹੇਮਾਨ ਸੀ ਬੜ੍ਹਤੀ ਭੰਡਾਈ ।
ਵਿੱਥ ਦੀਬਾਨਾਂ ਜੰਭ ਵਿੱਥ ਵਿਉਂਤ ਹੁੰਮ ਮਚਾਈ ।
“ਚਨ ਤਾਂ ਲਹਿ ਰਹੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੁਣ ਕੀ ਚੋਖਦੇ ।”
ਉਦੇ ਤੇਜੇ ਜਾਏ ਥੀਰੇ ਹੁਣ ਕੀ ਚੋਖਦੇ ।
“ਆਂ ਹਿੰਥ ਵਿੱਥ ਭਦਰ ਮਚੇਣਾ ਬੰਢਣਾ ਵਰੇਗੀਦੇ ਨੂੰ ।”
“ਵਿੱਥੋਂ ਕੁੱਝ ਲੋ ਵਰੇਗੀਆਂ ਭੰਡਾ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਰਾਜ ਬਰਨਾ ।”
“ਉਦੇ ਨਹੀਂ ਖੰਭਰ ਬਿਨਾਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ ਅਰਠਸਾਂ ਯਤ ਦੇਣੀਆਂ ।”
“ਰਾਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਓ ਵਈ ਰੋਦ ਰੋਧ ਦਾ ਚਾਨਾ ।”

ਲਹਿਰ ਵਿਰੁੱਧ ਰਪੋਰਟਾਂ

ਫੇਲਿਆ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ।
ਕਈਆਂ ਜਾਂਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੋਲ ਇਉਂ ਮਾਲੀ ਭਾਨੀ ।
ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧੀ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨਵਰਤ ਦਾ ਭਾਨੀ ।
ਮੰਨਦਾ ਨਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਮਨਮਾਨੀ ।

ਸਰਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ਬੰਦੀ

ਬਹੁਤ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵੇਖਕੇ, ਵਰੇਗੀ ਘਬਰਾਇਆ ।
ਹਰ ਇਕ ਡੀ.ਸੀ. ਸਿਫ਼ੇ ਦਾ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਾਇਆ ।
ਸੂਰੀਆ ਖੂਹੀਆ ਪੁਰਿਸ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਭਾਇਆ ।
ਫੈਲੀ ਕੁੰਡ ਬਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾ ਠਾਢ ਮਿਲਾਇਆ ।
ਕੁਰਿਆ ਦੀ ਹਰ ਕੋਲ ਨੂੰ ਭਾਇਲੇ ਡਿਖਵਾਇਆ ।
ਨਿਸ਼ਟਕਰਤ ਹੋ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਾਇਆ ।

ਦਬਾਓ ਨੀਤੀ

ਚੋਰਦਾਰ ਪਰਚਾਰ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕੁਰਿਆਂ ਭੀਤਾ ।
ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਜ ਫਰੇਕੀਆਂ ਹੋਇਆ ਫੈਰੇਤਾ ।
ਮਰੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਲੋਕ ਜਾਂਦੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਠੀਤਾ ।
ਬਾਬਾ ਜੀ ਰਾਈ ਨਿਯੰਤਰੇ ਹੋਈ ਵਿੱਚ ਭੀਤਾ ।
ਕੁਰਿਆਂ ਰਾਈ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਹੋਇਆ ਬਚਨੀਤਾ ।

ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਚੱਕਰ

“ਨਜ਼ਰਬੰਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ੀ ਇਹੋ ਜਹੇ ਹਥਿਆਰ
ਸੱਤੇ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਤੇ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਚਮਾਰ।”

ਕੁਪਰ ਭਾਖ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਕੁਰਿਆਂ ਦਾ ਜਾਗੇ।
ਕੀਰਾ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਲਮ ਭਾਗੇ।
ਰਾਤੀ ਬਾਝਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੀਤੀ ਸਰਕਾਰੀ।
ਸੂਬੇ ਵਾਲੀ ਥਾਪ ਦਿੱਤੇ, ਸਿਦਕੀ ਬਲਕਾਰੀ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਤੀ ਪਰਚਾਰੀ।
ਨੀਤੀ ਨਾਕੂ ਜਥਾ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸਰਕਾਰੀ।
ਸੂਬੇ ਗੀਤੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਧੇ-ਵਾਹੀ।

ਘਰ ਘਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ

ਵੱਖਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਲਾਇਆ।
ਸੂਬੇ ਕੀਤੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦ, ਐਲਾਨ ਸੁਣਾਇਆ।
ਬਾਝਾ ਜੀ ਬੰਨ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਕਸਰ ਵਿਰ ਆਇਆ।
ਕਹਿੰਦਾ ਚੰਨੇ ਰੂਸਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਅੱਗੇ ਭਾਇਆ।
ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਥਾ ਐਡਟ ਅਸਾਂ ਲਾਕੂ ਕਰਵਾਇਆ।
ਸੁਕਿਆ ਸਭਨਾਂ ਰਾਈਂ ਕੀਲੀ ਬਣਵਾਇਆ।
ਨੂਰੀ ਬਾਝੇ ਸਹਿਜ ਵਿੱਚ ਵਿਰ ਬਚਨ ਆਲਾਇਆ।
ਘਰ ਘਰ ਹੋਏ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਰਤੋਗੀ ਮਾਇਆ।

ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਤੋੜਨੀ

ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਹੈ ਤੋੜਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਠਾਣੀ।
ਕੀਤਾ ਭਾਝਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪਰਚਾਰ ਕੁਟਾਣੀ।
ਧਰਮ ਆਚਾਰੀ ਸਭਨੇ ਨੂੰ, ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਸਮਾਈ।
ਹੋਏ ਜਾਇ ਆਨੰਦਪੁਰ, ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਣੀ।

ਹੋਏ, ਉੱਤੇ

“ਨਹੀਂ ਹਥੀਥਤ ਹਾਥਈ ਚਾਹੀਏ ਦਿਨੁ ਵਿਸਫਾਸ ।
ਆਖਿਰ ਦੇਰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਬੱਝ ਪ੍ਰਕਾਸ ।
ਘਿਣਨੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹਜਾਰ ਦੀ ਬਹੁ ਭਰਤ ਠਾਠਾਨੀ ।
ਘੋੜੇ, ਛੱਤੇ ਚੱਲ ਪਏ, ਲਘੁਭਰ ਸੁਠਰਾਨੀ ।
ਪੇਦਲ ਮਾਰਨ ਮੰਜਿਲਾਂ, ਝੁੰਬੀ ਲਏਮਾਨੀ ।
ਜਿੰਧਰ ਜਾਂਦੇ ਉਡਦੀਆਂ, ਧੁੰਡਾਂ ਘਰਮਾਨੀ ।
ਪ੍ਰੀਤਿਆ ਸਾ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਵਤ ਦੇ ਭਵਤ ਸਥਾਨੀ ।
ਹਉਮੈਂ ਰਸ ਮਹੀਤ ਸਨ ਬਹੁਤੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ।
ਭੱਤੇ ਭੰਡ ਵਿਲਾਸ ਵਿੱਚ ਤੇ ਪ੍ਰਯਾ ਧਾਨੀ ।
ਲਾਹਟਤ ਪਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਬਦਲਮਾਨੀ ।

ਪ੍ਰਚੰਡ ਪਰਚਾਰ

“ਸਦੇ ਆਸ਼ਾਈ ਖੁਸ਼ ਜਾਏ, ਹੋਏ ਸੁਠਾਮੀ ਰਾਸ ।
ਹੋਂਦਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਫੇਰ, ਭੰਮ ਧਰਮ ਦਾ ਖਾਸ !”
ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੇ ਆਣਕੇ, ਪਰਚਾਰ ਰਧਾਇਆ ।
ਮਾਠਕਾ ਅਤੇ ਕੁਆਬਾ ਕੁਝ ਮਾਠਾ ਰਾਹਿਆ ।
ਪੇਂਟੇਰਾ ਪਹਿਰਾ ਤੀਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਾਦਿਆ ।
ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨਾਂ ਕੁਝਿਆਂ ਤਰਫ਼ੋਂ ਮਹਾਦਿਆ ।
ਕਹਿੰਦੇ ਰਾਜ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿਨ ਦੀ ਰਾਹਿਆ ।
“ਭੱਜੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਵਰਗੀ ਵੰਜਣ ਖੁੰਗਨ ।”
“ਭੱਜੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਵਰਗੀ ਵੇਲਾ ਨੇਤੋ ਆ ਡਿਆ ।”

ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ

ਨੁਹੀ ਕਾਬੇ ਆਖਿਆ ਸਤ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨਾਂ ਜਾਂਦੇ ।
ਜੱਪੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਥਾਣੀਆਂ ਸਭ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਨੁਹਾਇਏ ।
ਸੁਖੰਮ ਹੈ ਸੰਧ ਹੱਥਲੀ ਜੀਵਨ ਆਚਰਣ ਬਣਾਇਏ ।
ਮਾਲ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਵਰਤਣਾ ਉਸ ਆਖਿਆ ਠੇਕ ਰਜਾਇਏ ।
ਨਾ ਮਿਲਦਾਰਟ ਲਕਸ਼ ਹੈ ਉਸ ਦੱਸੇ ਰੱਬ ਸਮਾਇਏ ।
ਠਹਿਯਾ ਹੈ ਦੁਰਾਚਾਰ ਨੂੰ, ਉਸ ਨਿੱਚਿਆ ਜੱਫ਼ ਸੁਣਾਇਏ ।
ਕਖਿਆ ਕਹਿ ਕਰੀਬ ਦੀ ਹੈ ਕਰਤੀ ਮਣੀਂ ਬਿਠਾਇਏ ।

ਕੁਕਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨਾਂ ਕੁਰਿਆਂ ਰਕਬੱਲ ਮਚਾਏ ।
ਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਦ ਚਿੰਨ ਦਰਸਾਏ ।
ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਮਾਏ ।
ਬਈ ਮਨਚਲੇ ਭੱਤਰੂਆਂ ਲੰਕ-ਗੀਤ ਬਣਾਏ ।
“ਪੰਥ ਤਾਂ ਜੱਗ ਤੇ ਬਹੁਤ ਚਲੇ ਨੇ ਕੁਰਿਆਂ ਦਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਲਾ ।
ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫੜਦੇ ਰੱਖਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਉੱਨ ਦੀ ਮਾਠਾ ।
ਕੱਢੇ ਝੁੱਲ ਵਾਸ਼ਿਕਰੂ ਥੋਲਣ ਟੁੱਭਾ ਲਾਉਣ ਨਿਰਾਲਾ ।
ਸਦੇ ਬੈਠੀਂ ਦਿਥਨਾਨ ਨੇ ਕਰਦੇ, ਭੁੱਖ ਦਾ ਘੀਟ ਪਿਆਲਾ ।
ਮਾਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚੰਦ ਬੰਦ ਦਾ ਚਾਲਾ ।”

ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਸੰਬੰਧ

“ਵਾਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ।
ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਅਥਾਵਾ ਵਿੱਚ ਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਪਾਤਾਲ ।”

ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

(ਕੁਕਾ ਰਜਮੰਟ 1970)

ਲਹਿਰ ਅੱਡੇ ਵੈਲਾਉਣ ਲਈ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲੀਰੀ ਠਾਣ ।
ਨਾਲ ਕੁਆਈ ਰਾਜਿਆ ਸਾਰੀ ਰਾਈਂ ਵਧਾਣ ।
ਹੀਰਾ ਸਿੱਖ ਇਕ ਨਾਉਂ ਦਾ ਕੁਕਾ ਸਿੱਖ ਸੁਜਾਨ ।
ਭੋਜਿਆ ਵਿੱਚ ਰਜਮੰਟ ਦੇ ਸੋਂਪਿਆ ਕੰਮ ਮਹਾਨ ।
ਰਾਜੇ ਬੱਲ ਉਸ ਜਾਂਦਕੇ ਦੱਸੀ ਖੁਦ ਪਛਾਣ ।
ਨਿਯਨ ਕੁਰਿਆਂ ਸਮਝਕੇ ਰਾਜੇ ਚੀਤਾ ਮਾਣ ।
ਕੁਕਾ ਰਜਮੰਟ ਬਣ ਗਈ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਦੁਰਮਾਨ ।
ਥਾਈ ਯਾਰ ਰੰਗੀਆਂ ਚੀਰੀ ਜਾਂ ਪੁਣ-ਫਾਣ ।
ਬਿਰੰਦੇ ਕੁਝੇ ਖਤਲਨਾਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਧਮਕਾਣ ।
ਭੇਦ ਕੁ ਸਾਲ ਹੀ ਚੀਰਿਆ ਰਜਮੰਟ ਨੂੰ ਕੁਤਵਾਣ ।

ਨਿਪਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ਦਿੱਚ ਨਿਪਾਲ' ਵਸਦੀ, ਨਿਪਾਲਤ ਦਿੱਚ ਨਿਪਾਲ ।
ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਠਾਹਰ ਦੀ ਹੈ ਸੋ ਭਾਖਿਆਲ ।
ਕਿਉਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਲਏ ਨਾਲ ।
ਧੁੱਲੇ ਦਿੱਚ ਨਿਪਾਲ ਦੇ ਕਠਿਨ ਖਾਛਣਾ ਖਾਛ ।
ਮੁਕਾਬਲਤ ਕਰੀ ਜਾਇਕੇ ਜੰਗ ਕਹਾਰ ਨਾਲ ।
ਜੋ ਪਰਧਾਨ ਸੀ ਮੰਤਰੀ ਨਿਪਾਲਤ ਦਿੱਚ ਨਿਪਾਲ ।

ਆਪਸੀ ਸੁਝ ਸਤਿਕਾਰ

ਬਲਦੀ ਕੁਝ ਭਹਿਰ ਵਾ ਚੌਕਿਆ ਹਾਨ ਹਵਾਲ ।
ਧਰਮ ਸਮਾਜਤ ਰਾਜਸੀ, ਸਿਰੇ' ਭਹਿਰ ਦੀ ਚਾਲ ।
ਕੁਝ ਮੰਤਰੀ ਕੁਝ ਖੋਰਤਾ ਉੱਤਮ ਨਸਲ ਕਾਢਲ ।
ਭੋਹਰੇ ਅਤੇ ਮੁਕਾਤ ਕਰੀ, ਭੀ ਕਰੇ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ।
ਸਾਂਝ ਵਧਾਈ ਰਾਜਸੀ ਸਮਾ ਆਪਸੀ ਪਿਆਲ ।
ਰਾਜੇ ਭੋਜੀਆਂ ਪਿਲਾਭਾ ਭਿਖ ਸੈਵੀਯਾ ਨਾਲ ।
ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਚ ਮਾਣਾ ਅਤੇ ਕੁਝਾਲ ।
ਖੋਖਰੀਆਂ ਦੇ ਬਤਨ ਸਤਤ, ਘੋੜਾ ਚੌਕਿਆਲ ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਾਠਸ਼ੀ-ਜਾਲ

ਬੇਜ਼ਬੋਝ ਨਿਪਾਲ ਨੇ, ਕੋਟਿਸ ਭਿਖਾ ਭੰਤਕਾਲ ।
ਦਿੱਚੀ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭਿਖਿਆ ਕੁੱਠ ਅਹਿਵਾਲ ।
ਕੋਟੀ ਭੰਡੀ ਨੇਕਤਾ, ਰਾਜਦਾਰੀ ਨੇਪਾਲ ।
ਕੋਖਿਆ ਜਦ ਉਸ ਪਸਰਕ, ਕੁੱਟਲ [ਫਰੇਂਗੀ ਜਾਲ ।

ਅਤਕਾਨਿਸਰਾਨ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ

ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਹੰਧਾਰ	ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾਇਓ ।
ਨਾਮਵਾਲੇ ਪਿਰਚਾਰ	ਕੀਤਾ ਜਿਸਨ ਸਿੱਖ
ਭੀਤੀ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ	ਅਧੀਰ ਅਤਕਾਨ ਨਾਲ ।
ਭਾਵ ਅਤੇ ਤੌਰਸਾਰ	ਦੱਸਿਆ ਲਹਿਰ ਦਾ ।
ਜਾਨਣ ਲਈ ਵਿਸਥਾਰ	ਅਧੀਰ ਅਤਕਾਨ ਨੇ ।
ਪ੍ਰੰਤਰ ਜੀਤੇ ਤਿਆਰ	ਦੁੱਧੇ ਆਪਣੇ ।
ਪੁੱਜੇ ਮੋਹਿਲ ਮਾਰ	ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ।
ਭੀਤੀ ਕੁਪਤ ਵਿਚਾਰ	ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਏ ।

ਕੁਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

“ਤਾਬਤ ਕੁਸਦੀ ਤਾਬਤੇ” ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ।
ਜਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਚੋਖਰਾ, ਬੰਟਦੀ ਦੁੱਖ ਕਲੇਸ਼ ।”

ਕੁਸਾ ਵਿੱਚ ਕੁਸਦਰਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਭਾਵਾ ਸੁਘੜ ਸੁਜਾਨ ।
ਨਾਮਵਾਲੇ ਰਹਿਰ ਕਹਿਤ ਵਿੱਚ, ਪਾਥ ਪਰਿਤ ਇਨਸਾਨ ।
ਭਿਣਕ ਆਭਾਈ ਸੁਲਭਾਈ—ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ।
ਵਿਨੋ ਦੇ ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ, ਹੋਇਆ ਕੁਸ ਰਵਾਨ ।
ਅੱਖਰ ਜਿਸਦੇ ਰੋਹਿਓ, ਜਿਉਂ ਆਭਾਈ ਬਾਣ ।
ਪੁੱਜਿਆ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਾਬਲ ਕੁਰਬਾਨ ।
ਮੰਜਰ ਜਨਕਰ ਇਕੱਠੇ ਕੁਸੀ ਅਭਿਸਰ ਜਾਣ ।
ਸਮਰਕੰਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੀ ਖੁਦ ਪਹਿਚਾਣ ।

ਚਿੱਠੀ

ਚਿੱਠੀ ਭਾਇਲ ਮਰਦ ਦੀ, ਉਸ ਭਾਈ ਪੁਜਾਈ ।
 ਜਿਸ ਚਿੱਠ ਕੁਸੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਭੱਠ ਸੁਭਾਈ ।
 ਰਾਜ ਰਹੱਗੇ ਉੱਡਣਾ ਜੇ ਕਰ ਦਿਓ ਧਾਈ ।
 ਕੁੰ ਰੱਖ ਪੰਦਰਾ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਅਜਾ ਭਿਟਤ ਭਟਾਈ ।
 ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੰਖਿਆ ਅਜਾ ਹੋਰ ਰਹਾਈ ।
 ਜਦੋਂ ਆਇ ਤੇ ਥਾਪੋ ਸਭ ਹੋਰ ਸਹਾਈ ।
 ਦਿਤੁ ਨਿਸਚੇ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਭੱਠ ਇਕ ਚੜ੍ਹਾਈ ।
 ਠਾਨਕ ਕੁਰੁ ਭੱਠਿਏ ਤੇ ਨਿਭਨਾ ਕੁਰੁਈ ।

ਕਉ ਬੋਧ ਥਾਹੋ

“ਤਹਿਰਾ ਹਿੰਸਕ ਉਠਦੀਆਂ, ਜਿਉਂ ਦਰਿਆਈ ਹਰੁ ।
 ਮੇਪਰ ਇਸ ਦੀ ਹੋਰਦੀ, ਸ਼ਾਹਮਈ ਵਿਚ ਜਗੁ ।”

ਭੱਠਭੱਠ ਸਤਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਭੱਠ ਚਲਦੀ ਆਈ ।
 ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੀ ਕਉ ਬੋਧ ਮਲਾਈ ।
 ਸਮੇਂ ਭਾਭ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਸੀ ਮਨੀਂ ਸਮਾਈ ।
 ਕਉ ਰੱਖਿਆ ਅਭਾਈ ਦਾ ਚਿੱਠ ਭਿਟਾਈ ।
 ਆ ਕੇ ਹੋਰ ਰਹੱਗੀਆਂ ਠੀਕੀ ਚਲਦੀਆਂ ।
 ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿਸ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਠਾਨਕ ਕੁੰ ਪਾਈ ।
 ਸਕੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪੱਕੀ ਕਰਵਾਈ ।
 ਸਿੱਖਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਚਾਹੋ ਠਤਾਈ ।
 ਕਉ ਰਹੱਗੇ ਦੀ ਅਭਿਆ ਉਸ ਪਾਸ ਕਰਾਈ ।
 ਭਾਵ ਕੁਝਯੇ ਕਉ ਬੋਧ ਚੋਰ ਹਿੱਠੀ ਲਾਈ ।
 ਕੁੰਦਰਖਾਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕਰੇ ਸਭ ਫਿਰੀ ਕੁਰਾਈ ।
 ਪਾਤੋ ਅਤੇ ਰਾਜ ਬਹੋ - ਠੀਕੀ ਅਪਣਾਈ ।
 ਕਉ ਮਾਸ ਕੁੰਕ ਵੇਰਦੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਸਾਈ ।
 ਚਿੱਠ ਆਧਾਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੋਰੀ ਲਾਈ ।
 ਭੱਠ ਮਲਾ ਵਿਚ ਰੇਠ ਕਦੀ ਕੁੰਕੀ ਵਿਭੋਧਤਾਈ ।

ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਤਲਖੀ

“ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਜਿਉਂ ਲੱਕੜੀ ਵਿਚ ਅੱਗ ।
ਜਦ ਚੰਗਿਆਈ ਭੜਕਦੀ ਲੁਹਾਂ ਪੈਸਣ ਵੱਗ ।”

ਸਿੱਖਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਖਾਸ ।
ਬੁੱਧਾਂ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਵਰਤ ਦਾ ਵਾਸ ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰੋਹ ਭਿਆ ਤਕਰਾਰ ਦੇਖਾਸਾ ।
ਬੁੱਧ ਹੋਇਆ ਬਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ, ਝਾਈਕਾਟ ਨਿਰਾਸ ।
ਹੋਈਆਂ ਬੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸਿਧਰੇ ਇਸਤਰਾਸ ।
ਪੁਰਿਆ ਪਰ ਅੰਤਰੇਚ ਨੇ ਬੁੱਧਤਾ ਦਾ ਪਾਸ ।
ਅਨਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰੱਖਣੀ, ਇੰਦਾ ਧਰਵਾਸ ।
ਐਪਰ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਾ ਹਟਿਆ ਮਾਸ ।
ਪੁਰੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਉਂ ਮਨਦਾ ਆਸ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅੰਟਾ ਅਰ ਕੋਲ ਬੁੱਧਭਖਾਨਾ

ਪੰਟਾ ਅਰ ਦੇ ਫੰਡ ਹੀ ਵਜੋਂ ਵਿਚਕਾਰ ।
ਹਿਮਾਇਤ ਦੀ ਲਾਗ ਹੀ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾਰ ।
ਬੁੱਧਭਖਾਨਾ ਪੱਕਿਆ ਰੁਖੜੀ ਸਰਕਾਰ ।
ਕਉਂ ਰੋਹ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸਾਰੇ ਜੱਗ ਚਾਹਰ ।
ਕੁਝ ਕੁਝੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾ ਸਕੇ ਸਹਾਰ ।
ਅਹਿਨਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਕੂ ਸਿਰਦਾਰ ।
ਬੀਰੀ ਸਭਨਾ ਖੈਨ ਕੇ, ਅਰ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ।
ਉਡਰਦੰਤੀ-ਏ ਪਾਠ ਨੂੰ ਛੀਰਾ ਮਨੀਂ ਧਾਰ ।
“ਯਹੀ ਆਸ ਪੁਰਨ ਕਰੇ ਕੁਮ ਤਮਾਹੀ ।
ਮੈਨੇ ਕਲਟ - ਕਉਨ ਕੁਟੇ ਖੋਦ ਰਾਹੀ ।”

ਬੁੱਢਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ

(15 ਜੂਨ 1971) -

ਠੇ ਕੂਚੇ ਸਿਰਲੱਥ ਸਿੰਘ ਢਿਰ ਹੋਏ ਰਿਖਾਰ।
ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੇ ਸਫਾਜ਼ੀਕ ਚੁੱਕੇ ਹੱਥਘਾਰ।
ਘੋਰਾ ਬੀੜਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਦਿਖਾਰ।
ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਵੱਡੇ ਫੇਟ ਨੂੰ ਥੜ ਖੰਧਰਵਾਰ।
ਕੁੱਤੇ ਡੇਰਟ ਲਗ ਪਏ ਜਾਂ ਦੇਖੀ ਵਧਾਰ।
ਬੋਟੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਪੁਚਕਾਰ।
ਬੱਸੇ ਵੱਢ ਕੇ ਕੱਚੀਆਂ ਕਦ੍ਰਿਆਂ ਬਣ ਥਾਹਰ।
ਜਾਗੇ ਬੁੱਢਲ ਸੁਟੀ ਜਾਂ ਪੇਡਲ ਖੜਕਾਰ।

ਬੁੱਢਲਾਂ ਨਾਲ ਭਪਟ

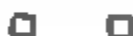
ਉੱਠੇ ਬੁੱਢਲ ਬੋਟ ਪੱਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੰਗ ਮਥਾਵੇ।
ਅਭਰਵਾਰੀ ਨੀਂਹ ਵਿਚ, ਭਾਵੇਂ ਘਰਥਾਵੇ।
ਉੱਠੇ ਵਾੜਾਂ ਮਾਰਦੇ, ਆਏ ਸਿੱਖ ਆਵੇ।
ਭਾੜਾਂ ਟਕੁਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਡੰਕਿਆਰ ਉਠਾਵੇ।
ਸਿੰਘਾਂ ਬੋਲ ਨੂੰ ਚੋਧ ਪਵੇ, ਬਹੁ ਡੰਗ ਵਿਚ ਆਵੇ।
ਕੂਚੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਰਦਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਬੋਲ ਧਾਵੇ।
ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੇ ਸਫਾਜ਼ੀਕ, ਉਹਨਾਂ ਵਾਰ ਚਲਾਵੇ।
ਘਰੋਰ ਵੱਸਟ ਘਰਥਾਵੇ, ਬਿਜਲੀ ਕਰਥਾਵੇ।
ਸਿੰਘਾਂ ਬੀੜੇ ਵਾਰ ਦਿਉਂ ਸਭ ਅੱਡੇ ਲਾਵੇ।
ਬੋਟਲ ਬੀੜੇ ਪੰਜ ਤੇ ਵਾਰ ਪਘ ਬੁਠਾਵੇ।
ਕਦ੍ਰਿਆਂ ਰਾਈਂ ਬੀੜ ਬੋਲ ਕੰ ਕਦੇ ਭਜਾਵੇ।
ਬੀੜੇ ਲਸਤਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਧਰਤ ਦਥਾਵੇ।
ਜੋ ਅਰਥਾਜ ਸੋਧਿਆ ਸੰਕਲਪ ਨਿਰਥਾਵੇ।
ਸਭਨਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਬੋਲ ਵਿਚ ਚਾਲੇ ਪਾਵੇ।

ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ

“ਟਾਊਟ ਸਮਾਜੀ ਕੌਮਤਾਂ ਦਿੰਦੇ ਕਰਕ ਕਰਾ।
ਸਮਾਂ ਬੱਧ ਜਹੀ ਆਪਣੀ ਲੋਏ ਭੱਲ ਬਣਾ।”

ਸੁਹ ਹਮਲੇ ਦੀ ਪਾਉਟ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਧਾੜੀ।
ਦਮਨ ਚੌਕੜ ਵਿਰ ਚਲ ਪਿਆ ਤਾਢਾ ਸਰਕਾਰੀ।
ਸੁਹੀਏ ਮੁਖਬਰ ਜਾਗ ਪਏ ਰੰਗੀ ਹਿੱਤਕਾਸ਼ੀ।
ਬੇਦੋਸ਼ ਪਕਤਾਏ ਬਹੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰੇ ਵਾੜੀ।
ਪੁਲਿਸ ਤਬੱਦਲ ਚਾੜਿਆ ਕਰਤਾਈ ਝਾੜੀ।
ਕਿਟਤੀ ਬਾਰਾਂ ਦੱਸਦੇ ਕਾਬਜ ਸਰਕਾਰੀ।
ਭਰਦਿਆਂ ਮੰਨੇ ਫੁੱਟ ਰੋਂ ਨਾ ਲਈ ਸਹਾਈ।
ਕਿਸਲ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ।
ਹੋਣਾ ਸੁਣੁ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੁਣ ਹੋਵੀ ਤਿਆਈ।

ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿਖਾਰਾ

ਇਕ ਦਿਨ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਸੁਭ ਆਈ।
ਲਹਿਣਾ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਤਿਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਭੱਲ ਸੁਣਾਈ।
ਨਹੀਂ ਸਹਾਰੀ ਲਈ ਸੀ ਬੁੱਧਤ ਕਾਰਵਾਈ।
ਬੁੱਧਤਾ ਉੱਤੇ ਅਸਾ ਹੀ ਭਾਵੀ ਬਰਤਾਈ।
ਨੂਰੀ ਰਹਿਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੱਲ ਸੁਝਾਈ।
ਜੋ ਨਿਰਦੋਸ਼ੇ ਮਰਨਕੇ ਹਨ ਭਉ ਨਿਯਾਈ।
ਜਾਇ ਕਰੇ ਇਕਥਾਲ ਖੁਦ ਭੀੜੀ ਕਾਰਵਾਈ।
ਇਉਂ ਕਰ ਜਾਉ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਰਾਈ।
ਦੀਠ ਪਰਮ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਭੱਲ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ।
ਪਰਕਟ ਹੋਉ ਜੱਥ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਆਣ ਸਰਾਈ।

ਕੁਛੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਵੈਦਿੱਛਤ ਇਕਥਾਨ

“ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਇਤਿਹਾਸ।
ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੇ ਸ਼ੌਂਚ ਦਾ ਜੇਕਰ ਹੋਵੇ ਧਾਮ।”

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ।
ਸ਼ੌਂਚ ਸਿੰਘਾਂ ਜੱਸ ਕੇਲ ਕੀਤਾ ਇਕਥਾਨ।
ਦੱਸੇ ਸ਼ਸਤਰ ਕੱਪੜੇ ਤਿੱਜੇ ਰੱਤ ਨਾਲ।
ਨਿਖਿਆ ਨਿਆ ਅਦਾਨਗੀ ਸਾਰਾ ਅੰਗਦਾਨ।
ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਭੰਟੇ ਲੀਤੇ ਭਾਨ।
ਸਭ ਅਚੇਤਰ ਹੋ ਗਏ ਵੇਖ ਸਿਦਕ ਕਮਾਨ।
ਫੁਲੀ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਤੇ ਲਏ ਬੰਦਿਆ ਸੰਘਾਨ।
ਹੱਥੇ ਤੁਫ਼ਈਫੀ ਪੁਲੀਸੀਏ ਪਰੋਥਾਨ ਚੋਤਾਨ।
ਬੰਦਿਆ ਵੇਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਚਾਨ।
ਕਾਜੀ ਜੱਸ ਸੁਣਾਈ ਹੋਈ ਭੱਤਕਾਨ।

□ □

ਭਾਂਸੀ

(15 ਸਤੰਬਰ 1871)

ਭਾਈ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਜੀ ਜੱਸ ਸਭਾ ਸੁਣਾਈ।
ਭਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹੋਈ ਸਜਾਈ।
ਭਾਮ ਬਾਭ ਬੰਨ ਬੰਹਤ ਨਾਲ ਕਾਜੀ ਕੜਕਾਈ।
ਭੇਖਣ ਖਾੜਕ ਤਾਜੀ ਚੁੱਕੇ ਭੰਕਾਈ।

□ □

ਭੀੜ ਜਨਤਾ

ਭੀੜ ਸੀ ਦੋਨੀ ਖੱਚਾ ਖੱਚ, ਠਾ ਤਿਲ ਸਮਾਈ।
ਭਾਜ ਨਿਦਾ ਤੇਭ ਉਜੇ ਦਾ, ਭੇਤ ਬਠਜੀ ਆਈ।
ਭੂਰੇ ਖੜੂ ਕੇ ਦੇਖਏ, ਸਭ ਖੋਰਾ ਪਾਈ।
ਭੰਨ ਪਿਆ ਪਰਿਵਾਰ, ਜਿਉਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦਲਵਾਈ।

□ □

■

ਸਹੀਦੀਆਂ

“ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮੰਨੀ ਸਫਲ ਹਮਾਈ।
ਹਾਠਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਹਣਾ ਸਿੰਘ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਸਮਾਈ।
ਬਿਹਰਿਆ ਉੱਤੇ ਚੰਦਾ ਦੇ ਸੀ ਮਸਤੀ ਫਾਈ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਘੋਲੀ ਗੀਤ ਨਿਭਾਈ।
ਆਉਂਦਿਆਂ ਅਜਬ ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਫਿਰ ਫਤਹਿ ਬੁਝਾਈ।
ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਛਲੀਂ ਫਾਂਸੀ ਪਾਈ।
ਸਭ ਲੋਭਾਈ ਵੇਖਦੀ ਭਿੰਨ ਸੁਆਸ ਰੁਝਾਈ।
ਕਮ ਫਾਇਦਾ ਦਿੱਤਾ ਬੰਦਗੀ ਅੰਤਰ ਪਰਛਾਈ।
ਪਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦੀਆਂ ਅਥਾਹ ਗੀਤ ਬਨਾਈ।
ਏਥੇ, ਏਥੇ ਤੇ ਏਥੇ ਲਈ ਜਿੰਦ ਖੋਲ ਖੁਲਾਈ।

ਸਾਕਾ ਨਾਏ ਕੋਟ

ਸਸਕਾ ਇਕ ਸਾਏ ਕੋਟ ਹੈ, ਚਿੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੁਧਿਆਣਾ।
ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਰਾਸ ਵਰਗੀਆਂ, ਉੱਚੇ ਬੁੱਢਾਥਾਨਾ।
ਫੁੱਲਾ ਪਾਥਾ ਕੁਝਿਆ ਸਿੰਘਾ ਸੁਲਤਾਨਾ।
ਸੰਥਿਆ ਹੋਨਾ ਬੋਲਣਾ, ਚੁੰਗੀਆਂ ਫਿਰਪਾਨਾ।
ਖੰਡੇ ਮੇਥ ਸਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਚੰਨ੍ਹਿਆ ਛਾਨਾ।
ਸਾਕੇ ਨਾਏ ਕੋਟ ਵੀ ਹੁੰਮ ਪਈ ਜਹਾਨਾ।

ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਿਆਗੀ

ਕੁਕਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਸੰਧਿਆ ਅਬਦਾਸਾ।
ਅੰਨ ਕੁ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਠਾਠ ਸਨ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਖਾਸਾ।
ਹੋਖਿਆ ਕਉ ਭਗੋਬ ਦੀ ਬਸਿਆ ਮਨੀਂ ਬਾਸਾ।
ਬਾਟੀ ਕੁਰ ਦਫ਼ਾਮੇਥ ਤੇ ਪੂਰਾ ਤਰਵਾਸਾ।
“ਯਹੀ ਉਹ ਅੰਗਿਆ ਕੁਰਬਾਨ ਛਹਿ ਖਪਾਉਂ।
ਕਉ ਘਾਤ ਕਾ ਦੋਖ ਜੋਗ ਸਿਉਂ ਮਿਟਾਉਂ।”

ਬੁੱਚਤਖਾਨੇ ਵੱਲ ਰਵਾਨਗੀ (15 ਜੁਲਾਈ 1871)

ਠਾਕਾ ਸਦਾ ਦਿਥੋਹਤਰਾ ਸਿੰਠ ਆਪਣੀ ਠੇਠਾਰ।
ਮਿਤੀ ਜੁਲਾਈ ਪੰਦਰਾ ਭਾਰ ਹੋਈ ਅੰਧਿਆਰ।
ਰਾਏ ਕੋਟ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ, ਰੁਠ ਪਏ ਸਿੱਖ ਬਲਦਾਰ।
ਬੰਦਲ ਛਾਏ ਅੰਭਰੀਂ ਰਹਾ ਮੰਗਲੋਦਾਰ।
ਭਾਗਵਾਂ ਪੈਂਦਾ ਅਭਾਠੀ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੜਕਾਰ।
ਜਿਉਂ ਦਾਨਵ ਦੇਵ ਯੁੱਧ ਵਿਚ, ਚੇਤਾ ਦਾ ਸੰਘਾਰ।
ਵਿਚ ਖੇਤਾਂ ਤੇ ਪੇਈਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਗਮਾਰ।
ਖਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਖਰਦਾ, ਹੇਂ ਹੇਂ ਕੂੜ ਉਠਾਰ।
ਰਸਮੇਂ ਨੂੰ ਰੇ ਵਿਚ ਦੀ, ਭੰਨਣੇ ਕੜ੍ਹ ਦੁਰਦਾਰ।
ਬਾਲ ਬਲਾਈ ਰਾਤ ਵਿਚ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਥਕਾਰ।
ਬਾਧ ਵਿਚਕੇ ਦੁਸਸਾ ਭਈ ਧਾੜ ਭਮੋਰਾ ਮਾਰ।
ਉਗਰ ਵੰਡੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਬਿੰਬ ਬਿਤਾਰ।
ਬੁੱਢੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੁੜਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸਿੰਧ ਹੱਥਿਆਰ।
ਰਾਏ ਕੋਟ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸੇਧ ਲਿਜਾਨਾ ਧਾਰ।
ਬੁੱਚਤਖਾਨੇ ਵੱਲ ਸਭ ਬੁੱਢੇ ਮੰਗਿਠ ਮਾਰ।

ਹਮਲਾ

ਹੁੰਠਾਂ ਚਲਿਆ ਚੋਟ ਦੀ, ਭੰਨਿਆ ਸੈਰਾਫਾ।
ਹੱਥੇ ਵੱਢੇ ਕੁਝੀਆਂ ਦੇ, ਗੀਤਾ ਕੁਟਕਾਰਾ।
ਬੁੱਚਤ ਭਰ ਕੇ ਜਾਣ ਪਏ ਮਚੀ ਰਾਹਦਾਰਾ।
ਇੱਕਤ ਦੁੱਕਤ ਹੱਥ ਏਕਦੇ ਵੰਦੀ ਚੱਲੇ ਨਾ ਬਾਰਾ।
ਭਾਗਾਂ ਟਕਰਦੇ ਬੁੱਢੇ ਲਏ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸਹਾਰਾ।
ਰੋਹ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਕੁੜਿਆਂ ਭਾਈ ਰਲਦਾਰਾ।
ਲਾਸ਼ਾਂ ਲੱਗ ਭੱਗ ਅੱਠ ਹੋਏ, ਵੇਂ ਪਾਧ ਉਤਾਰਾ।
ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਅਲੱਪ ਸਭ ਬਿੱਚ ਅੱਖ ਦੁਰਦਾਰਾ।
ਬੁੱਚਤਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਿਵੁੱਧ ਇਉਂ ਕਰ ਬਰਦਾਰਾ।
ਕੁੜਿਆਂ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰੋਧ ਬੀਤੀ ਧਾਰਾ।

ਸਰਕਾਰੀ ਬਾਰਵਾਈ

ਫੇਰੀ ਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਖੇਤਾਨ ਸੁਣਾਏ।
 ਵੇਲੇਆਂ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਣ ਲਈ ਭਾਵਨਾ ਦਰਸਾਏ।
 ਮਿਲਣ ਦਿਨਅ ਤਰੱਕੀਆਂ ਪਿੰਨੂ ਰਚਾਏ।
 ਸਿਰਲੱਥ ਰੁਕੇ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਟਾਉਣਾ ਪਰਤਾਏ।
 ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਮਸਤਾਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਾਓਂ ਨਿਖਵਾਏ।
 ਮੰਡਲ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਦੇ ਕਥਨ ਸੁਣਾਏ।
 ਲਿਆਨੀ ਸਿੱਖ ਤੇ ਰਹਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਏ।
 ਅਹਿੰਦੇ ਦੇ ਤੇ ਭਾਂਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਕੜੇ ਰਚਾਏ।
 ਹੱਲਾ ਖੇਰੀ ਦੇਣ ਦੇਣ ਦੇ ਦਿਨਚਮ ਲਗਾਏ।

ਪੰਜ ਬੁਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ

ਪੰਜੇ ਸਿੱਖ ਵਰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋਹਲ ਭਿਜਾਏ।
 ਬੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਜੋਹਲ ਵਿਚ ਥੋਲੀ ਰਚਾਏ।
 ਫੀਰਾ ਸੂਰੂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵਾਈਲਾ ਰਚਾਏ।
 ਤਿੰਨ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤਰਵਾਲ ਸੱਜੇ ਕੁਰਮ ਸੁਣਾਏ।
 ਲਿਆਨੀ ਸਿੱਖ ਤੇ ਰਹਨ ਸਿੱਖ ਫੀਸ ਅੱਗੇ ਪਾਏ।

ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਈ ਤਿਆਰੀ

ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ, ਮਸਤਾਨ ਸਿੱਖ ਮੰਡਲ ਸਿੱਖ ਸਿਰਦਾਰ।
 ਬੁਕੇ ਪਿੰਥੇ ਪਿੰਡ ਦੇ, ਤਿੰਨੇ ਬੱਸਣਹਾਰ।
 ਸੁਰਿਆ ਫਾਂਸੀ ਹੁਕਮ ਨਾਂ ਬਤਿਆ ਜੋਥ ਖੁਆਰ।
 ਬੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਜੋਹਲ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਬੰਦੇ ਬਾਹਰ।
 ਹਥਕਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਥੋਲੀਆਂ ਲਾ ਗੋਠੇ ਕ੍ਰਿਦਤਾਰ।
 ਲਿਆਏ ਰਾਏ ਬੰਟ ਨੂੰ, ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਵਾਹਰ।
 ਭੀ ਸੀ ਕਾਵਨ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋ ਘੋੜੇ ਅਜਵਾਰ।
 ਵੱਜ ਲਾਗਾ ਨਾਲ ਸੀ, ਕਿਰਦੇ ਮਦਦ ਫਾਰ।
 ਫਾਂਸੀ ਭਟ ਰਹਵਾਈ, ਬੁੱਧਤਖਾਨਿਓਂ ਬਾਹਰ।

ਵਾਸੀ (5 ਅਗਸਤ 1871)

ਸੰਨ ਠਾਰਾ ਸੇ ਇਕੱਠਤਰਾ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ,
 ਇਨ ਪੰਨ ਨਾ ਅਗਸਤ ਗਿਆ ਆ।
 ਹੁਕਮ ਪਾਇਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਥਿਆ,
 ਦਿੱਤੀ ਪਿੱਤਾ ਵਿਚ ਭਾਂਡੀ ਪਿਟਵਾ।
 ਵਾਸੀ ਬੰਨਦੀ ਸ਼ਰੇਆਮ ਰੋਖਣੀ,
 ਲੋਕੀ ਘੋਰ ਕੇ ਚਹੀਰਾ ਕਟੇ ਆ।
 ਸਭੇ ਦੂਰੇ ਹੀ ਹੋਰਨ ਹੋ ਕੇ ਰੋਖਦੇ,
 ਘਟਾ ਵਾਛਰਾ ਘੋਰਾ ਲਿਆ ਪਾ।
 ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਰਿੰਨੇ ਖੋਰ ਦੂਰੇ ਲਿਆਇਕੇ,
 ਚਿੱਠੇ ਵਾਸੀ ਵਿਚਕਾਰ ਪਛਾ।
 ਸੁਰਜ ਮੁਖੜਾ ਕੁਪਾਇਆ ਪਿਛੇ ਕੱਢਣਾ,
 ਵਿਚ ਸੰਭ ਦੇ ਪਰਛਾਈਆ ਭਈਆ ਭਾ।
 ਸਾਰੇ ਸੰਭ ਪਰਛਰਹੀ ਵਿਚ ਭਾ ਲਿਆ,
 ਭਰ ਲਿਸ਼ਕੀਆ ਪਈ ਕੁਮਰਦੀ ਹਵਾ।
 ਪਾਈਆ ਸੁੱਕਿਆ ਭਰਾ ਵਿਚ ਵਾਸੀਆ,
 ਦਿੱਤੀ ਲੱਭ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕੁੰਝ।
 ਵਾਸੀ ਚੁੰਮੀ ਨਾਮਦਾਸੀ ਪਰਚਾਨਿਆ,
 ਚੋਰਭ ਅਣਖ ਰਾਈ ਚਿੱਠਾ ਕੁਝਨਾ।
 ਨਾਹੀ ਮੇਨਿਆ ਵਰੰਗੀ ਰਾਸ ਠੀ,
 ਕਟੇ ਦੇਸ ਭੀ ਭਗੀਦੀਆ ਪਾ।

□ □

ਸੂਬਾ ਗਿਆਨੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ

“ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਆਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਅੜੇ ਦਲੀਲਾਂ ਖਾਸ,
 ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦਿਉ ਆਪਣਾ ਮੰਤਰ ਬਰਦੀ ਰਾਸ।”
 ਰਾਏ ਕੰਟ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਅੱਡੇ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ।
 ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਮਦਾਸੀਆਂ, ਦੋਛੀ ਭਰਵਾਇਆ।
 ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੇਹਲ ਚ ਪਾਇਆ।
 ਸਾਥੇ ਰਾਏ ਕੰਟ ਦਾ, ਦਿਲਚਸਪ ਲਗਾਇਆ।
 ਕਹਿੰਦੇ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਲਈ ਦੁਸਾਂਚੇ ਉਕਸਾਇਆ।
 ਦੋ ਰਲਵਾਰਾਂ ਦੁਸਾਂਚੇ ਨੇ ਯਲਾ ਬਰਵਾਇਆ।

□ □

■

ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਖਾਸ ਮੁਕੱਦਮਾ ਜਾਣ ਕੇ ਸੈਥਨ ਜੱਲ ਲਾਇਆ ।
ਦੇਨਾ ਤਾਈਂ ਰਾਂਸੀ ਉਸ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ।
ਠਾਕ ਸੇ ਇਕੱਤਰਾ ਸੋਨ ਚਲਦਾ ਆਇਆ ।
ਮਿਤਰੋ ਨਵੇਬਰ ਫੱਥੀ ਪੈਰ ਧਰਤੀ ਪਾਇਆ ।
ਫਾਂਸੀ ਲਾਉਣੀ ਬੰਹਨ ਨਾਲ, ਇਹ ਮਤਾ ਖਰਾਇਆ ।

ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਉੱਤੇ (26 ਨਵੰਬਰ 1871)

ਸੂਬਾ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਕਾਰ
“ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬਠਤਦੀ ਕਥਨੀ ਕਥਨ ਚੁਕਾਨ,
ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਭਲ ਫਹੀ ਰਖਦੀ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ।”
ਸੂਬਾ ਗਿਆਨੀ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਫਾਂਸੀ ਆਣ ਖਾਣ ।
ਅਫਸਰ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਭਰਿਓ ਇਉਂ ਸੁਣਾ ।
“ਬਿੱਲਿਆ ਮੂੰਹ ਕਰ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾਹੀਂ ਪਿਠ ਵਿਚਾ ।
ਜਨਮ ਲਵਾਂਗੇ ਹੋਰ ਆਸੀ ਚੰਗਾ ਨਵਾਂ ਬਣਾ ।
ਭਰਤ੍ਰੇ ਹੀ ਇਹ ਆਣਕੇ, ਲਵਾਂਗੇ ਖਭਰ ਉੱਠੀ ।
ਖਰਮ ਬਰਨ ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵਿਆਂਗੇ ਜੰਗ ਮਥਾ ।”

ਫਾਂਸੀ

ਦੇਨਾ ਤਾਈਂ ਫਰੰਡੀਆ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾਇਆ ।
ਪਾ ਕਏ ਸਿੰਘ ਲਹੌਦੀਆ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਇਆ ।
ਖਾਸਾ ਹਰ ਇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ।
ਰਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਦਾ ਦਬਾਇਆ ।

ਜੋਬੀਲੇ ਕੁਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

ਹੋਇਆ ਉੱਤੇ ਕੁਰਿਆਂ ਦਰੰਗੀ ਅਤਿਆਚਾਰ !
ਜਾਣਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਣ ਫਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ।
ਨਦੀ ਮਸਤਾਨੇ ਰੋਹਿਲੇ ਜਿਉਂ ਚੱਲਦੇ ਅੰਧਿਆਰ ।
ਅੱਥ ਦੁਖੀਆਂ ਨਾਨਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫਨੀਅਰ ਜਿਉਂ ਹੁੰਦਾਰ ।
ਵਿਚ ਦੋਬਾਨਾਂ ਡਾਉਂਦੇ ਉੱਚੇ ਹੋਕਾ ਮਾਰ ।
“ਅਸਾਂ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਫਦਰ ਮਥੇਨਾ ਕੋਬਣਾ ਫਰੰਗੀਏ ਨੂੰ ।”
“ਭੱਜੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਫਰੰਗੀ ਵੇਲਾ ਨੇਰੇ ਆ ਡਿਆ ।”
“ਜਦ ਰੂਸ ਪੰਜਾਬੇ ਆਏ ਟੱਬੇ ਸੋਰ ਖੰਠ ਵਿਛਾਏ
ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਜਾਏ ।”

ਸਾਕਾ ਮਾਲੋਰ ਕੋਟਲਾ

ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਫਰਵਾਹੀ ਨੇਬਰਦਾਲ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ

“ਜੋਸੀ ਹੁੰਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵੈਸੇ ਹੀ ਬਰਤੱਵ ।
ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨਚਰੀਏ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸੱਭ ।”
ਮਾਲੋਰਕੋਟਲੇ ਭਹਿਰੇ ਦੇ ਕੁਰ ਕੁ ਅੰਦਰਵਾਰ ।
ਭੁੱਖਿਆਨਾ ਖੁਭੁ ਗਿਆ, ਹੁੰਦਾ ਫੜ੍ਹੇ ਸੰਘਾਰ ।
ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਫਰਵਾਹੀ ਪਿੱਛੇ ਦਾ ਨੇਬਰਦਾਰ ।
ਖੱਲ ਕੋਟਲੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਰਹਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਹਾਰ ।
ਬੁਰਤਾ ਕਰਨਾ ਮਾਲੀਆ ਵਿਚ ਖਚਾਣੇ ਡਾਰ ।
ਰਸਮੇ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਖਿਆ ਇਕ ਥਲਦ ਅਸਫਾਰ ।
ਵੈਨਾ ਉੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਛੱਦ ਮੁਰੀਆਂ ਡਾਰ ।
ਭਾਵ ਇਨਾ ਸੀ ਥਲਦ ਹੈ ਕੁਰਨੇ ਵੀ ਡਾਰਾਰ ।
ਫਰਵਾ ਕੁਰਵਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਮਲੋਰਦਾਰ ।
ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਨਾਲ ਸੰਤਕਾਰ ।
ਭਾਵ ਇਨਾ ਹੈ ਥਲਦ ਹੈ ਸਭੇ ਨਾ ਹੋਰ ਸਹਾਰ ।
ਪਿਛਲੇ ਕੁਰ ਪੈ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਲਾਹਾ ਦਰਵਾਰ ।
ਥਲਿਆ ਉੱਚਟ ਕਾਨੂੰਨੀ ਛੇਤ ਗਿਆ ਰਹਾਰਾਰ ।
ਛੱਕ ਇਕੋਠੇ ਰੋ ਛਾਏ ਸੁਣ ਕੇ ਥਲ ਕੁਲਾਰ ।
ਸਰਨਾ ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੀਤੋ ਅੰਦਰੋਂ ਖਾਰ ।

ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਬਲਦ ਜਿਥਾਹ ਕਰਵਾਇਆ

ਕੋਤਵਾਲ ਕੋਲ ਪੁੱਜਿਆ ਮਾਲਿਕ ਬਲਦ ਅਸਵਾਰ।
ਲਿਖਤ ਬਗਾਇਰ ਕੀਤੀ ਜੋ ਝਗੜਾ ਤਰਹਾਰ।
ਕੁਝੋਲ ਵਿੱਚ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਬਲਦ ਸੰਘਾਰ।
ਦਿੱਤੀ ਨੇਮਤ ਬਲਦ ਦੀ ਮਾਲਿਕ ਤਾਈਂ ਉਤਾਰ।

□ □

ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੋਈ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣਾ

ਸਾਹਬਾਂ ਦਿਉਂ ਅਮਾਨ ਜਾਂ ਰੋਖਿਆ ਨੰਬਰਲਾਹ।
ਭੋਰਤ ਖਾਧੀ ਲੱਭ ਕਈ ਜੀਨੇ ਵਿਚ ਭਟਾਹ।
ਸਿੰਘ ਭੋਈ ਪੁੱਜਿਆ ਵਾਹੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ।
ਜੁਝਿਆ ਮੇਲਾ ਮਾਧੀ ਸੰਗਤ ਕਈ ਹਫ਼ਾਰ।
ਦਿਓ ਸੇ ਦਿਓ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗਾਰ।
ਭੈਰਵ ਬਹਾਈ ਕੁਰਿਆ ਲਏ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਰ।
ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਦੋਸਿਆ ਬਲਦ ਵਾਲਾ ਵਿਸਥਾਰ।
ਜਿਥਾਹ ਕੀਤਾ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਭੋਰਤ ਭਾਈ ਵੰਗਾਰ।

□ □

ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਰਾਏਕੋਟ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਦੰਨਾਂ ਬਾਹਵਾਂ।
ਵਾਸੀ ਉਮੀ ਕੁਰਿਆ ਹੋਈਆਂ ਅਟਨਾਵਾਂ।
ਵਿੱਚ ਕੁਰਿਆਏ ਮੇਲ ਨਾਲ ਸੀ ਲਈਆਂ ਲਾਵਾਂ।
ਦਿਉਂ ਸਿੰਘਾਂ ਮਲੀਂ ਭਾਇਆ ਰੋਹਿਲਾ ਪਰਦਾਵਾਂ।
ਚਾਹੁੰਦੇ ਭਾਜੀ ਮੱਥਨੇ ਹੱਥ ਕਰਨਾ ਜਾਵਾਂ।
ਕੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁੱਖਿਆ ਦਫ਼ਤੀ ਮਲੋਂਗਵਾਂ।
ਲਖਦੀਆਂ ਹਨ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਹੁ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ।
ਸਾਜ਼ਾਂ ਹੁੰਦਾ ਅਮਰ ਹੈ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ।
ਪਾਉਣ ਬਹਾਈ ਜੰਮਦੀਆਂ ਪੁੱਤ ਵਿਰਲੇਆਂ ਮਾਵਾਂ।

□ □

ਰੋਹ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰ

“ਰਾਜ ਵਰਗੀ ਨਿੰਦਾਈ ਕੂਬਿਆਂ ਵਾਲੀ ਕੂਕ।
 ਬਾਹੁੰਦੇ ਮਨ ਮਸਤਾਨੇ ਦੇਣ ਰਾਜ ਨੂੰ ਫੂਕ।”
 ਪਹਿਲੋਂ ਤੇ ਵਿਚ ਸੀਨਿਆਂ ਲੱਗੇ ਛਾਟ ਰੋਹਿਣੇ।
 ਕੂਕੇ ਸੁਣ ਤੇ ਵਾਰਦਾਤ ਹੋਏ ਘੱਛ ਥਰੋਣੇ।
 ਅਹਿੰਦੇ ਆਉ ਸੱਧੇਏ ਬੁੱਢਤਾਂ ਦੇ ਟੱਢੇ।
 ਬੜਨਾ ਧਰਮ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ ਕਦੀ ਚੁੱਥ ਥ ਚੁੱਢੇ।
 ਆਉ ਬੜਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਰਜ ਅਣਮੁੱਢੇ।
 ਭੁੱਖਣ ਰੋਹ ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਛਾਟਾਂ ਫਿਹਲੇ।
 ਰਿਹਾਇਆ ਉੱਤੇ ਲਾਲੀਆਂ ਜਿਉਂ ਚੁੱਢੇਏ ਚੁੱਢੇ।
 ਰੋਣ ਅੱਧੇ ਵਿੱਸ ਘੋਲਦੇ ਜਿਉਂ ਕਿਸੀਅਰ ਘੋਲੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੰਗਾਰ

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੋ ਆਕੂ ਜਥੇਦਾਰ।
 ਚੰਡ ਪਿੰਡਾਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਈ ਜਾਂ ਨਲਕਾਰ।
 ਨਾਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੁੱਥ ਤੇ ਜੋ ਹੋ ਗਏ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ।
 ਅਤੇ ਨਾਭ ਦੇ ਗੋਬੀਆਂ ਸੀਸ ਸੱਧੀ ਦਸਤਾਰ।
 ਜਾ ਚੁੱਢੇ ਵਿੱਚ ਚੰਡ ਛਾਣੇ ਗੋਰ-ਆਸਣ ਸੀਭ ਮਾਰ।
 ਥਾਣੀ ਚੁੱਥ ਦਲਮੇਸ਼ ਦੀ, ਉੱਥੀ ਪਕੂਨ ਉੱਥਾਰ।
 ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ ਤੇ ਰੰਪਈ ਅਤੇ ਚੰਡਾਂ ਦੀ ਵਾਰ।

ਮਾਈ ਦਿੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਲਲਕਾਰ

ਦਿੰਦ ਕੌਰ ਮਾਈ ਮਿੱਥਣੀ—ਲੀਕ ਧਰਤ ਤੇ ਮਾਰ।
 ਕਰਜੀ ਲੋਹਣੀ ਵਾਰਾਂ ਆਪਿਆ ਦਿਉਂ ਲਲਕਾਰ।
 ਧਰਮ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਜਾਏ ਆਸਵਾਰ।
 ਕੂਕੇ ਲੱਗ ਰੋਗ ਚਾਈ ਸੇਂ ਹੋਏ ਕੁਰਤ ਤਿਆਰ।
 ਬੁਢਤਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਰਹੇ ਦੁਰਕਾਰ।
 ਸਭੇ ਰਤਪਰ ਜਾਪਦੇ ਹੋਏ ਲਈ ਤਿਆਰ।
 ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਵਿੱਚ ਕੋਟਿਲੇ ਦੇਣਾ ਬਕਸ਼ ਉਤਾਰ।

ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਸਰਕਾਰੀ

ਭਾਇਰੀ ਭਿਖਰੇ ਪੁਲਸੀਏ ਡਿਉਟੀ ਪਏ ਕੁਰਬਾਨ ।
ਸਰਕਾਰੀ ਖਾਂ ਦੌਸਿਆ ਥਾਥਾ ਜੀ ਰਾਈ ਆਣ ।
ਆਖਿਆ ਕਈ ਮਸਰਾਨੇ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਦਰ ਮਰਾਣ ।
ਵਿਚ ਕੋਟਲੇ ਜਾਇਓ, ਕਹਿੰਦੇ-ਮਰਨ-ਮਰਾਣ ।

ਜਥੇ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ

ਭੋਜਿਆ ਲੀਯਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਸਤਿਕੁਰ ਨੇ ਸਮਝਾਣ ।
ਸੁਭਾ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਇਆ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ।
ਆਖਿਰ ਵਾਪਸ ਪਤੰਤਿਆ ਵੇਖਿਆ ਉਲਟ ਰੁਠਾਨ ।
ਇਹ ਥਾਥਾ ਜੀ ਆਪ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਭਾਈ ਮਨਾਣ ।
ਆਖਿਆ ਮਨਰਾ ਕੁਹਾਣਾ ਸਾਭਾ ਇਕ ਸਮਾਨ ।
ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਸਭਸ ਨੂੰ, ਭੀਤਾ ਖੋਲ੍ਹ ਚਿਆਨ ।
ਪਰ ਸਮਾਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਵਰਿਆ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਉਠਾਣ ।
ਧੀਰਜ ਰੱਖੇ ਭਾਤੀ ਮੇਰਾ ਸਮਾਂ ਪਛਾਣ ।
ਭਾਇਲ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸਾਨੂੰ ਆਣ ।
ਪੂਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਬੇਠਿਆ ਦਿਸ ਅਜਾਨ ।
ਇਹ ਭਰਮ ਹੋਰ ਠਹਿਰ ਜਾਓ ਫਿਰ ਕਲਬੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ।

ਕੁਝੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਧਰਮ ਹੇਤ ਜੋ ਸਾਇਓ, ਹੋਏ ਸੀ ਕੁਰਬਾਨ ।
ਉਕਤ ਭਾਵਰ ਕੁਝ ਦਾ ਸਾਹਵੇਂ ਰੱਖ ਪਰਮਾਣ ।
ਬਹਿੱਓ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕੁਰਬਾਨ ।
ਖੋਝਣ ਚੰਨੋ ਆਸਾ ਨੇ ਲਈ ਬਹੀਦੀ ਠਾਣ ।
ਸਿਦਕ ਸਿਰਤ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਸੱਚੇ ਇਕ ਰਚਾਨ ।

ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੋਸ਼ਗੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ

ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਸਰਬਤ੍ਵਾਤ ਖਾਂ, ਮੇਲੇ ਦੇ ਚਿਰਕਾਰ ।
ਡਾਇਰੀ ਲਿਖਦਾ ਆਪਣੀ ਭਾਰਦਵਾਜ਼ੀ ਵਿਸਫਾਰ ।
ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿਹਾ ਉਸਨੂੰ, ਕੁਝ ਮਸ਼ਰਾਏ ਤਿਆਰ ।
ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕੁਝ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਆਸਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ।

ਕੁਝੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅਟੱਲ ਨਿਸ਼ਚਾ

ਸਤਿਕੁਰ ਵੇਖੇ ਸਿੱਖ ਸਦਾ, ਨਿਸਚੈ ਉੱਤੇ ਅਭੇਦ ।
ਪੁੱਛੀ ਅੰਤਿਮ ਇੱਛਿਆ, ਬਚਨ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਥੋੜ ।
ਦੱਸੀ ਸੱਭੇ ਕੁਝਿਆਂ ਅੰਤਿਮ ਇੱਛਾ ਖੱਲ੍ਹ ।
ਠੰਢਰ ਹੱਥੀਂ ਡਰਾ ਦਿਓ, ਕੰਮ ਸੁਭਾਅ ਅਮੋਲ ।

ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਠੰਢਰ ਡਾਕਿਆ

ਠੰਢਰ ਡਾਕਿਆ ਸਭਸ ਨੇ ਬਦਲਾ ਗੋਰਾਂ ਨਾਭ ।
ਹੋਇ ਵਿਕੰਠੇ ਪੁੱਸ ਗਏ, ਕੁਝੋਂ ਵਿਚ ਅਗਾਭ ।
ਕੁਝ ਮਾੜੀ ਰਿਹ ਕੁਝਿਆਂ ਯਾ ਤੇ ਰਿਹ ਜਲਾਭ ।
ਭਲ੍ਹ ਜਾਇ ਧਰਮ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਜਿਸ ਫਟਨਾ ਭਾਭਾਭ ।
ਉਧਮ ਸਿੱਖ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੱਖ ਠੰਢਰ ਕਹੇ ਸੰਭਾਭ ।
ਦਿਓ ਫੱਤਰ ਤੇ ਦੋਤ ਘੋੜੇ, ਜਾਇ ਕਲੇ ਰੰਤਰਾਭ ।
ਜੱਥਾ ਭੇਦ ਸੋ ਘਟ ਗਿਆ ਚੰਬੋਂ ਘੋਰੀਆਂ ਨਾਭ ।
ਕੁਝ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਸਵਾਸੀਯ ਕੁਝੋਂ ਆਪਣੇ ਠਾਭ ।
ਦਿਹ ਅਰਚਨਾ ਸੋਧਿਆ ਕੁਝੋਂ ਰਿਹ ਅਗਾਭ ।

ਲਹਿਰ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ

ਫੀਤਾ ਝਾੜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਝਾਂਡਮਈ ਪਰਚਾਰ ।
 ਮਿਲਨ ਸੇਵਾ ਬੰਦੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿਸ਼ਟਾਰਾ ।
 ਹੋਏ ਆਛਾਈ ਆਪਣੀ ਆਪਣਾ ਸੰਭਾਰਾਰ ।
 ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੰਬਦਾ ਚੁੰਬਣ ਲਈ ਭੰਬਾਰ ।
 ਰੋਰਪਣ ਕੂੜੇ ਸਿੰਘ ਵਈ ਸਰੇ ਨਾ ਰਹਿਰ ਸਹਾਰ ।
 ਲਾਏ ਧਰਮ ਸਥਾਨੀ ਚੁੰਬਣਾ ਏ ਕਿਰਦਾਰ ।
 ਲੋਕ ਮਨੀਂ ਸੰਭਲਪ ਲਈ ਸਮਝੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੰਡਾਰ ।
 ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੁੰਬਣਾ ਗੋਡੇ ਹਿੰਮਤ ਵਾਰ ।
 ਵਿਹੁੰ ਬਛਾਵਰ ਸਮਝਿਆ ਵਰੇਡੀ ਦੀ ਸਰਭਾਰ ।

□ □

ਜਥੇ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ

(13 ਜਨਵਰੀ, 1872)

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਗੋਡੀ ਅਲਵਾਰੀ ।
 ਮਾਡੇਰ-ਕੋਟਿਲੇ ਰਹਿਰ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਡੀ ਪਈ ।
 ਜਾ ਕੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣਾ, ਸਭ ਵਿਦ੍ਵਿਤ ਬਣਾਈ ।
 ਬਦਲ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਕੁਰ ਰਹੇ ਰਹ ਰਾਹੀਂ ਵਧੀ ।

□ □

ਸੂਬਾ ਲੋਕਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਡੀ.ਸੀ. ਕਾਬਲ ਬੋਲ ਜਾਣਾ

“ਹਿੰਸਾ ਹਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਰਾਮ,
 ਲਹਿਰਾਂ ਕੁਚਲ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਮਿਲੇ ਬਹਾਨਾ ਧਮ ।”
 ਸੂਬਾ ਲੋਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਭੋਲਿਆ ਡੀ. ਸੀ. ਬੋਲ ।
 ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਲੁਧਿਆਣੇ ਚੱਲੀ ਹਕੂਮਤ ਖੋਲ੍ਹ ।
 ਜਦ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਗੋਟਲੇ ਹਿੰਮਤ ਕੁਝੀ ਨਿਰੋਲ ।
 ਆਪਣੇ ਡੀ. ਸੀ. ਅੰਦਰੋਂ ਇਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਖੋਲ ।
 ਭਵਿਆ ਸੂਬਾ ਜੇਹਲ ਕਿਹ ਅਣਸੁਣਿਆਂ ਕਰ ਖੋਲ ।

□ □

ਜਥਾ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਘੋਟ ਤੇ ਰੋਥੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ

ਬੁਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਘੋਟ ਪਿੰਡ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ।
ਹੌਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਥਾ ਪਤਾਇਆ ।
ਪੁੱਛਿਆ ਇਹ ਕਿਸ ਫਾਹਨੇ, ਸਿੱਧਰ ਨੂੰ ਧਰੀਇਆ ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਮਝਾਇਆ ।
“ਸੋਧਣ ਰੋਥੇ ਬੰਟਿਲਾ” ਉਹਨੇਆਖ ਸੁਣਾਇਆ ।
ਧਰਮ-ਕਾਮ ਦੇ ਲੇਖੇ ਆਪ ਆਪ ਛਾਇਆ ।
ਬੁੱਝਤਾਂ ਅਤੇ ਵਰੰਗੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਠਹਿਰਾਇਆ ।

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ

ਭੀਭਾ ਹਠ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੰਕਲਪ ਬਣਾਇਆ ।
ਭਾਮਿਲ ਹੋਇਆ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਮਨ ਭੀਰ ਸਥਾਇਆ ।
ਬੁਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰਾਤ ਪਈ ਜਾਂ ਜੁੱਗ ਛਾਇਆ ।
ਰੋਥੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜੱਥੇ ਤੇ ਜਾ ਭੇਰਾ ਛਾਇਆ ।
ਭਰਦ ਗੋਰਤਨ ਬੁੱਝਿਆ ਚੰਗਾ ਰਹਾਇਆ ।
ਪਕੁਇਆ ਚਾਣੀ ਚੰਦ-ਲਾ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ ।

ਜੱਥਾ ਮਲੋਧ ਵਿਚ

(14 ਜਨਵਰੀ, 1872)

ਭਿਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਭੰਡੇ ਜੋਗਾਰੇ ।
ਭੋਰੀ ਚੋਰ ਮਲੋਧ ਵਲ ਸਿੰਘ ਚਲ ਪਏ ਸਾਰੇ ।
ਲੋਢੇ ਕੁੱਝ ਹਥਿਆਰ ਸਨ ਮਨੀਂ ਟੀਚੇ ਧਾਰੇ ।
ਜਾ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਮਲੋਧ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰੇ ਉਤਾਰੇ ।

ਮਲੋਧ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਖੁਨੀ ਝਪਟ

ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਬਚਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਇ ਚਿਤਾਰੇ ।
ਮਿਲਿਆ ਕੁਝ ਨਾ ਵੇਲ੍ਹ ਹੋਏ ਮਨਸੂਬੇ ਸਾਰੇ ।
ਇੰਦ ਬੇਰ ਨੇ ਕਿਲੇਦਾਰ ਤੇ ਬੀੜੇ ਢਾਰੇ ।
ਹੋਏ ਹੋਰ ਦੁਰੱਲਿਖ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰਾਰੇ ।
ਦੋ ਕੁਝੇ ਦੋ ਹੋਰ ਲੋਭ ਕਦੇ ਉਥੇ ਮਾਰੇ ।
ਲੜਾਇਆਂ ਲੜੀ ਹੋਏ ਕੁਰ ਪਸਰੇ ਖੰਭਿਆਰੇ ।
ਅਸਲਾ ਕੁਝ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਚੁੱਕ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ।
ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਪਾ ਛਾਨੀਆਂ ਚਟੇ ਹੋ ਅਸਥਾਰੇ ।
ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਵੇ ਹਰਨ ਹੋਏ ਵਿਚ ਅੱਖ ਕੁਰਕਾਰੇ ।

ਮਲੋਰਕੋਟਿਲੇ ਵੱਲ ਧਾਈ

ਬਾਨ ਬਲਾਣੀ ਹੋਣ ਸੀ ਕੁੰਝੇ ਵਿਕੁਲ ।
ਪੰਝੀ ਸੁੱਤੇ ਆਲਣੀ ਚੇਖੁਚ ਚੋਹਲ ।
ਭਾਰੇ ਅਲੀਓਂ ਚਮਕਦੇ ਤੇ ਚੰਨ ਭਿਆਲ ।
ਜਿਥੂੰ ਯੋਰਾ ਕੰਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਮੰਡੀਆਂ ਬਾਲ ।
ਕੋਰਾ ਕੋਰਕ ਸੰਮਿਆ ਭਰ ਕੁੰਡ ਸਿਆਲ ।
ਭੰਝੀ ਸੁੱਤੇ ਖੂਨ ਸੀ, ਛੱਡ ਸਭ ਖਿਆਲ ।
ਨੀਂਹ ਕੁਝਾਏ ਜੱਭ ਦੇ ਚੰਨਟ ਸੰਜਾਲ ।
ਕਿੱਧਰੇ ਪੱਛਾ ਟੱਪਦੇ ਰੇ ਖਾਦੀਆਂ ਖਾਲ ।
ਕਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਣਾ ਸੀ ਕੁਰਨ ਮੁਹਾਲ ।
ਮਲੋਰਕੋਟਿਲੇ ਭਹਿਰ ਤੇ ਹੱਥੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ।
ਚੱਲ ਪਏ ਸੀ ਸਿੰਘ ਸੁਰਮੇ ਹੱਥਿਆਂ ਸੰਭਾਲ ।

ਮਾਲੇਰਕੋਟਿਲੇ ਬਹਿਰ ਕੋਲ

ਜੱਥਾ ਪੁੱਜਿਆ ਜਾਂ ਕੋਟਿਲੇ ਆਟ ਕੇ ।
ਉਦੋਂ ਬੋਝੀ ਸੀ ਰਾਤ ਸਵਾਈ ।
ਉੱਥੇ ਕੰਧ ਸੀ ਉਦਾਣੇ ਸਾਰੇ ਬਹਿਰ ਦੇ ।
ਥੋੜਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਸੀ ਡਾਈ ਤਕੜਾਈ ।
ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਜਥੇ ਠਲ ਬੈਠ ਕੇ ।
ਪੁਲੇ ਹੱਠੇ ਦੀ ਦਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ।
ਦੱਤੀ ਕੰਧ ਦੀ ਨਿਯਾਨਦੀਰੀ ਕਰ ਲਈ ।
ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਹੀ ਹੋਏ ਭਾਰਵਾਈ ।

□ □

■■■■■

(15 ਜਨਵਰੀ, 1872)

“ਨਹੀਂ ਦਲੇਰੀ ਵੇਖਦੀ ਕਿੰਨਾ ਉੱਚਾ ਪਹਾੜ,
ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਟੇ ਪਰਖਦੀ ਵਿਚ ਖੁੱਧ ਖਲਵਾੜ।”

ਦੱਤੀ ਕੰਧ ਤੋਂ ਟਪਿਆ ਸਿੱਖ ਮਧ ਧੜੱਲਾ ।
ਕੁੰਡਾ ਬੰਦਿਆ ਭਟਕ ਕੇ, ਚਰਵਾਣਾ ਪੁੱਲਾ ।
ਜਿੰਘਾਂ ਖੋਰਾਂ ਵਾਂਗੂ ਵੱਟ ਕੋਟਿਆ ਹੱਲਾ ।
ਬੱਠ ਬੈਰਵਾਲੀ ਵਧ ਪਏ, ਕਰ ਚੋਰ ਅਖੰਡਾ ।
ਕਧੇ ਕੜ੍ਹ ਦੇ ਵਾਂਗੂ ਨਾ ਪੈਸੀ ਟੱਲਾ ।
ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਖੀਆ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਫੇੜ ਦੁਰੱਲਾ ।
ਨੁਆਰੇ ਮਾਰਨ ਅਲੀ ਕੇ, ਧਾ ਖੰਡਾ ਖੰਡਾ ।
ਅਕਲ ਸੈਰਾਰੇ ਕੁੰਸਈ ਪੈ ਕਦੇ ਤਰੱਕਾ ।
ਕੋਟਿਆ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਰਿਲੀ ਮਾਰ ਮੁਹੱਲਾ ।
ਦਿੱਟਾ ਪੱਥਰ ਮਾਰਦੇ, ਖਾ ਲੋਰ ਕੁਰੱਲਾ ।

□ □

ਕੋਤਵਾਲੀ ਕੋਲ ਲੜਾਈ

ਵਿਚ ਕੋਤਵਾਲੀ ਕੋਲ ਆ ਪੈ ਲਈ ਕਰਜਾਣ ।
 ਪੁਲਿਸ ਚਲਾਈਆਂ ਛੱਲੀਆਂ, ਕਤ ਕਥ ਬਝਰਾਣ ।
 ਨੇੜੇ ਵੱਜਣ ਚੰਬੀਆਂ, ਖਤ ਖਤ ਖਤਰਾਣ ।
 ਵੱਜ ਕੋਤਾਸੇ ਸਫਾਜੇਫ, ਪਾਉਂਦੇ ਚੁੰਜਾਣ ।
 ਪਤਦੇ ਕੰਨਾ ਪਾਟਦੇ, ਜਿੱਲ ਰਦੇ ਕਪਾਣ ।
 ਲੀਹਾਂ ਛੱਤਾਂ ਚੰਬੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਬਰਹਾਣ ।
 ਸਾਧੇ ਉੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜ਼ਿੰਘਾ ਅੰਬਰ ਪਾਣ ।

ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਯੁੱਧ

ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਸਫਾ ਸੰਘ ਚਲ ਪਈ ਕੋਤਾਸੇ ।
 ਵੱਜਣ ਜਾ ਕੇ ਸਿਰਾਂ ਵਿਚ, ਉੱਡ ਸਾਧ ਮੰਡਾਸੇ ।
 ਘੋੜੇ ਚੰਡਨ ਚਰਚਦੇ, ਸਫਾ ਚੰਨਣ ਪਾਸੇ ।
 ਕੁੱਝਰਾਂ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਲੰਹੁ ਪਿਆਸੇ ।

ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਕੋਤਵਾਲ ਦਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ

ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਕੋਤਵਾਲ ਫੇਰ ਭਟ ਆਇਆ ਹਾਥੇ ।
 ਅੱਛਾ ਪਾਦ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਉਹ ਆਇਆ ਧਿਆਏ ।
 ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਚਟਕਾਰਿਆ ਉਸ ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ ।
 ਲਹਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਚਲ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਘੁਮਾ ਕੇ ।
 ਸਿੰਘਾਂ ਗੋਰਾ ਵਾਰ ਦਿਉਂ ਸੁੱਟਿਆ ਪਟਕਾ ਕੇ ।
 ਜਿਉਂ ਨੱਟ ਡਿਕਰੀ ਪਟੜੀਓਂ ਕਿਲਬਲੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ।
 ਹੋਰ ਵਿਚ ਉੱਠਿਆ ਧਰਤ ਰੋਂ ਧਾ ਅਲੀ ਬੁਲਾਰੇ ।
 ਗੋਰਾ ਸਿੰਘ ਠਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ ਭੇਡ ਬਰਾਬੇ ।
 ਦਾਰ ਗੋਰਾ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਦਿਉਂ ਅੱਖ ਬਰਾ ਕੇ ।
 ਮਾਰ ਲਗੇਨੇ ਲੁੱਟਿਆ ਚੱਲੇ ਭਟਕਾ ਕੇ ।

ਦੁਬੱਲੀ ਲੜਾਈ

ਘੋਟਾ ਸਦਾ ਚੁਰੰਨਿਓਂ ਹੋਈ ਜੀ। ਲੜਾਈ।
 ਅਗਿਅਦ ਖਾਂ ਕੋਰਵਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ।
 ਮਾਰੇ ਕਈ ਧੰਧੇ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਥਾਰੇ ਥਾਰੇ।
 ਫੈਟਲ ਬਹੁਤੇ ਹੀ ਕਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹਾਈ।
 ਸੰਤਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲੜਦਿਆਂ ਸੀ ਜਾਨ ਕਦਾਈ।
 ਲਖਾਏ ਹੋਏ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਸਖਤ ਲੜਾਈ।
 ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿਧਿਤ ਨਾਲ ਗੋਰੀ ਕਾਰਵਾਈ।
 ਫੈਟਲ ਹਾਲੀ ਸੰਭਾਲਿਆ ਭਟ ਵਾਹੀਦਾਰੀ।
 ਵਧੇ ਪਿੱਛੇ ਵਧੇ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਵਿਰ ਗੋਰੀ ਫਾਈ।

ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਦਾ ਜਥੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ

(16 ਜਨਵਰੀ 1872)

ਜੰਗਲ	ਦਿਖ	ਪਛਾਨ	ਗਹਿਰਾ	ਗੋਟਲੀ
ਨਾਉਂ	ਸਮੁੰਦ	ਖਾਨ	ਹੀ ਸੀ	ਫਿਸ ਜਾ।
ਘਟਨਾ	ਗਲ	ਚੌਰਾਨ	ਥਾਰੇ	ਲਿਆ ਸੀ।
ਫੇਰੀ	ਪਿੱਛੇ	ਆਣ	ਗੋਪਿਆ	ਗੋਟਲੇ।
ਹੋਈ	ਲਹ	ਕੁਹਾਨ	ਧਰੀ	ਰੋਲਲੀ।
ਲੰਗੇ	ਗੋਹਲੇ	ਕਾਣ	ਗੋਤਰ	ਕੇਖਕੇ।
ਲੈ ਕੇ	ਨਾਲ	ਜਦਾਨ	ਕੁਝ	ਪੁਛੀਸ ਵੀ।
ਹੋਇਆ	ਕੁਰਤ	ਰਵਾਨ	ਪਿੱਛੇ	ਕੁਰਿਆ।
ਕੁਰਿਆ	ਚਾਕ	ਕੁਹਾਨ	ਕੁਰਨ	ਪੁਰ ਜੇਲ।
ਕੋਖਿਆ	ਉਸ	ਅਲਵਾਨ	ਕੁਰਿਆ	ਜਦਾ ਸੀ।

ਸਮੁੰਦ ਖਾਨ ਦੀ ਵੰਗਾਰ

ਪੁੱਜਿਆ ਸਮੁੰਦ ਖਾਨ ਧਾਇਕੇ ਮੰਦਾਨ ਵਿਚ,
ਜਥੇਦਾਰ ਤਾਲੀ ਸਾਹਵੇਂ ਆਣ ਲਲਕਾਰ ਦਾ।
ਫਹਿਰਾ ਮੈਂ ਪਠਾਣ ਗਾਥੀ ਗੈਰਤ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਹਾਂ,
ਸੂਰਮੇ ਦਾ ਖੁੰਧ ਹੁੰਦਾ ਰੋਖੀਂ ਤਲਵਾਰ ਦਾ।
ਬੰਦਬਾ 'ਚ ਬਿਜਲੀ ਕਿਉਂ ਚੰਡੀ ਲਿਜਕਾਈ ਉਹਨੇ,
“ਹੱਥੇ ਹੱਥ ਖੁੰਧ ਹੋਊ” ਜੋਸ਼ 'ਚ ਵੰਗਾਰਦਾ।
ਅੱਤੇ ਉੱਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਫਰਜ਼ਿਆ ਆ ਸ਼ੇਰ ਵਾਲ਼ੇ,
“ਟਾਕਰਾ ਪਠਾਣ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦਾ।”

ਵਧਪ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਦੀ ਮੇਤ

ਪਿਛੇ ਆਣ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਮਾਝੀ ਲਲਕਾਰ।
ਸਿੰਘਾਂ ਵੇਰ ਰਕੂਲ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਵੰਗਾਰ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਨੇ ਭਟ ਗੀਰਾ ਵਾਰ।
ਵਧਿਆ ਕੁੰਟ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਸੀ ਹਲਕਾਰ।
ਬਿਜਲੀ ਵਾਕੂ ਕੜਕਿਆ ਅੱਡੀਂ ਜਥੇਦਾਰ।
ਆਹਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੰਧ ਹੋਇਆ ਦੌਨਾ ਵਿਰਕਾਰ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੇਜ਼ ਦਾ ਦਿਉਂ ਗੀਰਾ ਵਾਰ।
ਰੱਖਿਆ ਖੇਤ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਲਈ ਚੂਨੇ ਪਾਰ।
ਮੇਤ ਆਕੂ ਦੀ ਰੋਖ ਵੀ, ਝੜ ਨਿਕਲੀ ਵਾਹਾਰ।
ਬੋਲਾ ਗੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ।
ਭੱਲੀ ਲੱਭੀ ਲੜਾਈ, ਭਏ ਸੁਆਸ ਸਿਧਾਰ।

ਰਜ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ (16 ਜਨਵਰੀ, 1872)

ਸਿੰਘਾਂ ਪਿੰਡੇ' ਵਾਹਰ ਹੋ ਸੀ ਰਿਉਂਤ ਬਣਾਈ।
ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਵਰਾਹ ਹੈ ਇਹ ਫਲ ਪਛਾਈ।
ਚਾਪੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਚਲੀ ਵਰਾਈ।
ਸੁਹੀਏ ਇਕ ਸਰਗਾਰ ਤੱਕ ਜਾ ਖਬਰ ਪੁਜਾਈ।
ਕੁਝੇ ਰਲ ਪਿੰਡ ਬੇਨ ਰਹੇ ਜਾ ਕੇ ਚਲ ਪਾਈ।
ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਨੀਸ ਲੈ, ਹੋਣ ਗੀਤੀ ਧਾਈ।
ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇਤੀ ਅਖਟਾਈ।
ਨਾਮ ਉੱਥੇ ਸਰਸ ਦੀ ਨਿਵਤਾਰੀ ਪਾਈ।
ਨਾਹਰਾਂ ਕੁਝੇ ਵਾਹੀਆਂ ਦੀ ਰਿਸਟ ਬਣਾਈ।
ਚਾਹ ਖੇਡੇ ਹੋਰ ਬਸਰਾਂ ਦੀ ਨਿਵਤ ਨਿਟਾਈ।
ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਆ ਸਿਫ਼ੇ ਵਿੱਚ, ਹੋਈ ਤਰਫਾਈ।
ਭੀ, ਸੀ.—ਕਾਢਣ ਤੀਰ ਸਾਹਿ ਹੋਣ ਰਲੀ ਰਲਾਈ।

ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਬਦੇਸ਼ ਖਬਰਾਂ

ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਕੋਟਿਲੇ ਹੋਣ ਖਬਰੀਆਂ ਰਾਂਗ।
ਸਾਫ਼ੀ ਹੋਈਆਂ ਵਿੱਲੀ ਨੱਭਣ ਸਰਗਾਰਾਂ।
ਸਮਰੀ ਕਦੀ ਖਬਾਰਰ ਕਾਢੀ ਬੇਰਾਵਾਂ।
ਕੁਝਿਆਂ ਚੇਲੇਜ਼ ਕੀਰੀਆਂ, ਜੀਵਨਾਨਕ ਧਾਰਾਂ।

ਭੀ.ਸੀ. ਕਾਵਨ ਦਾ ਠਾਕਮ ਨੂੰ ਹੁਕਮ (17 ਜਨਵਰੀ, 1872)

ਭੀ.ਸੀ. ਠਾਕਮ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦਾ।
 ਘੋਸ਼ ਕਰੇ ਸੱਭ ਥਾਕੀਆਂ, ਵਿੱਚ ਕੋਟਿਲੇ ਲਿਆ।
 ਵੇਲੀ ਦਸਤੇ ਪੁਲਿਸ ਬਹੁ ਚੋਰਸ ਨਈ ਮੰਗਿਆ।
 ਨੇ ਤੇਘ ਮੰਗਵਾਲੀਆ, ਪਹਿਰੇ ਦਿੱਤੇ ਨਾ।
 ਵੱਡੇ ਵੀ ਦਿਥ ਕੱਢੀਆਂ ਚਾਹਰ ਯਹਰ ਤੋਂ ਜਾ।
 ਠੇਕਾ ਕਰਨ ਉਤੀਰ ਵੇਰ, ਬੇਸਬਰੀ ਦਿੱਤਾ ਆ।
 ਠੇਕ ਹਰਾਕਾ ਚੁੱਕ ਪਏ, ਵੇਖਣ ਘੇਰਾ ਪਾ।
 ਵਾਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਕੁਝਿਆਂ ਜਾਂ ਵਿਰ ਦੇਉ ਉਠਾ।

□   □

ਬੂਢੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵੱਲ ਆਉਣਾ

ਠਾਕਮ ਨੇ ਚੋਰਪੁਰ ਤੋਂ ਗੱਏ ਕੀਤੇ ਡਿਆਰ।
 ਠਾਕੀ ਜ਼ਿਰਫ਼ ਪੁਲੀਸ ਬਹੁ ਨੇ ਚੋਰਸ ਕੁਝਿਆਰ।
 ਸਿਹਤੇ ਵੱਟਕ ਸਿੰਘ ਸੀ—ਹੈ ਚੋਟੇ ਅਸਥਾਰ।
 ਵਾਕੀ ਪਿਛਲ ਕੁਰ ਪਏ, ਨਾਲ ਮੰਗਿਲਾਂ ਮਾਰ।
 ਜਥਾ ਬਹੀਲੀ ਜਾਵੇਦਾ, ਕੰਦੀ ਚਾਹ ਅਸਥਾਰ।
 ਵੱਲ ਪਏ ਪਾਉਣ ਬਹੀਲੀਆਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਬਲਦਾਰ।
 ਠਾਕੀ ਮੌਤ ਵਿਆਹੁਣੀ—ਬਹਿਣ ਸੱਭੇ ਲਲਦਾਰ।
 ਘਮਲਾ ਬੀਤਾ ਮੰਨਦੇ ਵਿੱਚ ਲਹਿਜੇ ਚੋਰਦਾਰ।

□   □

ਸਫਰ

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤੀ ਚਿਸ ਦਿਨ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਚੋਰਦਾਸ।
 ਘਰੀਏ ਲੀਹੀਂ ਧੌਸਰੇ ਜਾਪਣ ਟੁੱਟਦਾਸ।
 ਚਿੰਤਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦਿਆਂ, ਘਟ ਗਏ ਚਿੰਤਤਹਾਰ।
 ਹੋਰੋ ਤਣਕੇ ਰੌਸਦੇ, ਉੱਪਲੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ।
 ਰਾਗੇ ਟੁੱਟਣ ਆ ਕਰੋ ਜਾਂ ਬਧਦੀ ਰਣਤਾਰ।
 ਪੁੱਜਿਆ ਜਾ ਸਥਾਨ ਨੇ, ਰਾਤ ਕੁ ਦੱਸਦੇ ਸਾਰ।

ਡੀ.ਸੀ; ਕਾਢਨ ਅਤੇ ਸਬੇਦਾਰ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ

“ਕੁਪਦੀ ਨਾ ਅਸਲੀਅਤ ਸਚ ਕਦ ਆਉਂਦੀ ਬਾਹਰ,
 ਡੋਪਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਸੁਰਮੇ ਬਰਨ ਸੱਚਾਈ ਬਾਹਰ।”

ਤੈਥਾਂ ਉਂਦੇ ਮੂੰਹ ਸਾਹਮਣੇ, ਆਏ ਜਾਂ ਸਬੇਦਾਰ।
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਾਢਨ ਕਦਨ ਉਠਾਰ।
 “ਕਦਰ ਮਰਾਵਣ ਬਾਸਰੇ ਕਿਉਂ ਖੁੱਬੋ ਹੁਕਿਆਰ।”
 ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਂਦੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਦਿਉਂ ਕ੍ਰਿਸਕਾਰ :
 “ਠਾਹਟਰ ਦੇਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਕਰੰਡੀ ਸਰਕਾਰ।”
 ਕੁੱਸੇ ਰੋਂਦੇ ਵਿੱਚ ਆਣਕੇ ਹੋਰ ਕਿਹਾ ਵੇਗਾਰ।
 “ਬਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਰਾਜ ਕਰਾਵਾਂ ਚਾ ਨਾ ਕੁਰਾਣੀ ਸਰਕਾਰ।”
 ਮਰ ਮਰ ਜੰਮਣਾਂ ਅਸਾਂ ਨੇ ਲੜਨਾ ਬਾਰੰਬਾਰ।
 ਰਾਜ ਕੁਰਾਣਾ ਕੱਢਣਾ ਦਿੱਠੇ ਆਖਿਰਕਾਰ।”

ਸ਼ਹੀਦ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਂਦੇ ਲਗੇਂਦ ਹਨ, ਸਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਯਾਰ।
 ਅਸਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਰ ਹੈ ਸਾਬਰ ਦਾ ਅਭਿਆਨ।
 ਚੀਨ ਦੁਖੀਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਕੁਲ ਜਾਣ।
 ਹੋਂਦ ਦਿਰੋਈ ਚਿਸ ਲਮੇਂ ਲਕਸ਼ਮਧ ਹੋਰਾਨ।
 ਮਿਸ਼ਨ ਤਾਈਂ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਹੋ, ਹੋਂਦ ਸਦੇ ਕੁਰਬਾਨ।
 ਸਿਦਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੇਖੇ, ਕਾਢ ਰਾਤ ਕਰੇ ਜਹਾਨ।

ਤੋਪਾਂ ਅੱਗੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ (17, 18 ਜਨਵਰੀ 1872)

ਸੱਤ ਤੋਪਾਂ ਰੱਖ ਉੱਥੀਆਂ ਤੀ. ਸੀ. ਭੱਤਵਾਦੀਆਂ ।
 ਚੋਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਰ ਵਾਲਤ੍ਰ, ਭੈਰਵਰ ਬਰਾਦੀਆਂ ।
 ਮੂੰਹ ਅੱਡੇ ਕਲਜੋਠਣਾਂ, ਲੰਹੁ ਰਿਹਾਈਆਂ ।
 ਰੱਜੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਦਿੱਡੀਂ ਭਰਾਈਆਂ ।
 ਖੜੀਆਂ ਭੈਣ ਉਥਾਸੀਆਂ ਦਾ ਨੀਤਾਂ ਲਾਈਆਂ ।
 ਖੰਭਰ ਘੋਟੇ ਖੁਨ ਦੇ ਭਾਈ ਦੀਆਂ ਜਾਈਆਂ ।
 ਰੋਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੇਖਰੇ ਆਪੂੰ ਬਰਾਦੀਆਂ ।
 ਵਾਹੋਂ ਵਾਹੋਂ ਆਟਕੇ ਸਭ ਜੰਝੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ।
 ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋਈ ਅਭਰ ਤੇ ਪੁੱਤ ਸੰਮਣ ਮਾਈਆਂ ।

□   □

ਥੂਫੇ ਸ਼ੌਰ

ਬੰਦ ਜਿਉਂ ਕਰ ਬੰਡਿਆ ਸਿੱਖ ਨਾਪਟ ਸਾਰੇ ।
 ਬਰਨਾਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਸਿਰਾ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਚਸਤਾਰੇ ।
 ਚਿਹਰਿਆ ਉੱਡੇ ਰੋਜ਼ ਸੀ ਜਿਉਂ ਚਮਕਣ ਭਾਰੇ ।
 ਵੰਹ ਵਿੰਚ ਖੰਭਦੀਆਂ ਲਾਲੀਆਂ ਜਿਉਂ ਭੱਖਣ ਅੰਗਾਰੇ ।
 ਆਏ ਤੋਪਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾ ਵਾਹੋਂ ਵਾਹੋਂ ।
 ਸਭਨਾਂ ਸਿਰੀ ਅਭਾਣ ਦੇ ਭੰਭੇ ਜੋਥਾਰੇ ।

□   □

ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ

ਤੋਪਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਸੁਕਮੇ ਵਾਰੇ ਵਾਰ ਆਏ ।
 ਭਾਇਣਾਂ ਲਏ ਭਾਰਾ ਜਾਂ ਭੋਲੇ ਬਰਸਾਏ ।
 ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਉੱਤ ਕਦੇ ਭੋਲਾਂ ਦੇ ਜਾਏ ।
 ਚਾਰ ਥੂਫੇਰੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸੀ ਬੰਦਨ ਭਾਏ ।
 ਖਲਕਤ ਵੇਖੇ ਭਾਝਰੀ ਮੂੰਹ ਉੱਡਣਾਂ ਪਾਏ ।
 ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਪੈਂਠ ਸਿੱਖ ਉੱਥੇ ਕਦੇ ਉਡਾਰੇ ।
 ਚੁਲਮ ਜਥਰ ਦੇ ਸੱਕ ਨੇ ਪੱਥਰ ਪਿਘਲਾਏ ।
 ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਆਰਾਦੀਆਂ ਚੋਂ ਲੀਪ ਜਗਾਰੇ ।

□   □

ਬੁਲਮੀ ਰਸਦੀਰ

ਵੇਖੋ ਸਾਹਦੇ' ਬੁਲਮ ਦੀ ਉੱਕਰੀ ਰਸਦੀਰ ।
 ਧਰਤੀ ਜਾਪੇ ਕੰਥਦੀ ਤੇ ਅਲਦੇ' ਨੀਰ ।
 ਚੰਦ ਸੁਰਜ ਉੱਧਿਆ ਛੱਦੇ, ਹੋਏ ਦਿਲਭੀਰ ।
 ਅਖਿਰ ਜਾਪੇ ਪਾਟਦਾ, ਠਾ ਪਦੇ ਪਕੀਰ ।
 ਏਖਿਆ ਪਲਕਰ ਬੁਲਮ ਨੂੰ ਰੁਨੇ ਭੰਗੀਰ ।

ਬਾਲਿਕ ਸ਼ਹੀਦ

ਚਿੱਕ ਲੁਕਮਾ ਬਿਥਨ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫੰਗ ਸਿਰਚਾਰ ।
 ਬਾਲਿਕ ਭਾਰਾਂ ਸਾਲ ਚਾ, ਸਿਦਕੀ ਰੰਟਹਾਰ ।
 ਆਖਿਆ ਭਾਵਨ ਓਕ ਨੂੰ ਇਓਂ ਚੰਡ ਉਚਾਰ ।
 “ਕਹੋ ਦੂਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਬਗਾਂ ਕੁਟਕਾਰ ।”
 ਵੱਲੀ ਟੱਕੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜਿਓਂ ਭੈਰ ਬਟਾਰ ।
 ਭਾਭੀ ਚਿਹਰੇ ਭੰਧਦੀ ਜਿਓਂ ਕਰ ਅੱਠਿਆਰ ।
 ਭਾਵਨ ਵੱਡ ਨੂੰ ਚਪਟਿਆ ਜਿਓਂ ਬੇਰਿਆਰ ।
 ਚਾਕੀ ਪਿੱਠੀ ਪਠਕਰੀ ਮਾਧੀ ਕੁਟਕਾਰ ।
 ਕਰਦਣ ਨੱਪੇ ਚੇਰ ਦੀ ਹੋਣ ਚਿੱਠਾ ਭਾਰ ।

ਸ਼ਹੀਦੀ

ਫਲ ਠਓ ਮਾਰੇ ਮਰ ਕਈ ਕਹੁ ਹਾਠ ਦੁਹਾਈ ।
 ਪਰਤ ਬੰਗੀਨਾਂ ਹਾਈਫਲਾਂ ਆਏ ਚਾਰੇ ਚਾਈ ।
 ਭੀ—ਸੀ—ਭਾਈ' ਬਿੱਧਿਆ ਫਲ ਜਾਨ ਕਚਾਈ ।
 ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਬੇਰ ਤੇ ਉਕ੍ਰਾਂ ਕੁਝ ਹਵਾਈ ।
 ਚਫਲ ਸੰਗੀਨਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤਲਕਾਰ ਚਲਾਈ ।
 ਅੰਤ ਬਹਾਦਰ ਬੇਰ ਨੇ ਸੀ ਲਲਦਿਆ ਪਾਈ ।

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੀਦੀ ਬਾਰੇ

ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੁਭਾ।
 ਵਾਗੀ ਉਹਦੀ ਜਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਆਈ।
 ਉਹਦੇ ਸਾਥ ਰੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਆਣ ਛੇ।
 ਭੀ-ਸੀ ਕੋਲ ਅਰਥੀ ਰਹਿਮ ਵਾਲੀ ਪਾਈ।
 ਰਹਿੰਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੰਦੀ ਹੈ ਨਹੀਂ।
 ਚਿੰਤੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪੱਖ 'ਚ ਸਫ਼ਾਈ।
 ਬੇਰ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਖੁਦ ਰੋਪ ਅੱਡੇ ਜਾਇਓ।
 ਅੱਗੋਂ ਬੰਦੀ ਨੇ ਬਿਬਫ਼ ਲਫ਼ਾਈ।
 ਕੱਚ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ ਮੱਧਰਾ ਕੁਦਰਤੀ।
 ਠੀਕ ਰੋਜ਼ ਨਾ ਨਿਬਾਨੇ ਵਾਲੀ ਆਈ।

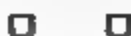
ਬਹੀਦੀ

ਭੀ. ਸੀ. ਬਾਵਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪ ਸੁਣਾਇਆ।
 ਕੱਚ ਕੁਮਾਰਾ ਮੱਧਰਾ ਨਾ ਬਿਬਫ਼ 'ਚ ਆਇਆ।
 “ਮੁਆਫ਼ ਹੋਆ ਘਰ ਜਾਓ” ਉਸ ਨੇ ਦੁਆਇਆ।
 ਐਪਰ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ ਸੀ ਸਿਰ ਖੰਡਣ ਵਾਇਆ।
 ਨਾਲ ਬਹੀਦੀ ਕਲਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਣਾਇਆ।
 ਬੀਮਾ ਨਾਕਿਓਂ ਕੁੰਗੀਆਂ ਹੱਟ ਬੜਾ ਬਣਾਇਆ।
 ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਉੱਚਾ ਹੋਇਓ ਖੁਦ ਰੋਜ਼ 'ਚ ਆਇਆ।
 ਮੂੰਹ ਬਲਜੰਭਣ ਅੱਭਿਆ ਛੋਲਾ ਬਰਸਾਇਆ।
 ਪਾਈ ਬਹੀਦੀ ਬੇਰ ਨੇ ਠਾਉਂ ਅਮਰ ਬਣਾਇਆ।

ਸਿਆਲਕੋਟ ਸਤਿਕੁਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਨ

ਸਿੰਘਾ ਤਾਈਂ ਬਾਵਨ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸੰਘਾਰ।
 ਪਿੰਡ ਸਿਆਲਕੋਟ 'ਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਕੁਰ ਰਹੇ ਪਧਾਰ।
 ਸੁਰਾ ਬਾਨੁ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਆਪ ਪੁਛਾਰ।
 “ਦੇਖੋ ਬਾਈ ਜਪਦੀ ਰੋਪਾਂ ਦੀ ਰਸਮਾਰ।”
 ਸੁਣੀਆਂ ਰੋਪ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਖਿਆ ਕਥਨ ਉਚਾਰ।
 “ਰੰਗ ਹੋਇਆ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਿਦਕ ਨਿਰਾਵਣਹਾਰ।
 ਬਣਨਾ ਸੀ ਭੋਜਿਦਕ ਨਹੀਂ” ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਇਕਾਰ।

ਨਮਧਾਰੀ ਕ੍ਰਕਾ ਮਿਸ਼ਨ

“ਚੱਲ ਚਿੱਤਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਦਹਰਾਉਣ।
ਰੂਪ ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਜ਼ਦਲਦਾ, ਟੀਰਾ ਉਹ ਦਲਸਾਉਣ।”

ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫ਼ਾਂਸਲੀ ਪਰਢਾਧ ਦਾ।
ਧਰਮ ਕਰਮ ਉੱਚ ਸੰਤਿਅਤਾ, ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਤਿਅਧਾਰ ਦਾ।
ਬੁਧਮੰਤਰ ਤਾਈਂ ਨਕਾਰਦਾ ਤੇ ਕੁਰਮੰਤਰ ਤਾਈਂ ਪਿਆਰਦਾ।
ਨਿਰਿਕਤਾ ਨਦਰੇਤਨਾ ਸੀ ਨਾਅਰਾ ਉੱਚ ਮਿਆਰ ਦਾ।
ਖਿਲਟਾ ਰਾਜ ਕਰੋੜੀਆਂ, ਸਵਰਾਜ਼ ਤਾਈਂ ਸਤਿਕਾਰਦਾ।
ਕਥਾਮੀਰ ਅਤੇ ਨੰਪਾਲ ਨਾਲ਼ ਨਾ ਵਿਚਿੱਤਰ ਨਿਰਾਣੇ ਧਾਰਦਾ।
ਰੂਸ ਅਤੇ ਅਵਸ਼ਾਨ ਨਾਲ਼ ਕੰਮ ਚੱਲਿਆ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਣ ਦਾ।
ਖਾਸਾ ਜਨਤਕ ਵਰਗ ਸੀ ਇਕ ਟੀਚੇ ਤੇ ਲਲਕਾਰਦਾ।
ਪਰ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਕਰਤਿਆ ਵੇਲ਼ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਦਾ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਸੀ ਚੰਡ ਕੁਠਮੀ ਮਾਰਦਾ।
ਆਣ ਸਿੰਘਸਣ ਕਰਤਿਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ।

ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਲਈ ਹੁਕਮ

“ਪਰਦਾ ਪਾਉਣਾ ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਇਹ ਸੱਤਾ ਦੀ ਹੀਤ।
ਲੋਕ ਵੰਗਾਰਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈ ਜਾਂਦੀ ਭੋਭੀਤ।”

ਮੰਨੀ ਕਾਬਨ ਭੀ. ਸੀ. ਦੀ ਰਪਟ ਆਧਾਰ।
ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫ਼ੌਰਸਿੱਧ ਇੱਝੀ ਸਜੀ ਮਾਰ।
ਲੈਂਦਟੈਰੇਂਟ ਕਰਕਨਰ ਲਿਖ ਖੋਤਾ ਜਪਾਰ।
ਵਾਇਸ ਰਾਏ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਰਿਸਵਾਰ।
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਸੁਭੇ ਕਰਨੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰ।
ਕਰਨੇ ਸੱਭ ਨਚਰਚੰਦ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਯਾਹਰ।

ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣਾ (17 ਜਨਵਰੀ, 1872)

“ਠੇਕਰ ਸਾਜੀ ਫੌਰਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਪਏ ਵਫਾਦਾਰ ।
ਕਰਨੀ ਓਵੇਂ ਖਾਲਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇ ਸਰਕਾਰ ।”

ਹੁਕਮ ਯਾਦ ਅੰਤਰੇਜ਼ ਦਾ ਹੋਈ ਪੁਲੀਸ ਤਿਆਰ ।
ਚੱਲੀ ਸਾਹੀਬਾਨ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ।
ਤੇ ਕੇ ਗਾਵਦ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਵੁਡਿਆ ਬਾਟੇਦਾਰ ।
ਅਤੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਕੀਤਾ ਡਾਹਰ ।
ਨੂਰੀ ਬਾਬੇ ਭਾਪ ਲਈ ਜੋ ਲੋੜੀ ਸਰਕਾਰ ।
ਵੁਡਿਆਏ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਹੋਏ ਕੁਰਰ ਤਿਆਰ ।

ਤਿਆਰੀ-ਰਵਾਨਗੀ ਸਮੇਂ

“ਘਟਨਾ ਸਦੇਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਘਟਦੀ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ।
ਚਰਚ ਹੁੰਦੀ ਭਟ ਹੀ ਕੋਲਾਂ ਹਰ ਥਾਨ ।

ਫਲਦੀ ਸਾਮ ਸਿਆਲ ਦੀ ਵੱਡੇ ਸੀਤ ਹਥ ।
ਗਿਰਦੇ ਭੈਣੀ ਪਿੰਡ ਉਂ ਲਈ ਉਦਾਸੀ ਭਾ ।
ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਈ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਫੌਲਾਂ ਭੰਟ ਪਿਆ ।
ਹਾਲੀ ਭੱਭ ਤੇ ਹਲਾਂ ਨੂੰ ਕਏ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆ ।
ਕਾਮੇ ਪਰਤੋ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਭੇਡੀ ਕੰਮ ਮੁਰਾ ।
ਵਸਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਸਾਣ ਜੋ ਪਟੀ ਰਹੇ ਸੀ ਲਾ ।
ਖੁਹਾਂ ਉੱਤੇ ਚੌਲ ਪਏ ਵਿਚੇ ਫਰ-ਫਰਾ ।
ਮੱਥੀਂ ਕਹੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਥਲਦਾਂ ਰਾਈਂ ਦੁਸ਼ਾ ।
ਥੱਲੀਆਂ ਸਭ ਸੁਯਾਣੀਆਂ ਇਥ ਦੁਜੀ ਕੋਲ ਜਾ ।
ਕੋਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਆਪਸੀ ਰਹੀਆਂ ਦਸ-ਦਸਾ ।

ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼

ਬਿਹਬਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਤੇਲੀ ਸੰਗਠਾਰ।
ਸੰਗਤ ਤਾਈਂ ਘਖਦੇ ਸੀਤਲ ਬਰਨ ਉਚਾਰ।
ਰੁਸੀਂ ਕੁਹਿਲੀ ਜੀਵ ਹੋ ਜਾਏ ਸਾਂਝੇ ਘਰਥਾਰ।
ਪਾਠ ਕਰੋ ਜਮੁ ਸਾਹਿਬ ਭਾ ! ਸਿਮਰਨ ਸਿਰਜਣਹਾਰ।
ਮਾਲਾ ਵੇਖੋ ਨਾਮ ਦੀ ਬਰਨ ਕਰਾਵਟਹਾਰ।

ਹੋਰ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ

ਬੀਰਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਬਚਨ ਸਨਿਮਰ ਉਚਾਰ।
“ਏਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਆਇਆ ਮੈਂ ਬਣਸਾਂ ਕੁਠਾਹਥਾਰ।
ਆਇਓ ਹੋਵਣ ਕੁਰਮ ਸੇਂ ਕਰ ਕੰਸ। ਸਭੀਗਾਰ।
ਹੋਠਕਾ ਕਰ ਦੰਭ ਭਾ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਭਾਰ।”
“ਨੂਰੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਇਆ ਹੋਧ ਧੀਰਜ ਧਾਰ।
ਕੁਹਾਣੀ ਇੰਝੇ ਰਹਿਣ ਨਾਭ ਕੁਰਲੀ ਅੰਝੇ ਕਾਰ।
ਜਦ ਇਹ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਚੀ ਕੁੰਝ ਹੋਧ ਸਰਕਾਰ
ਜਸ ਪੁੰਨੁ ਇਸ ਕਾਜ ਦੀ ਦਿਹਵਾ ਆਇਆਧਾਰ।”

ਰਵਾਨਗੀ

“ਬਿਹਬਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕਰਕ ਕਲੇਜੇ ਮਾਹਿ ।
ਫਿਟ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਸਿਖਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਅਜਸ ਸਮਾ।”

ਲੁਧਿਆਣੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਛੱਡਾ ਗੋਤਾ ਤਿਆਰ ।
ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੱਪੜੇ ਛੀਤਾ ਤੇਬੁਹਾਰ ।
ਆਪ ਬੜੀ ਅਰਦਾਸ ਦਿਹ ਛੋੜਿਆ ਆਪ ਜੋਗਾਰ ।
ਨੂਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਬੇਠ ਗਏ ਸੋਸ ਕਿੱਟੀ ਦਸਤਾਰ ।
ਮੇਢੇ ਭਾਲੀ ਭੇਢਲੀ ਖੁੱਕਲ ਲੀਤੀ ਮਾਰ ।
ਨਾਲ ਬਿਠਾਏ ਆਪਣੇ ਸੁਭੇ ਹੋਰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ।
ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਦੇਵੀ ਨਾਲ ਨਿੱਲੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ।
ਵਿਰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਚਲੀ ਕੜ੍ਹ ਗਰਤਾਰ ।
ਸਾਡੇ ਵਿੱਥੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਦੂਰਨੀ ਅੱਗੇ ਗਾਰ ।
ਪਕੜੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਨੀ ਲਾਇ ਚੰਨੇ ਲਿਵਤਾਰ ।
ਛੱਡੇ ਨਾਲ ਪੁਲੀਸ ਸੀ ਕੁਝ ਕੁ ਖੋੜ ਅਸਥਾਰ ।
ਗੱਡਾ ਹੀਲੀ ਕੁਝ ਪਿਆ ਆਪਣੀ ਹੀ ਰਹਤਾਰ ।
ਸੰਗਤ ਬਿਹਾ ਕੁਸੀ ਦੇ ਪਈ ਕੁੰਝ ਮਾਰ ।

ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਉਦਾਸੀ

“ਸੋਗੀ ਵੇਖ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਹੋਏ ਮਾਹੌਲ ਉਦਾਸ,
ਪੈਂਦਾ ਦਿਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਪਰਕਿਰਤੀ ਠੇ ਖਾਸ।”

ਸੋਗੀ ਵੇਖ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਗਏ ਖਸਾ ।
ਸੁੰਠ ਹੋ ਜਾਣ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜਾਇ ਮੁਸੋਬਤ ਆ ।
ਵੇਖ ਉਦਾਸ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਆਲਟਿਆਂ ਦਿਖ ਜਾ ।
ਪੰਡੀ ਕੁੰਝ ਗਏ ਬੋਲਣੇ ਰਲਤੀ ਕੁੱਪ ਕੁੱਪਾ ।
ਸਹਿਮ ਗਏ ਲੜ ਗਲਤੋਂ ਖੋੜਣ ਵਿਸਰੇ ਚਾਅ ।

ਸੰਦੇਸ਼

ਸੋਗ 'ਚ ਕੁੰਬੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਕੁੱਲ ਛਾਏ ਮੁਕਾ।
ਸੂਰਜ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਮੁੱਖਿਆ ਗਿਆ ਕੁਪਾ।
ਜਾਪੇ ਚਰਚੀ ਸਿਸਕੀਆਂ ਕੁਲਦੀ ਪਈ ਹਰਾ।
ਕੁੱਤ ਸਿਆਲੂ ਫਾਰਨੇ ਧੁੰਧ ਛਾਈ ਸੀ ਛਾ।
ਬਟਰਾਂ ਬੈਠਨ ਹੋਏ ਠੰਢੀ ਹੋਣ ਚਰਾ।

□ □

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਰਚਾ

"ਵਿਚ ਸਮਾਜੀ ਨਿਯਤਿਆਂ ਵਿਚਰਦਾ ਸੰਸਾਰ।
ਕੁਝ ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਨਵਰਾਰ।"
ਭੱਜਾਂ ਕਾਫੀ ਚੰਡ ਸੀ ਚੰਡੇ ਕੁੰਡ ਛਾਣਾ।
ਸਿਦਕ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕੁਝਿਆ ਕੁੰਡੀ ਪਈ ਚਾਹ-ਚਾਰ।
ਤੋਪਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਉਭਰ ਛਾਏ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਪਰਚਾਰ।
ਵਿਚ ਸਮਾਜੀ ਨਿਯਤਿਆਂ ਇਥੇ ਕੁਝੀ ਕੁੰਡ ਜਾ।
ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੁਆਣੀਆਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਦਰਦ ਚੰਡਾ।
ਸਾਰੇ ਵਿਚ ਮਾਹੌਲ ਹੋ ਛਾਈ ਉਦਾਸੀ ਛਾ।

□ □

ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਫੌਰਸਿਖ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਾਲ ਕੌਲਬਾਡ

ਪੁੱਜੇ ਜਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਹੋਈ ਅੱਖੀ ਚਾਤ।
ਨਾਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਹੋਈ ਦੇ ਕੋਟੇ ਕੌਲਬਾਡ।
ਫੌਰਸਿਖ ਗੋਰੀ ਛਾਟਬੀਟ ਬੱਝੇ ਕੁਲ ਚਲਾਰ।
ਸਾਰੇ ਘਟਨਾ ਕੁਮ ਤੇ ਮਾਝੀ ਕੁੰਘੀ ਚਾਤ।
ਦੇਖੀ ਉਸ ਨੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਛਾਣੀ ਲੀ ਚਾਤ।
ਸਮਝਿਆ ਉਹਨੇ ਕੁਝਿਆਂ ਆਲ ਨਈਂ ਆਚਾਰ।
ਮੰਨੀ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕੁੰਮੇਵਾਜ਼ ਜਮਾਰ।

□ □

ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਲਈ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਭੇਜਣਾ (18 ਜਨਵਰੀ, 1872)

ਪਰਮ ਹੋਈ ਤਵਥੀਸ ਜਾਂ ਰਤਰ ਸਾਥ ਗਿਆ ਆ।
 ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਦੋਸ਼ੀ ਸਰ ਠਹਿਰਾ।
 ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦਿੱਤੀ ਲਾ।
 ਜੰਗਲ ਅਨਸਰ ਹਾਈ' ਲੈਮੋਦਾਰ ਬਣਾ।
 ਪਹਿਰਾ ਚਿਰਦੇ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸਖਰ ਕਰਾ।
 ਇਕ ਸਪੇਸਲ ਟ੍ਰੇਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸਭ ਬਿਠਾ।
 ਕਿਨ੍ਹੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਬੰਦ ਕਰਾ।

ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਭੋਰੇ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਡਾਪਾ (18 ਜਨਵਰੀ 1872)

“ਆਟੇ ਨਵੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸਭ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹਾਰ।
 ਐਪਰ ਰਹਿਓ ਅਮਰ ਹਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਾਹਕਾਰ।”
 ਦਿਨ ਸੀ ਡਾਰਾ ਜਨਵਰੀ ਹੋਈ ਅਜੇ ਮੁੰਹਨੂੰਰ।
 ਕਰਨਭ ਭੈਣੀ ਵੁੱਝਿਆ ਨੀ ਕੇ ਕਾਰਦ ਚੋਰ।
 ਘੋਰਾ ਭਵੀ ਘੱਡਿਆ ਭੋਰੇ ਚਿਰਦ ਕੁਦੋਰ।
 ਨੂੰਰੀ ਕਾਬੂ ਆਣ ਕੇ ਲਿਆ ਸਰਸ ਨੂੰ ਘੋਰ।

ਤਲਾਬੀਆਂ

ਲੱਕੇ ਭੈਣ ਤਲਾਬੀਆਂ ਕਰ ਮਾਰੋ-ਮਾਰੀ।
 ਹਰ ਇਕ ਖੁੰਡਾ ਵੇਚਿਆ ਹਰ ਇਕ ਅਲਮਾਰੀ।
 ਧਰਤੀ ਪੁੱਟੀ ਕਾਂਡ-ਕਾਂਡ ਨਾ ਘੱਟ ਕੁਚਾਰੀ।
 ਕੁਝ ਲਵਾਇਨੀ ਫਸਤਰਾਂ ਦੀ ਰਿਸਟ ਉਚਾਰੀ।
 ਮਾਲ ਖਰਚਾ ਲਿਖਿਆ ਸਭ ਕਾਫ਼ੇ-ਕਾਫ਼ੀ।

ਜਥੇਬੰਦੀ ਕੋਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ

ਸੂਚੀ ਬੁਲ ਸਮਾਨ ਦੀ ਕਰੀ ਪੁਲਿਸ ਤਿਆਰ।
 ਕੀਤਾ ਬੰਦ ਸੰਦੂਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜੇਦਰ ਮਾਰ।
 ਠਾਠ ਬੁਰਾਇਆ ਆਪਣੇ ਪੁਲਿਸ ਘੋੜ ਆਟਾਰ।
 ਕੁਝਿਆਣੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੁਰੇ ਕਰਦੇ ਮਾਰੋ-ਮਾਰ।
 ਕੀਤਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਖਰਾਨੇ ਜਿਥੇ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ।
 ਕੋਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਲਹਿਰ ਇਹ ਚਿੱਤੀ ਫੇਰ ਕਰਾਰ।
 ਪੱਕੀ ਢੋਂਕੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਛਾਈ ਭੇਰੇ ਚਾਹਰ।
 ਚਾਹਿਆ ਜਲਰ ਰਹੇਛੀਆਂ ਸਾਫ ਪੰਜਾਹ ਲਾਗਾਰ।
 ਹਾਸੇ-ਅਵਸਰ ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਨ੍ਹ ਅਹਿਤਥਾਰ।
 ਬਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕੁਝਿਆ ਪੁਰਨ ਪੱਖ ਸਰਕਾਰ।

ਅਠਾਹਥਾਦ ਤੋਂ ਰੇਂਕੂਨ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ

(16 ਮਾਰਚ 1872)

ਸਿਧਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਜੇਹਲ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾਇਆ।
 ਖੁਫੀਆ ਪੁਲਿਸ ਆਪਣੇ ਚਿਹ ਤੱਥ ਸੁਭਾਇਆ।
 ਜਿਹਲ ਅਠਾਹਥਾਦ ਤੋਂ ਬਾਹੁੰਦੇ ਬਦਲਾਇਆ।
 ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੰਪਰਕ ਨੂੰ ਦਿਉਂ ਬਾਬੂਣ ਮਿਟਾਇਆ।
 ਲੋਫਟੀਠੰਟ ਕਦਰਨਰ ਕੁਰਮਾਨ ਬਿਜਾਇਆ।
 ਸਤਿਕਾਰ ਰਾਈਂ ਜੇਹਲ 'ਚੋਂ ਰੇਂਕੂਨ ਪੁਜਾਇਆ।
 ਨਾਨੂੰ ਜਿੰਘ ਬਰਵਲੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਵਾਇਆ।

ਚੰਕੂਨ ਵਿੱਚ ਠਜਰਬੰਦੀ ਸਮਾਂ

(16 ਮਾਰਚ, 1872 ਤੋਂ 18, ਸਤੰਬਰ, 1880 ਤੀਕ)

ਜਿਹਨ ਇਮਾਨਤ ਓਹੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹ।
ਭਾਦਰ ਪਿੱਛੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਾ।
ਠਜਰਬੰਦੀ ਬੰਦ ਰਾਜਸੀ ਧਾਰਾ ਦਿੱਤੀ ਲਾ।
ਭਜਨ ਬੈਠਕੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਸੀ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ।
ਪੰਜ ਭ੍ਰੰਬੀ ਦਾਸ ਭ੍ਰੰਬ ਜਿਹਨ 'ਚ ਲਏ ਮੰਗਵਾ।
ਆਖਣ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਕੁਝ ਭਜਵਾ।
ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਤਵਈ ਵੀ ਨਿਹਾ ਸੀ ਸੇਵਾ ਕਮਾ।
ਨੌਕਰ ਤਿੰਨ ਵੀ ਹੋਰ ਨਾਭ ਦਿੱਤੇ ਭਰੇਲੀ ਲਾ।

ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਚੰਕੂਨ ਜਾਣਾ

“ਬਲਜੁਕ ਬਣਈ ਘੜੀ ਦਿੱਬ ਜੇ ਨਾ ਦਰਸ ਮਿਲਾਪ,
ਬਿਰਹਾ ਜਿਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਆਪੇ ਜਾਣੇ ਆਪ।”
ਸੰਭਵ ਦਰਸ ਪਿਆਸੀ ਆਪਸੁਹਾਰ ਉਮਾਹ।
ਬਿਰਹਨ ਤੇ ਬੇਭੰਨ ਹੀ ਬਿਰਹੀ ਸੀਨੇ ਲਾ।
ਭ੍ਰੰਬ ਦਰਸ ਪਿਆਸ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਣ ਭੋਸ ਵਟਾ।
ਬਈਆਂ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਕੀਤੀ ਰੁੱਝੇਰਤਾ।
ਮਿਥਣ ਕਦੇ ਅਣਭਿਟਤ ਬਹੁ-ਜਾਨਾਂ ਜੰਘਮ ਪਾ।
ਸੂਚਾ ਇਕ ਕੁਰਬਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਰੂਸ ਦੇ ਜਾ।
ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਸੈਦੇਬ ਸਭ ਅੰਦਰ ਜਿਹਨ ਪੁਜਾ।
ਚਿੰਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਬੰਦੇਬ ਪੁਜਾ।
ਦੋਹ ਧਰਮ ਆਗਾਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਜਾਦ ਬਿਰਾ।

ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ

ਕਲ ਤੇ ਵੁੱਲ ਜੰਸਾਵ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਆਪਾ ਆਪਾ
ਪਲ ਬੀਜ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਚੋਰਾਈ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਜੰਤਾਪ।
ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੇ ਕੁਣ ਹਨ ਇਹੀ ਵਰੱਪਣ ਮਾਪ।
ਵਿਚ ਦੁਨੀ ਦੇ ਵੰਡਦਾ ਜਸ ਨਿਸ਼ ਪਰਤਾਪ।

ਮਰਗੋਈ ਵਿੱਚ ਨਚਰਬੰਦੀ

(18 ਸਤੰਬਰ 1880 ਤੋਂ 29 ਨਵੰਬਰ 1885 !!!!!)

ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਦਾ ਭੇਰ ਨਿਆ ਸਭ ਪਾ।
ਜਿਹਲ ਸਥਾਨ ਵੰਗੋਲੀ ਵਿੱਚਾ ਰਿਹਾ ਬਦਲਾ।
ਮਰਗੋਈ ਦੀ ਜਿਹਲ ਵਿੱਚ ਚਿੱਠੀ ਭੇਰ ਪੁਜਾ।
ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੜਕੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਰਹੇ ਭਿੜਾ।
ਚੰਦਾ ਸਾਲ ਕਹੇ ਨਚਰਬੰਦ ਆਲਾ ਖੇਡ ਵਰਤਾ।
ਸੰਗਤ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਤਾਂ ਵੰਗੋਲੀ ਨਿਆ ਘਬਰਾ।
ਵਿੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਚਰਬੰਦ ਜਿਹਲੇ ਹੋਰ ਕਲਾ।
ਨੂਰੀ ਜੋਤਿ ਅਭਿਆਸ ਹੋਈ ਸਚ-ਇਤਿਹਾਸ ਕਲਾ।
ਦਿਉਂ ਕਰ ਸਿੱਖ ਕੁਰਬਾਨ ਨੇ ਵਿੱਠਾ ਕਥਨ ਸੁਣਾ।

ਨਬਲ-ਚਿੰਨ੍ਹ

ਚੰਦਾ ਸਾਲ 'ਚ ਨਹਿਰ ਦਾ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ।
ਗਲਾ ਚੱਲੀ ਕੁਰਿਆ ਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ।
ਪੰਜ ਲੱਖ ਲਾਭੇ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਭਿਟਰ ਹਿਸਾਬ।
ਲੰਡਨ ਭੀ ਪੁੱਜ ਵਿੱਚ ਚੰਦੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ।
ਬੁਨ ਭੇਨ੍ਹ ਤੇ ਸਿਰਜ ਕਏ ਆਤਮਾ ਦੀ ਬਾਬ।
ਘਮਸਟ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਉਂ ਅਰਬੀ ਮਹਿਤਾਬ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ

ਵਿੱਚ ਸਹੀਦੀ ਰੰਗਦੇ ਭੱਤੇ ਚਿੱਤ ਪੇਤ ।
 ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਿਆਂ ਦੇ ਬਣੇ ਸਰੋਤ ।
 ਬੰਬਰ ਅਕਾਲੀ ਕਰਜ ਪਈ ਨਾ ਆਈ ਖੜੋਤ ।
 ਲਗਤ ਜਿੰਘ ਰੇ ਸਾਬੀਆਂ ਸਦੀਕਾਰੀ ਮੋਤ ।
 ਜਗਦੀ ਰਹੀ ਨਿਰੰਤਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜੋਤ ।

□ □

ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਮ

ਕਿੱਥੇ ਅੱਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਨ ਜੋ ਸੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ।
 ਕਿੱਥੇ ਅਵਸਥਾ ਅੰਤਕਾਰ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਫੁਰਮਾਨ ।
 ਹੁਣ! ਬਣ ਕਦੇ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਲਹੇ ਨਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ।
 ਹੱਥ ਸੱਚ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਿਆ ਹੋਏ ਅਮਰ ਮਹਾਨ ।
 ਭਾਵਾ ਚੱਲੀ ਦੁਨੀ ਕਿੱਥੇ ਉੱਥੇ ਜੱਗ ਜਹਾਨ ।

□ □

ਉਪ੍ਰੰਤ ਕਰਣਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਦਮਨ ਚੱਕਰ ਜਬਰ ਹਨ੍ਹੇਰੀ

(18 ਜਨਵਰੀ, 1872 ਤੋਂ.....)

“ਜੇਕਰ ਬੋਲੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰ ।
 ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਬਨਦੇ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ।”
 ਜਬਰ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਕੁਰਿਆ ਤੇ ਚੁੱਲੀ ਆਣ ।
 ਫਲ ਲੈਣ ਸੂਝੇ ਹੋਰ ਕਦੀ ਵਿਦਰੋਹੀ ਜਾਣ ।
 ਗਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁੰਜੇ ਵਰਮਾਨ ।
 ਲੱਭੇ ਸਾਰੇ ਕੁਰਿਆ ਉ ਪਭੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ।
 ਡੀ.ਸੀ. ਐਸ.ਪੀ. ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪੇ ਨਿਗਰਾਨ ।
 ਲੱਭੇ ਸਭ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਤਿਉਂਤੀ ਕੁਝਾਣ ।
 ਨਾਲ ਮਿਲਾਏ ਆਪਣੇ ਪਿੰਨੂ ਸ਼ਿਤਾਨ ।
 ਕੁਰਿਆ ਤੂੰ ਪਰਤਾਇਕੀ ਜੇਹਲੀ ਬਿਜਲਾਣ ।
 ਸੂਰਿਆਂ ਦੇ ਰੋਮ-ਕਾਜ ਲੋ ਕਰਦੇ ਪੁਣ-ਫਾਣ ।
 ਫਤ-ਦਰ ਸੱਭੇ ਸੂਰਿਆਂ ਬੋਲੀ ਕਰਵਾਣ ।
 ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਵਾ ਲਗਵਾਣ ।
 ਅਚਨ, ਚਨੌਰ ਅਮੀਰ ਕੜ੍ਹ ਮੇਲਮੀਨ ਪੁਜਾਣ ।
 ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਪਛਾਣ ।
 ਪਹਿਰਾ ਗਿਰਦੇ ਫਜ ਦਾ ਕਰ ਜਾਤ ਬਿਠਾਣ ।

□ □

ਪੁਲਿਸ ਚੋਕੀ

“ਜਬਰ ਰਾਜਸੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਨਰਕ ਸਮਾਨ
ਹਿੰਮਤ ਨਾਹੀਂ ਹਾਰਦੇ ਸੂਰੇ ਪੁਰਖ ਮਹਾਨ।”

ਅਮਨ ਲਈ ਰਕਤਾਈ ਕਰੀ ਫਰੇਡੀਆਂ।
ਚੋਕੀ ਪੁਲਿਸ ਫਿਠਾਈ ਫੈਟੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ।
ਗੋਤੀ ਜਿਲਾ ਕਰਤਾਈ ਤੇਰੇ ਦਿੱਤ ਬਹੁ।
ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ।
ਫਿਰਮਾ ਹੁੰਦੇ ਸੁਲਾਖਾਈ ਹੱਥਏ ਹਰ ਸਮੇ।
ਉਧੌੜ ਧੁਮ ਮਚਾਈ ਵਿੱਚ ਖਲਾਸਤੀਆਂ।
ਐਸੀ ਥਣਡ ਥਣਈ ਉਤਲੇ ਗੁਰਮ ਨਾਲ।
ਬਾਹਰੇ ਭਲੀ ਮਨਾਹੀ ਭੇਰੇ ਆਉਣ ਚੀ।
ਫਿਰਮਾ ਫਿਰਮਾ ਪਿੱਛੇ ਰੋਕਦੇ।

ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ

ਕੰਮ ਧਰਮ ਭਾ ਮਾਨਸੀ ਜਾਬਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ,
ਭਜਮੀ ਭੀਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਫਿਰਮਾ ਸਤਿਆਗਾਹ।
ਬੀਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹਰੀ ਸਿੱਖ ਨਰਕਚੰਦ ਸਰਕਾਰ।
ਕਰਨੇ ਪਾਠ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਬੀਤੇ ਸੁਲਮ ਕਰਾਰ।
ਦੀਰੀ ਜਿਨਾ ਅੰਦਰਿਆ, ਪਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਰ।
ਫੇ ਫੇ ਮਾਧ ਦੀ ਬੀਬ ਹੋਈ ਕਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਗਮਾਰ।
ਗੁਰ ਇਕ ਦੇ ਮਾਨ ਨਕਤ ਹੋਏ ਕਰ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰਾਰ।
ਗੋਰੀ ਬਹੁ ਕਰਤਾਈ ਕੂਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਾਹਰ।
ਥਣੇ ਦਿਰੋਧੀ ਕੂਕਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਅਹਿਲਕਾਰ।
ਪੰਜ ਕੂਕੇ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਰਲ ਕੇ ਰੋਈ ਵਿਚਾਰ।

ਸੂਬਾ ਕੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਤੇ ਘਾਲਣਾ

“ਫੱਫਾ ਕੇ ਟੱਬਰਦਾਰੀਆਂ ਦੁੱਖਤੇ ਸਹਿਣੇ ਬਾਹਰ,
ਕਲੋਂ ਕੁਲਾਮੀ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰ।”

ਸੂਬਾ ਸ਼ੇਰ ਕੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬਲਰਾਮ।
ਕੁਸ ਫਰਨਰ ਉਸ ਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਸਤਿਕਾਰ।
ਜਾਂਦਾ ਕੁਸ ਰੋਕੂਨ ਨੂੰ ਭਾਚੀ ਮੰਜਿਲ ਮਾਰ।
ਲਿਆਂਦਾ ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਿੰਨੀਆਂ ਦੇ ਤੰਤਸਾਰ।
ਕਪੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹਥੀ ਸਿੰਘ ਮੇਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ।
ਬੋਧੀਆਂ ਇਹ ਸਜਣਕੀਆਂ ਚੋਗਲ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ।
ਸੰਨ ਠਾਰਾ ਸੋ ਇਕਾਸੀ ਵਿੱਚ ਬੀੜਾ ਕ੍ਰਿਤਕਾਰ।
ਹੋਇਆ ਸੂਬਾ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸੀਨੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੂਕੋ (1889)

“ਹੱਥਾਂ ਨਾਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਪੰਛੀ ਤੇ ਚਰਬੇਸ਼।
ਬਹਿੰਦੇ ਬਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੱਥੇ ਤੇ ਰਾਜ ਹਮੇਸ਼।
ਵੀਰਿਆ ਕੰਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਕੁਸ ਦੇ ਜਾ।
ਵਾਹਿਸ ਚਾਹਦੇਵਾਰ ਸੀ ਕਰਕੇ ਕਲੋਜੇ ਮਾਹਿ।
ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੇ ਉਸਨੇ ਇੱਥੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੁਜਾ।
ਠੀ ਸਤਿਕਾਰ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਜੁਰ ਮਰਨ ਦਾ ਥਾਅ।
ਬੂਕੇ ਪੁੱਜੇ ਕੁਸ ਵਿਚ, ਵਿੱਚ ਭੰਹਿਲੇ ਉਤਸਾਹ।
ਖੁਸ਼ੀਆ ਪੁਲਿਸ ਘੋੜਟਾ ਰਹੀਆਂ ਤੱਥ ਦਰਸਾ।
ਫਰਤੀ ਹੋਣਾ ਰੋਜ਼ ਵਿਚ ਲਈ ਸਕੀਮ ਬਣਾ।
ਰਾਖਤ ਨਾਲ ਫਰੰਗੀ ਦੇਣੇ ਸਭ ਭਜਾ।
ਸੰਨ ਠਾਰਾ ਸੋ ਉਨਾਨਦੋਂ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ।
ਪਰ ਹੋਰ ਜਨਤਕ ਸਾਫ਼ਬਠ ਪਾਸਾ ਉਲਟ ਪਿਆ।
ਹੋਇਆ ਫਿਰਕਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤ ਗਿਆ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਯੋਗਦਾਨ

ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਹੋਂਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ।
ਲਹਿਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੱਲਦੀ ਆਪਣੀ ਰਣਭਾਰ ।
ਸਾਥੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਪਰਚਾਰ ।
ਫੁਟ ਪਾਓ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਨੀਤੀ ਸਰਕਾਰ ।
ਕਰਦੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਰ ਖਾਸੇ ਮਾਰ ।

□ □

ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ

“ਬੇਗ ਰਹੀਰਾ ਜਾਵੇਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹਰ ਮਹਾਨ ।
ਭਲੇ ਕੁਲਮੀ ਲਾਹੁਟ ਲਈ ਭਖਦਾ ਜਥੇ ਮੈਦਾਨ ।”
ਸੰਨ ਉੱਨੀ ਸੌ ਹੋਂਦਾਂ ਡਿਭਿਆ ਧੁੱਬ ਸੰਸਾਰ ।
ਭੀ ਸੀ ਵ੍ਹੰਗਿਆ ਆਟਕੇ, ਸਤਿਕੁਰ ਦੇ ਧਰਦਾਰ ।
ਭਰਤੀ ਖਾੜਿਓ ਆਖਿਆ ਮੰਤਰ ਭੇੜਾ ਚਾਹਰ ।
ਭਰਤੀ ਹੋਰਣ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕੂਚੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ।
ਪਰ ਸਤਿਕੁਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇਨਕਾਰ ।

□ □

ਚੌਥ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ

(1920-23)

ਭਲਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਮ ਪਈ ਹੋਇਆ ਬਹੁ ਪਰਚਾਰ ।
ਵਿਚ ਮੁੱਠਭੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਇਕ ਕਾਨਫਰਾਮ ।
ਸਨਖੜ੍ਹਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚਕਾਰ ।
ਭਿਚਕੂ ਮੱਲਾਣਾ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇ ਭਾਧਨ ਧੁੰਦੇਧਾਰ ।
ਪਿੰਡ ਸਿਆਲਕੋਟ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਇਕ ਠਾਠਦਾਰ ।
ਜਿਥੇ ਕੁਲਮ ਰਹੱਗੀਆਂ ਦੱਸੇ ਕਦੇ ਨਿਖਾਰ ।
ਵਿਚ ਕੁਖਲਾਹਟ ਆ ਕਦੀ ਇਹ ਕਰੇਯੋ ਸਰਕਾਰ ।
ਪਾਇਆ ਪਿੰਡ ਧਿਆਤ ਤੇ ਸੁਕਾਣੇ ਦਾ ਭਾਵ ।
ਉੱਚੇ ਗਿਆ ਕਸੂਟਿਆ ਸਾਥੇ ਮੱਤ ਹਫਾਰ ।
ਚੰਗੀ ਪੁਲਿਸ ਖਿਲਾਫ ਬਹੁ ਮਖਿਆ ਸੀ ਪਰਚਾਰ ।
ਸੰਨ ਉੱਨੀ ਸੌ ਤੀਰੀ ਵਿਚ ਉੱਥੀ ਆਖਿਰਕਾਰ ।

□ □

ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ (1925)

ਸੰਨ ਉੱਨੀ ਸੌ ਪੰਛੀ ਜਾਂ ਚੜਿਆ ਸਾਲ।
ਕਾਂਗਰਸ ਲਾਇਆ ਮੋਰਚਾ ਅੰਤਰੇਰਾ ਨਾਲ।
ਕੋਂਦਰ ਜਿਹਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੌ ਬੁੱਤਲਾ ਹਾਲ।
ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਮੋਰਚੇ ਹਿੱਤ ਹਮ ਖਿਆਲ।
ਦਿੰਦੇ ਬਹੁ ਗ਼ੁਵਤਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਜਲਾਲ।

ਚੋਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਬਰਨ ਸਥਾਨ

“ਨੀਤਿਕ ਬਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਰੱਖਣਾ ਬਰਬਰਾਰ।
ਬਣ ਸਾਂਚਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਉੱਚਾ ਇਉਂ ਮਿਆਰ।”
ਚੋਣੀ ਕੋਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਠਾਹਰ।
ਵਿਚ ਮਥਕੂਰੀ ਜੀਵਨ ਰਚਦੇ ਆਣ ਆਹਾਰ।
ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਰਤਨ ਸਿੱਖ ਨਹਿਰਿਆ ਆ ਕਈਵਾਰ।
ਛਾਣ ਲਕੜਨਰ ਆਖਿਆ ਸਤਿਕੁਰ ਚਾਲੀ ਉਚਾਰ।
ਵਿਹਵਾ ਨਤੀਜਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਸਾਹਜਾਰ।
ਅਗੇ ਸਤਿਕੁਰ ਆਖਿਆ ਧੀਰਜ ਕਰਨ ਉਚਾਰ।
“ਇਹ ਅਰ ਸਤਿਕੁਰ ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਕਰੀਓ ਨਿਰਾਜ ਕੁਆਰ
ਕੁੰਖਾ ਠੰਗਾ ਜਾਵੇ ਨਾ ਆਇਆ ਵਿਸ ਚਰਚਾਰ।”

ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ 1929 ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਯੋਗਦਾਨ

ਸੰਨ ਉੱਨੀ ਸੌ ਉੱਨਤੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਜਲਾਸ।
ਹੋਇਆ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚਾਕੀ ਫੇਰੇ ਖਾਸ।
ਉੱਥੇ ਵਿਰ ਸਚਰਾਜ ਛਈ ਸਿਰਜ ਹੋਇਆ ਇਤਿਹਾਸ।
ਭੇਜੇ ਸਤਿਕੁਰ ਓਸ ਲਈ ਘੋੜੇ ਲੰਗਰ ਰਾਸ।
ਬਾਮਿਲ ਹੋਏ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਸਭਨਾ ਮਸ਼ੀਂ ਹੁਲਾਸ।
ਧਾਰਿਆ ਦਿਤ੍ਰ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਆਗਈ ਵਿਬਰਾਸ।

ਉੱਚ ਉਦੇਸ਼

ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਓ ਜਿਹੜੇ ਧਾਡਨ ਉੱਚ ਉਦੇਸ਼ ।
ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੋਚਣੀ ਇਥਾ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ।
ਬਾਹਨ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਨੂੰ ਚਾਹਨ ਛੱਡਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ।
ਦਿੱਚ ਦੁਨੀ ਉਹ ਖੋਟੇ; ਸੰਜਮਣਾਦੂਰ ਗੇਸ਼ ।

ਏਕਤਾ ਬਤਨ

ਇਹ ਸਰਿਕੂਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਭਈ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ।
ਹੋਏ ਭੰਡਾਰੀ ਏਕਤਾ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚਾਰ ।
ਹੋਏ ਹਿੰਦ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਆਪਸ ਸਰਿਕਾਰ ।
ਭਾਈਓਂ ਰਾਜ ਭੰਡਾਰੀ ਭਾਈ ਸਰਦੇ ਮਾਰ ।

ਝੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੋਕਾ ਕਾਨਫਰੰਸ (1934)

ਸੋਨ ਉੱਨੀ ਸੇ ਚੰਡੀ ਅਭਰੂਭ ਆਇਆ ।
ਚੰਦ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿਤੀ ਦਾ ਦਿਨ ਆਣ ਸੁਹਾਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੋਕਾ ਸਭ ਸੰਦਾ ਤਿਸਦਾਇਆ ।
ਝੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਦਿਨਦਾਸ ਬੁਠਾਇਆ ।
ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬਾਡਤੀਆ ਪਰਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ।
ਪ੍ਰੇਰ ਭਤੀ ਕੁਝਵਾਲ ਸਿੰਘ ਸਭ ਭਾਵ ਬਧਾਇਆ ।
ਨੌਕੀ ਉਲਮ ਯਾਗਦੀ ਭਾਈ ਉਹਨੇ ਸਭਾਇਆ ।
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੇਠੀਆ ਬੂਰ ਹਿੰਦ ਜਿਰਦਾਇਆ ।
ਹੋਈ ਚੰਡੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੰਤਰ ਬਰਸਾਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੋਕਾ ਦਾ ਏਕਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਇਆ ।
ਦਿਓ ਨਨਕਾਏ ਹੋਭ ਬਰ ਅਗਾਹ ਬਲਮ ਬਧਾਇਆ ।

III. ਪਾਪਲਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲੁਧਿਆਣਾ (1939)

ਉੱਨੀ ਜੋ ਉਨਤਾਲੀ, ਜਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਆਣ।
ਹੋਈ ਪੋਪਲਖ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਲੁਧਿਆਣੇ ਅਸਥਾਨ।
ਲੀਤਰ ਪੁੱਜੇ ਦੇਖ ਦੇ ਨਹਿਰੂ ਜਰੇ ਮਹਾਨ।
ਉੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਇਦੇ ਕੀਰਾ ਸੀ ਦਿਖਿਆਨ।
ਨਹਿਰੂ ਭੋਲੀ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਹੋਇਆ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ।

ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ (1942)

ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਭੋਟੀ ਅਸਥਾਨ।
ਹੋਏ ਸਭ ਦੀ ਦੇਖਣਾ ਉੱਨਤ ਹੋਏ ਚੁਕਾਨ।
ਪੁੱਜੇ ਭੋਟੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉੱਚ ਭੋਟੀ ਵਿਚਕਾਨ।
ਭੋਟਾ ਸਿੱਖ ਤੇ ਜੋਧ ਸਿੱਖ ਭੋਟਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਨ।
ਅਸਵਰੁਭ ਮਸੀਹ ਕਪੂਰ ਸਿੱਖ ਪੋਸ਼ੀ ਚੁੱਕੀਆਨ।
ਸਿੱਖ ਭੀਤਰ ਕਲਹੇਵ ਸਿੱਖ ਰਾਖੇ ਕਦੇ ਪਰਕਾਨ।
ਭਾਵਾ ਹਿੰਦ ਭਿਰਾਜ ਕਦੀ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪਰਕਾਨ।

ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫਰੰਸ (1943)

ਉੱਨੀ ਜੋ ਭਰਤਾਲੀ ਜੰਨ ਦੀਸਖੀ ਜਾਣ।
ਮਾਰਚ ਠਾਕਾ ਗੀਹ ਦੀਆਂ ਮਿਤੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਆਣ।
ਹੋਈ ਚੰਡੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਭੋਟੀ ਅਸਥਾਨ।
ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਅਜਰ ਅਨੋਖੀ ਥਾਨ।
ਬਿਰਭਾ ਜੁਗਲ ਬਿਰੋਚ ਸੀ ਕਾਪਿਆ ਕਿਆ ਪਰਕਾਨ।
ਭੋ ਸੁਆਮੀ ਕਟੋਲ ਦੌਰ, ਹੋਏ ਉਪੋਸ਼ਤਰ ਆਣ।
ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਚਿੱਠੇ ਕਦੇ ਦਿਖਿਆਨ।
ਸਾਧਵੇਈ ਕਦੀ ਰੱਖਿਆ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪਰਕਾਨ।

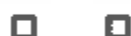

ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਖਰਸ਼ ਅਤੇ ਸੌਚ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ

“ਫਾਂਗ ਉਕਾਸਾਂ ਸੌਚ ਦਾ ਆਪਣਾ ਉੱਚ ਮਿਆਰ ।
ਭਾਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਦੁਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਬਾਹਰ ।”

ਦੁਨਾ ਵਿਚਕਾਰ ਧੁੰਧ ਵੇਰਾ ਕਿਲਿਆ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ।
ਬਰਤੀ ਜਿੰਨੀ ਰਾਂਝਰਾ ਪੁਰਿਆ ਪੱਖ ਸਭਾਰ ।
ਆਇਆ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੋਰ ਕਿਹ ਭੰਟੀ ਬਰਬਾਰ ।
ਬਰਤੀ ਮੰਗੀ ਵੇਰਾ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਅਰਜ਼ ਕੁਝਾਰ ।
ਦੁਨੀ ਵਾਸੀ ਸਤਿਕੂਰੁ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਟਿਠਕਾਰ ।
“ਆਖਿਆ ਤੋਂ ਆਖਿਆ ਹੁਸ਼ਾਂ ਗੀਤਾ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ।
ਟੰਡਰ ਮਾਝੀ ਹੁਰਾਡੀ ਚਲਦੀ ਚੱਲਣਹਾਰ ।
ਧੰਨ ਕੁਆ ਰਹੇ ਫੇਰਾ ਦਾ ਧੁੰਧ ਵਿਚ ਬੇਕਾਰ ।”
(ਪਰ) ਆਈ.ਐਨ.ਏ. ਠਈ ਕੁਲਿਆ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਚਲਦਾਰ ।

ਚਕੁਲੀ ਕਲਾ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ

ਸਤਿਕੂਰੁ ਜਲਜੀਰ ਸਿੱਖ ਨਮ ਭਾਣੀ ਸਭਾਰ ।
ਜਪੁ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਿਰੰਤਰ, ਪਾਠ ਵੰਗੀ ਲੀ ਬਾਰ ।
ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੀਤਾ ਦਿਉਰਿਆ ਵੈਰਾ ਦਾ ਸੰਖਾਰ ।
ਆਇ ਕੁੰਥ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੁਕਮ ਅਪਾਰ ।
ਜਾਂ ਵਿਚ ਚਲਮ ਕੁੰਥ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹਰ ਮਾਂਹਵਾਰ ।
ਬਰਤੀ ਬਰਤੀ ਬਰਤਦੀ ਸੌਚ ਸਿਖਾਯੀ ਗਾਰ ।
ਸਿਮਰਨ ਚਕੁਲੀ ਕਲਾ ਹੋਏ ਸੇਵਾ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ।
ਬਿਰਧ ਆਬਰਮ ਮਾਡਲ ਖਿੰਡਕਾਰੀ ਹਾਰ ।
ਧੀਰਜ ਬਾਝਮ ਨਦਿਰ ਕਲਮ ਨਿਰਾਪ੍ਰਤੀ ਲੀ ਬਾਰ ।
ਭਲਾ ਹੋਏ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਠਾਠਕ ਨਮ ਅਪਾਰ ।

ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਖੇਡ ਜਗਤ

ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਡਰ ਖੇਡ ਜਗਤ ਨਿਹਾ ਪੁਸ਼ਾਂਕਾ ਮਾਰ ।
ਜਿੱਥੇ ਬਣਦਾ ਬਸਦ ਸੋਭ ਨੌਰਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ।
ਬਦਨ ਕਣਕ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਮੋਹੰਦੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰ ।
ਹਾਰੀ ਰਿੱਖ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਕੁੰਨ ਸੰਸਾਰ ।
ਅੰਦਰ ਚਿੱਟੇ ਬਾਣਿਆਂ ਸੀਸ ਸੱਜੀ ਦਸਤਾਰ ।
ਸਾਬਰ ਸੁਰਤ ਛਤਕੁ ਧਾਵਨ ਪੰਜ ਕਣਕਾਰ ।
ਆਉਂਦੇ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝੇ ਸਿੱਖ ਸਿਰਦਾਰ ।
ਕੌਰਵ ਹੈ ਸਦਮਾਨ ਦੀ ਬਲਬੇ ਅਜਕ ਨੁਹਾਰ ।

□ □

ਬਕਰੀ

ਬਕਰੀ ਮੁੱਠ ਕੁਹਿਮੰਡ ਹੈ ਬਕਰੀ ਚਾ ਪਾਸਾਰ ।
ਹੁੰਦਾ ਬਕਰੀ ਸਰੋਤ ਹੈ ਬਕਰੀ ਚਾ ਆਸਾਰ ।
ਬਕਰੀ ਦਇਆ ਪਲਮ ਹੈ ਬਕਰੀ ਹੀ ਤਰਕਾਰ ।
ਬਕਰੀ ਮਾਨਵ ਸੇਵ ਹੈ ਬਕਰੀ ਖਰਬੂਪਕਾਰ ।
ਜਿਸ ਨੂੰ ਏਕੇ ਦਇਆ ਕਰ ਜਿਸੇ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ।

□ □

ਲੇਖਕ ਸੰਬੰਧੀ

ਨਾਂ	ਸੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ
ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ਼: ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ
ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਜਿੱਤਾ	ਖੇਤੀਬਾੜੀ
ਵਿੱਦਿਆ	ਬੀ. ਏ. ਕੀ. ਐੱਫ
ਜਿੱਤਾ :—	(ਅਧਿਆਪਕ) ਗੋਟਵਿਡਰ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ
ਪਤਾ	(1) ਪਿੰਡ ਲਕੌਲਾ (ਬੇਟ) ਡਾ: ਭਫਾਰੋਰ ਰੋਡ ਨਵਾਂ ਬਹਿਰ (2) 32 HERMITAGE CRES BUNDOORA 3080 VIC (MELBOURNE) AUSTRALIA.

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਫਪਣ ਵੇਰਵਾ

ਪ੍ਰਸਤੁਤ-ਰਚਨਾ

ਫਪਣ ਸਮਾਂ

ਨੀਵਾ ਦੀਵਾਰ, ਬੰਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀਵਾਰ,
ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੀ ਵਾਰ, ਬੰਬਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ,
ਆਰਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ

1965—87

1. ਪ੍ਰਸਤੁਤ-ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ

ਨੀਵਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਬੰਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਾਰ,
ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੀ ਵਾਰ, ਆਰਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ

ਮਾਰਚ 1992

2. ਸ਼ੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ (ਕਵਿਤਾ)

ਜਨਵਰੀ 1992

3. ਪੰਜਾਬ ਵੇਚਨਾ (ਕਵਿਤਾ)

ਮਾਰਚ 1992

4. ਪੰਜਾਬ ਕੁਸ਼ਲੀ (ਵਾਰ)

ਜਨਵਰੀ 1994

5. ਸੰਘਰਸ਼ ਯੋਧਾ (ਭਾ: ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮਾਰਚ 1995

6. ਰਤਨ ਅੰਮੋਲ (ਸੰਘਰਸ਼ ਯੋਧਾ ਭਾ: ਅੰਬੇਡਕਰ) ਮਹਾਂਕਾਵਿ

ਦੁਬਾਰੀ, 1996

ਸ਼ੀਵਨ ਹੋਰ ਸੰਕੇਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਅੰਮੋਲ ਵਿਦਵਾਨ :

- (1) "ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਭ ਰਿਖਿ-ਰਿਖੇ ਭਲਾ ਪੁਟਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਟੀਰੇ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਕੁਹਾਡੀ
ਚਿੰਤਾਮਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਚਿੰਤੀ-ਅੰਤੀ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਵਾਢੇ ਦੀ ਕੋਈ ਪਿਛਾਧ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ
ਮੁੜਦੀ।" (ਖਡੀਲ ਸਿਧਾਨ)

- (2) "ਜੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਹਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਵੇਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ
ਜੇ ਗੀਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੁਹਾਡੇ ਸਭ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਆਵੇਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।
ਜੇ ਚਾਕੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਏ ਕੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਪੰਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚੋਟੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ
ਬਾਕੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰੇ ਕੰਦਾ ਉਥਾਥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉੱਭਰੇ।
ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਰ ਉੱਤੇ ਰਿਸ਼ਨ ਦਿਓ। ਤਰ ਰਵਾਂ ਦੇ ਸੋਧ ਹੋਵੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਥੀ
ਜਲਦੀ ਪੰਥ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਾਇਬ ਪੱਤਰਾਂ ਸੋਧ ਹਾਂ"

(ਲਗਭਗ ਅਸਥਾਈ)

ਲੇਖਕ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਰੀਵਿਊ

ਤਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ

ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਅਕਤੂਬਰ 1992

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾ	:	ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ
ਲੇਖਕ	:	ਸ: ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭਾਏ
ਕਿਸਮਤ	:	20 ਰੁਪਏ
ਪੰਨੇ	:	124
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ	:	ਮਨਜੀਤ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਮਾਈ ਚੀਰਾ ਫੋਟ ਸਲੰਧਰ, 1992
ਰੀਵਿਊਕਾਰ	:	ਕੁਨਵਰ ਸਿੰਘ

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਮੇ ਨੂੰ ਕਿੱਤ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਪਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਜੰਗਨਾਮਾ ਅਠੀ ਗੁਜਾ ਥਾਵਾਂ। ਜੰਗਨਾਮਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮੁਸਫ਼ਮਾਨਾਂ ਦੀ ਆਉਣ ਠਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ ਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪਉੜੀ ਰੂਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਰਥਾਤ ਤੋਂ ਹੋਈ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਨ 'ਥਾਵਾਂ' ਨੂੰ ਕਾਵਿਟ ਵਾਲੇ ਢਾਂਚੇ, ਢੰਦੇ, ਮਤਲਬੀ ਵਿਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿਟ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁਮਿਕਾ ਠਿਠਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਂ ਥਾਵਾਂ ਛਿਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕੁਰਦੇਵੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿਟ ਦੀ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਛੱਡੇ ਹਨ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਥਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਕੁੰਧ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ 22 ਥਾਵਾਂ ਹਨ, ਕੁਰੂ ਕੋਵਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਥੀਠੀ ਦੀ ਥਾਵਾਂ' ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਨਨਾਕਰ ਦੀ ਥਾਵਾਂ' ਅਜਿਹੇ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਇਲਾ ਵਿਚ ਕੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਥਾਵਾਂ ਕੁਰਦੇਵੀ ਦੀ ਥਾਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ

ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀਰ ਰਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਵੀਰ ਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।

'ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਾਰ ਬਾਇੰਦ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਰ ਵਿਚ ਬੁਲ ਚਾਨ ਵਾਰਾਂ ਹਨ : 'ਨੀਵਾ ਦੀ ਵਾਰ', 'ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ', 'ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ ਦੀ ਵਾਰ' ਅਤੇ 'ਆਚਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ'। ਇਹਨਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਜਾਦੀ ਲੜਾਈ ਫ਼ੁਆਈ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ਼ ਯੁੱਧਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਆਚਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਲੜੇ ਗਏ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਖਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 'ਨੀਵਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੂਸਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧ ਵਾਇਮ ਕੀਤੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਰੇ ਭਾਰਤ ਅਵੇਸਥਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਚੀਨ ਨਾਲ਼ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਿੱਥਰਤਾ ਹੋਈ। ਪੰਚ ਸ਼ੀਲ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਖਰਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਹਿੰਦੀ ਚੀਨੀ ਭਾਈ ਭਾਈ' ਦੇ ਨੁਅਰੇ ਕੀ ਗੁੰਜਏ ਹਰੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਨ 1962 ਵਿਚ ਚੀਨੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦ ਚੀਨ ਸਥਿਤ ਚੋਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਨੀਵਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਚੀਨੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ' ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਜਿਹੜਾ 1921 ਤੋਂ 1925 ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਭੜਕ ਲਈ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ, ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਕੂਪੇਰ ਹੋ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜਣਾ ਪਾਵੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਮ ਪੀ ਕਦੇ, ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜੋ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਵਾਰ 'ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ ਦੀ ਵਾਰ' ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਾਲੇ 1965 ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਿਰੋੜਪੁਰ, ਖੇਮਚਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਅਤੇ ਐਤਿਮ ਵਾਰ 'ਆਚਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੋਂ ਠਾਮਸਾਰੀ ਲਹਿਰ, ਲਦਾਖ ਲਹਿਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਆਚਾਓ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਕਾਰੇ ਵਰਣਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਖਿੜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਵਾਚਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਭੋਲੇ ਦਾ ਖਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਉੱਤੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭਾਵਨ ਵਾਂਗ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਸਰ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਫ਼ੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਾਚਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਿਯਮੀ ਅਤੇ ਸਿਰਖੰਡੀ ਭੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਿਯਮੀ ਭੰਦ ਵਾਰੇ ਕੁਝ ਸਰਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ :

ਢੇਰ ਜਿਉਂ ਕਰ ਫੰਨੀਆਂ ਹਲ ਕੁਟੇ ਜੱਟਾਂ ।
 ਕਟਨਾਂ ਵਾਂਗਰ ਮੁੱਲਿਆਂ ਵਤ ਮਾਕਨ ਵੱਟਾਂ ।
 ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਦੇਂਦੇ ਜਿਉਂ ਕਾਫ਼ੀ ਨੱਟਾਂ ।
 ਥੰਥੀ ਕਰੇ ਖੂਨ ਦੀ ਸਾਂ ਲੱਭਣ ਵੱਟਾਂ ।
 ਕਾਫ਼ੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਵੱਟਾਂ ।
 ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਬ ਦੇਂਦੇ ਜਿਉਂ ਫੇੜਨ ਮੱਟਾਂ ।

(ਪੰਨਾ ੧੫)

ਸਿਰਖੰਡੀ ਭੰਦ

ਵਿਚ ਦਿਲਾਈ ਭੰਡ ਭੋਲਾ ਜੁਟੀਆਂ ।
 ਕੋਪਾਂ ਚੱਲਣ ਵੇਲੇ ਹਰਭੀ ਸਾਫ਼ਦੇ ।
 ਕੋਠੇ ਸੁੰਦਰ ਵੇਲੇ ਉਤਰੀਆਂ ਵੇਟੀਆਂ ।
 ਉਤਰਦੇ ਕੁਮਟ ਖੇਡ ਨਾਲ ਸੁਫਲ ਜਿਉਂ ।
 ਤੇ ਜਿਉਂ ਉਤਰ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦੇ ਪਿੱਛਿਆਂ ।

(ਪੰਨਾ ੬੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਭਿਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਰਤ ਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਖਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ਅਨੁਪਾਸ, ਉਤਪਾਸ ਉਤਪ੍ਰੇਖਿਆ ਆਦਿ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਨੇ ਚਿੱਤ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਵਾਚਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਉਂਤਿ ਆਧਾਰੀ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਵਾਚੀਆਂ ਵਾਚਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ 'ਬੰਬਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ' ਅਤੇ 'ਆਧਾਰੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ' ਪਹਿਲੇ ਦੋਟੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਨਰਾ ਦੀ ਵਾਰ' (1962) ਅਤੇ ਫਿਰ 'ਹਿੰਦ-ਪਾਥ ਦੀ ਵਾਰ' (1965) ਦੋਟੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰ-ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਪਟਿਆਲਾ 4 ਦਸੰਬਰ, 1994 ਗੋਵਿੰਦਗਾਰ ਤਾ: ਕੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸਾਕੀ' ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ' ਦਾ ਕਾਵਿ ਲੋਕ.....ਇਕ ਮੁਲੰਕਣ

ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ' ਦਾ ਪਿੰਡ ਰੱਕੜਾਂ ਥੋਟ, ਤਹਿਸੀਲ ਥਲਾਹੋਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਥੱਬਰ ਅਗਾਲੀ, ਚਬਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਤਮਕ ਪਾਠਮਿਕ ਤੇ ਏਸ ਕੌਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਰਪੂਨ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦੁਆਬਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਕੇ ਥੱਬਰ ਅਗਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ' ਦੇ ਸਿਰਜਣਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

1. ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, 2. ਜੀਵਨ ਕਿਰਣਾਂ, 3. ਪੰਜਾਬ ਕੁਸ਼ਲੀ।

ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ

ਇਸ ਕਾਵਿ ਦਾ ਰਚਣਾਕਾਲ 1965-67 ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅੰਦਰ ਚਾਰ ਵਾਰਾਂ ਹਨ। 1. ਨੀਵਾਂ ਦੀ ਵਾਰ 2. ਥੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ 3. ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੀ ਵਾਰ 4. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ।

1. ਨੀਵਾਂ ਦੀ ਵਾਰ

ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦ ਚੀਨ ਸੰਘ 1962 ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਪਾਂਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਪੰਚਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਇੰਚੀ ਚੀਨੀ ਭਾਈ-ਭਾਈ, ਦੋ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ, ਸੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਡਿੱਕੇ ਟੰਕ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਜੋ ਅਭਜੰਟਾ ਖੜ੍ਹਾ ਗੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਮੁਢ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਅਤੇ ਚੰਡ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮਸਲੇ ਸਬੰਧੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਰਣ-ਪੰਨਾ ਵਿਚਿਤਰਅਸ਼ ਅਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸੁਰਤਾਂ ਨਾਲ ਉੱਟਿਆ ਤੇ ਬੁੱਟਿਆ ਹੈ।

2. ਥੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ

ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਅੰਡਰਵੋਰ ਦੀ ਕੁਛਾਹੀ ਦਾ ਜ਼ੁਲਾ ਲਾਹ ਸੁੱਟਣ ਲਈ 1921 ਤੋਂ 1925 ਤੱਕ ਥੱਬਰ ਅਗਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੁਆਰਾ ਗੀਤੇ ਵਿਚਰੋਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਧਾਰਮਲ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੋਯਾ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਉਤੇਜਕ ਬਲਪਣਾ ਦੇ ਕੁਰਬ ਨਾਲ ਵਾਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਭਰ ਕੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

3. ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੀ ਵਾਰ

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਪਾਕ ਸੰਘ 1965 ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਕੇਵਲ ਛੇਤਰ ਸੈਰਟਰ ਖੋਮਕਤਲ ਸੈਰਟਰ ਅਤੇ ਕਸੂਰ ਸੈਰਟਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸਗੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਫਟ ਕੋਣ ਵਾਲੇ ਅਲਜੇਟੇ ਦਾ ਡਿਕਰ ਦੀ ਭੀੜਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਇੱਥੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਿਰ ਨਾਇਕਾਂ ਵੱਟੋ-ਅਸੂਬ ਖਾ ਮੁਸਾ ਖਾ, ਲੱਭੇ ਖਾ ਆਦਿ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਤੇ ਟੋਕਾ ਦੀ ਕਾਬਕੁਬਾਰੀ ਕਰਨਟ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

4. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਭਾਰੀ

ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੁੱਥ ਪਲਟਾਉ ਲਹਿਰ, ਫਟਕ ਲਹਿਰ, ਅਕਾਲੀ ਬਰਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਜ਼ਬ੍ਰਿਅਵਾਫਾ ਕਾਬ ਦਾ ਸਾਧਾ, ਸ਼ਹੀਦ ਉੱਘ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਬਰਰ ਸਿੰਘ, ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਆਦਿ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਫਾਰਸਾਮਿਆ ਦਾ ਕਰਨਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਸੁਚੱਜੀ ਕਾਬਿ ਕਲਾ ਤੇ ਕਲਪਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕਾਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਲਈ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਪਾਲੀ ਕਣ ਕੇ ਕਾਰਰ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਛੱਡ ਆਰੰਭ ਕੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਅੰਤ ਕੁੰਬਣ ਉਸ ਦੀ ਕੁੰਬਵਾਦੀ ਕੇ ਮੰਗੀ ਨੂੰ ਕੀ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰੂਪਕ ਪੱਖਿ ਕਬੀ ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਕੱਡੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਨਿਯਮੀ ਭੰਦਾ ਦੀ ਕਰਤਾਂ ਭਾਰੀ ਕੀਰ ਰਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਣਦੇਸ਼ੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੰਗਣ ਕਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਾਬ ਦੀ ਲੰਕਾਈ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਕਾਬਿਆ ਉੱਪ ਭੰਦ ਦੇ ਅਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਨਵਾ ਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਬ ਵਿਚ ਕਾਬਕਲਪਣਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ, ਲੰਡੀ ਕਾ ਸਮਾਂ ਕੰਨੁਣ ਅਤੇ ਸਿੰਘ-ਰਸੀ ਕੰਨਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਫੇਖਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਪਣਾ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਕੱਡੀ ਸੁਖਲਤਾ ਨਾਭ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਾਬ ਵਿਚ ਫੇਖਣ ਨੇ ਕਲਪਣਾ ਕਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਿੰਘਕਾਭਮਿਸ਼ ਕਾਬਕਲਣ ਉਸਾਰਨ, ਕੰਨ ਸੁਚੱਜੀ ਜੰਗੀ ਹਕਿਆਵਾਂ ਕੇ ਨਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਕਾਰ ਕੇ ਕਰਤੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਾਨੀ-ਕੀਦ ਕਰਨਾ ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਕਲਾ ਕਾ ਸਕੂਰ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਕਾਲ 1975 ਤੋਂ 1980 ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 58 ਲਘੂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕੁਬਜ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਰੰਧਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕੁੰਨੀਆਂ ਤੇ ਖੇਟਾਂ ਨੂੰ ਡਿੰਦ-ਨਿਰੋਧ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰਕਰਤਾ ਤੇ ਪੀੜਿਆਈ ਲਈ ਹੱਥਕੇ ਮਾਰਦਾ ਕਾਸਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਕਾਬਿ-ਚਿੰਤਨ ਮੁਖੀ ਅਕਵਾ ਦਾਕਲਪਿਕ ਕਥੇਕੇ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਪਕਤਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਤੋਸਤ ਕਰਨ ਕਾਬੀ ਹੈ। ਆਜੇਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਰਿਭਲਣ ਦਾ ਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਛੱਡ ਕਾਬੋਂ ਸਰੋ-ਮਾਣ ਦੀ ਹੱਥੇ। ਮਨ ਦੀ ਹੱਥੇ, ਟੰਬਰਦਾਕੀ ਦੀ ਕਾਸਕਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸਨੂੰ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਸੁਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਤ੍ਰਾਸਦੀ

ਇਸ ਦੇ ਚੰਡਾ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਤਾਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਖੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਫਾਂਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਤਾਕ ਦਾ ਨਾਂ 'ਵੇਦਨਾ' ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਤਾਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਧੰਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਰਾਂ ਖੜ੍ਹੇ 'ਭਿੰਨਤਾ' ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਧੰਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੂਲ ਚੋਖਟੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਪਣੀ ਬਲਪਨਾ ਸ਼ਰਤੀ ਨਾਲ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਰੰਗ ਭਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਫਾਂਸ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਰਪੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਟਕਾਂ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਫੇਰਕਣ ਫਾਂਸ-ਬੰਧ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਹੜੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਨਿਖਾੜਨ ਵਿਸਥਾਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਗੰਧਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸਿਰਲਖ ਦੇ ਕੇ ਵੱਖਰੇ ਥੰਦੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ 'ਪ੍ਰਾਤਨ ਸਾਹਿਰਬ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕਵਿਯੰਦਰਾਜ ਜਾਂ ਵਾਹਿਸ ਸਾਹ ਸਿਹਾ ਨੇ ਭਲਾਮ ਸਾਇਰ ਦੇ ਥੰਦੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਫੇਰਕਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਣਸੀ ਸਰਗਰਮ ਕਲੀਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਪੈਰ ਪੈਰ 'ਤੇ ਹੱਥਾ ਜਬਰ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਕਰਦੇ ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਤੇ ਚੋਪੜੀ ਤੱਥ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਡੱਬੇ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦੇ ਉੱਠਣਾ ਚੰਟੀ, ਚੰਡੀਕਤਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਅਸਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਵਾਉਣੇ, ਸਾਡਾ ਨੀਲਾ ਭਾਰਾ ਵਰਡਾਉਣਾ, ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੁਟਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹਰਾਮ ਕਰਨੀ ਆਦਿ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਡੱਬਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਨੀਓਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਸ਼ਟਕ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਵੇਦਨਾ ਨਿਰੰਤਰ ਭਾਵਾਤਮਕ ਭਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਘੂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੰਧਰੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਰਾ ਉੱਤੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਮਾਣ ਕੁਮੀ ਦੀ ਦੁਰਦਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹਾਰੇ ਤੇ ਡੇਰਾਂ ਅੰਭਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੀ ਚਿੱਤਰ ਉੱਘਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਦਸੇ, ਅਸਾਦੀ ਲਈ ਸਭੀ ਸਭ। ਮਾਂ ਪੰਡਾ ਹਰ ਪਾਸੇ, ਫਲ, ਬਹਿਰ, ਹੱਥੇ ਨਕੋਤਿਆਂ, ਮਾਣਕੁਮੀ ਅੰਦਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੁਖਵੇ ਹੱਟਾਂ ਨੂੰ ਪਲੇਸਥਾ ਤੇ ਕੁਟਕੁਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਪਕ ਪੱਖੋਂ ਇਸ ਪੁਸ਼ਟਕ ਦੇ ਚੌਥੇ ਤਾਕ ਵਿਭਿੰਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਕ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਜੰਨੀ ਲਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸਮਾਨਤਰ ਕੁਰਬੀ ਹੈ। ਕੁਲਦੇਵ ਜਿਘ 'ਰਾਏ' ਕੋਲ ਕਲਮ-ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਕਲਾਮ ਕਹਿਣ ਦੀ ਭਰਤੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਸੱਚਾਂ ਤੇ ਬਿਰਾਫ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਰਲ ਸੁਖੇਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਲਮਬੰਧ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਦਾਸ਼ਨਿਕ ਵਿਧੀ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਵ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਚਾਹ ਪਾਉਣ ਤੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਰਾਏ' ਦੀ ਫਾਂਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਯਕੂਜ਼ੀ ਹੈ।

1. ਕਦੀ ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਜ਼ਰੂਰਾ ਦੇਵ ਪ੍ਰੇਮ ਅਥਵਾ ਮਾਤ-ਭ੍ਰਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

2. ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੇ ਭੇਦਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਅੰਤ ਸੰਤ ਤਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

3. ਉਹ ਅਮਨ ਤੇ ਖ਼ਾਤੀ ਦਾ ਪੁਲਾਹੀ ਹੈ। ਕਾਂ ਖ਼ਾਸ ਕਾਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਘਾਟ ਕਰਨ ਦੇ ਜੇਠਾ ਯੁੱਧ ਦੇ ਅਲਸੇਟਿਆ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਮਨ ਖ਼ਾਤੀ ਨਈਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਸ-ਨੀਤਿਕ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚਰਚੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

4. ਉਹ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਰੀ ਹਕੂ ਸੁਰੇਤ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੁਰ ਅਠਾਪਦਾ ਲੋਕ ਪੱਖੀ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ।

5. ਭਾਹਕਮੁੱਖੀ ਤੇ ਅੰਤਕਮੁੱਖੀ ਦੋਨਾਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਪੱਖੋਂ ਸਮਝੇਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਭਾਹਕਮੁੱਖੀ ਭਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਫਲਤਾ ਖ਼ੁਸ਼ਬਖ਼ ਚਿੰਤਤ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਲੀਫ਼ ਰੂਪ ਭਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੁੱਖੇ ਦਿਲ ਚਰਿਆ ਵਿਚ ਟੁੱਭੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹੱਥ ਮੰਗੀ ਵੀ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

6. ਉਹ ਇਕ ਸਿਰਫ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਸਾਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਵਿਚ ਉਹ ਬਹੀਸ਼ਬੋਨੀ ਲੋਭੀਏ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਲੋਭੀਏ ਸੰਖੇਪਤਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੂੰ ਨਾਭ ਲੈ ਕੇ ਸਿਰਜਣਾ ਮਾਰਗ ਤੇ ਕੁਰਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸਾਧੀ'

ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਈਵਿਊਕਲਾ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ

ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ

ਹੱਥਲੇ ਸੋਢੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਾਰਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੁਰੋਤਰਤਾ ਲਈ ਲਭੇ ਛੱਏ ਘੱਲ ਥਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 'ਲੀਕਾ ਦੀ ਵਾਰ' 1962 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਚੀਠ ਵਿਚਾਭੇ ਹੋਈ ਲਠਾਈ ਸੰਥੀ ਹੈ। ਥਾਈ ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ ਬੱਥਰਾਂ (ਬੱਥਰ ਅਧਾਲੀ ਲਹਿਰ), ਹਿੰਦ-ਪਾਤਿ ਜੰਗ 19੬5 ਅਤੇ ਆਗਾਈ ਲਈ ਹੋਏ ਸੰਭਰਾਮ ਥਾਏ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਤ੍ਰੇਦਾ ਕੇ ਲੇਖਕ-ਕਵੀ 'ਬੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ', 'ਆਗਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ' ਦੀ ਕਾਂ 'ਬੱਥਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰ', 'ਆਗਾਈ ਦੀ ਵਾਰ' ਹੀ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਰੋਰ 'ਤੇ ਵਰਤਦਾ ਕਿਉਂਜਿ ਬੱਥਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭਾਦੋਂ ਕਈ ਬੱਥਰਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਆਗਾਈ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਆਗਾਈ-ਯੁਲਾਈਆਂ ਤੇ ਆਗਾਈ ਦੀਆਂ ਭਹਿਰਾਂ ਦਾ ਬਿਘਾਨ

ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ-ਇਕ ਵਾਰ ਦੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਸੰਕਲਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਜਿਥੇ ਕਿ 'ਨੀਵਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਅਤੇ 'ਹਿੰਦ ਪਾਥਿ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ-ਕਈ ਸੁਰਮਿਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਛਾਈਆਂ ਤੇ ਝੜਪਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ।

'ਨੀਵਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਅਤੇ 'ਹਿੰਦ ਪਾਥਿ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਪਠਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼-ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵਕ, ਪ੍ਰਚਲਤ, ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਮਿਥੀ ਗਈ ਨਾਮ-ਧਰੋਹ 'ਕੌਮੀ-ਰਾਵਨਾ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਲੱਖਕ ਰਵੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਾਜ-ਨੀਤਿਕ ਸਮਾਜਕ ਸੂਤ-ਬੂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੀਨ ਦਾ "ਮਿੱਤਰ-ਘਾਤ", ਭਾਰਤ ਦੇ 'ਅਹਿੰਸਾਵਾਦ', ਨਹਿਰੂ ਦੇ 'ਪੰਚ-ਸ਼ੀਲ' ਜਾਂ ਇਹ ਬਥਨ ਕਿ ਚੀਨੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਧ ਬਹੇ 'ਵੱਖਰਾ ਨੂੰ ਜਬ ਨਹੀਂ ਸਕੇ', ਯਸੇ-ਪਿਏ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਹੈ। ਮੇਜਰ ਸੈਰਾਨ ਸਿੰਘ, ਡੇਵਲ ਸਿੰਘ, ਸੱਦਾਭਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਸੁਰਮਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਹਾਠ ਤਾਂ ਫੀਕ ਹੀ ਪਰ ਇਸ ਲਛਾਈ ਵਿਚ ਚੀਨ ਦੇ ਦੰਦ ਖੰਟੇ ਹੋ ਭਏ, ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਗਲਤ ਹੈ। 'ਹਿੰਦ-ਪਾਥਿ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਿਥੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਤਬਾਹੀਆਂ, ਲੜਕੂਰਾਂ, ਸਨ-ਸਾਹਾਰਨ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਭਿਪਤਾ ਦਾ ਹਾਲ ਚੀਸ ਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ 'ਨੀਵਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਯੋਗੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਬੱਥਰ' ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨਾਂ ਸੁਰਬ ਭਹਿਰ ਅਤੇ ਅਥਾਣੀ ਭਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇਕ ਖਾਸਕੂ ਭਹਿਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਰਕਾਰੀ ਟਾਉਣਾਂ, ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਪਿੰਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫੌਜੀ-ਬੁੱਢਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਰਮ ਸਿੰਘ, ਮੱਠਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਬਨ ਸਿੰਘ, ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ, ਮੁਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਬੱਥਰ ਬਾਮਲ ਸਨ। ਭਵੀ ਨੇ ਸੰਦੀਪੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨ ਭੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਟਾਉਣਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ 'ਭੀਰੀਆਂ' ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਪ ਸਿੰਘ, ਭੋਂਦਾ ਸਿੰਘ, ਭੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਦ, ਲੜਸੰਥਰ ਦੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਨੰਦਲ ਰਲਾ ਦੇ ਬੂਟੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੌਂਧਿਆ। ਸੇਂਟਰਲ ਸੇਕ੍ਰ ਡਾਇਰ ਵਿਚ ਬੱਥਰਾਂ ਉੱਤੇ ਭੈਸ ਚਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਨੂੰ ਰਾਸੀ ਦਾ ਕੁਰਮ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਭੰਕਾਂ ਨੂੰ ਬੱਥਰ ਭਹਿਰ ਦੀ ਨਾਣਕਾਰੀ ਘੱਟ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਾਰ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚਲਾ ਬੰਬ ਚਲਾ ਕੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬੱਥਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਐਸ. ਐਸ. ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਸਿਖਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਥਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਯੋਗੀ 'ਭਹਿਰ', ਜੁਗ ਪਲਟਾਉ ਭਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ। 'ਬੂਰੂ ਕੇ ਬਾਢ' ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸਾਇਮਨ ਭਮਿਥਨ ਦਾ ਚਿਰੋਧ, ਚੰਦਰ ਬੇਖਰ, ਭਰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ, ਬੁਢਾਥ ਚੰਦਰ ਬੇਸ ਅਤੇ ਆਈ. ਐਨ. ਏ. ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਚਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਨਾਇਕਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰੰਦਤ ਸਿੰਘ ਬਾਮਾ-ਗਾਟਾ-ਮਾਰੂ, ਸੰਦਨ ਸਿੰਘ ਕਰਨਾ, ਕੁੰਧਮ ਸਿੰਘ ਆਥਾਥ ਤੇ ਬਾਢ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦਾ ਉਲੇਖ

ਹੈ। ਥਾਰਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਿਵਾਜੀਤੀ ਲੋਕਾਂਵਲੀ ਅਤੇ ਨੁਸਖ਼ਦੀ ਦੀ ਰਹੱਸਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :

ਲੜਕੇ ਸੁਰੇ ਸਿੱਖੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ।

ਕੋਠੇ ਬਹੁਤੇ ਰਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲਦੇ ਭਾਣ।

ਥਾਰ ਜਿਹੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਇ-ਕੁਪ ਨੂੰ ਨਰੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਸਾਥਬਕ ਰਜ਼ਬਾ ਬਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

—ਹਿਮਤ ਸਿੰਘ ਸੋਦੀ

ਪੰਜਾਬੀ-ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ 31 ਜੁਲਾਈ 1994 ਭੀਖਉਕਾਰ ਭਾ: ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਤਾਪ

ਪੰਜਾਬ ਤ੍ਰਾਸਦੀ

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉੱਥੇ ਸਦੇਂ ਕੋਈ ਕਾਫ਼-ਖੰਡ ਸਥਾਪ ਜਾ ਸੰਰਾਪ ਕਦੇ ਵੀ ਬਹਿ ਜਾਜਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਕਾਫ਼-ਖੰਡ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਫ਼ਦੂਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਦੇ ਵੀ ਹਾਥਰ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਜਿਹੇ ਕਾਫ਼-ਖੰਡਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਮਿਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ੀ ਕ੍ਰਾਸਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀ ਪਈ, ਉਸ ਦੀ ਕਾਫ਼ਰਾਨ ਅਜੇ ਲਿਖਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਰਕ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਿੰਘ ਰਾਏ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬ ਤ੍ਰਾਸਦੀ' ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਰਾਪ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਇਕ ਸੀ ਅੰਤਰਾਂ ਸਿਰਫ਼ੀ ਵਿਚ ਕੰਡਿਆ ਕਿਰਤਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਲਾਗਤ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਨੇ ਕੰਡ ਛੇਕ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਲਾਦਕੀ ਅੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਪਿੱਛਰ ਨਾਲ ਲਿਖਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚਰ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਿਰਤਾਂ ਕੰਡ-ਕੰਡਾ ਅੰਦਰ ਜਰਕ ਹੋਏ ਅਹਿਸੂਸ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ਰ ਕਾਫ਼ਰ ਕਾਫ਼ਰਾਨਾਂ ਕਾਫ਼ੇ ਕੁਣ ਕੋਧ ਕਾਫ਼ਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਧਰ ਨੇ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੇਰਾਨ ਇਹਨਾਂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਕਾਫ਼ੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੇ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਕਾਫ਼-ਕਾਫ਼ੀ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਨੇ ਥੀ. ਥੀ. ਜੀ. ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰੇਕਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤਕੀ ਮਾਫ਼ਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਰੋਥ ਜੋਧਕ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸੰਮਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਕਤਾਦੀ ਕੰਡੀ-ਕਤਾਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੱਤਰਕਾਰ ਜੋਤੀ ਪੁਸਤਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਨਦੀਅਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੁਖਾਂਤ', ਅਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਥੀਓ) ਕੰਡਰ 'ਕਲਿਉ ਸਟਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ' ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਡਰ ਦੀ ਕਾਫ਼ਰ 'ਸਿੰਘ ਜੋਧਕੀਓ' ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰੀ ਕਾਫ਼-ਸਮਕਾਲੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ਰ ਕਾਫ਼ਰਾਨ।

ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਣਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭੇਖਰ ਨੇ ਬਾਰਨ ਬਾਰਜ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਮਤਾ, ਰਾਹਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ, ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਭਾਈ ਲੁਥੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਮਤਾ, ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਭਾਜਣੀਤੀ, ਬਦ-ਅਮਨੀ, ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੰਗ, ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ, ਹਿੰਮਾਲਾ ਵਿਚ ਹੋਈ ਬੰਪਤੀ, ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜ, ਡਮਾਡੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਮੋਰਚੇਬੰਦੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਰਾਜ ਕਰਵਿਓ, ਹਮਲੇ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ, ਫੌਜੀ ਕਾਬਜ਼ਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਭੇਖਰ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ 1984 ਦੇ ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਕ ਹੀ ਵਿਆਨ ਗੀਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇਰਾਂ ਵੀ ਜਾਣੀ ਲਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵੀ 1994 ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਾਗ 'ਬੇਦਨਾਂ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਪਰੰਤ ਦੁੱਖਾਂਤ ਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਭੇਖਰ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਅਨੁਭਵਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀਆਂ 49 ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਉਥਣ ਤੇ ਸਮਝਣਯੋਗ ਹੈ—

ਪੰਜਾਬ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਢਾਡ ਦੇਵ ਦੀ
ਅੱਜ ਬੇ-ਢਾਡ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾ ਗੀਤਾ ਗਿਆ
ਹੰਢਾਂ ਦੀ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ...
ਦਰਿਆ ਢਿਲਾਂ ਦੇ ਉਡਲਦੇ...
ਰੂਪ ਹਕੂ ਦਾ ਧਾਰਦੇ...
ਜੋ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਬਣਦੇ ਨਹੀਂ।

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਭਾਖ

ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਗੀਦਿਊਕਾਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਜੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ

ਪ੍ਰਸਤਾਵ 'ਜੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ' ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 58 ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਕੁਰਦੀਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ' ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇਆਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਹਨ : 'ਨਾਟ ਦੀ ਝਾਰ', 'ਅਤਾਈ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ', 'ਬੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ' ਅਤੇ 'ਹਿੰਦ ਪਾਕ ਦੀ ਵਾਰ'। ਪਰੰਤੂ ਹਰਲੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਿਰੋਕਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਗੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਕੁੱਝੇ ਤਾਰ ਮਾਗੇ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਨਈਂ ਦੀਆਂ ਸੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸਕਾਣਾਂ ਤੇ ਕੁੜੇਰਣਾਂ ਸ਼ਿਰਦ ਪਸਰ ਲੁੱਮਲੁੱਮੇ ਸੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੱਟ ਹੈ...! ਨਈਂਆਂ ਨੂੰ ਘਟੇ ਕੀ ਪਾਏ...! ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਸਣ ਕਰਦੀਆਂ।

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤੇ ਹਰ ਥੇਛੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭ ਪੁੱਠਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਾਂ ਕਿ ਨਾ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਚਿੰਤਾ ਸੇਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੱਕਤੀ ਦਾ ਕਈ ਇਕ ਪੱਲਤਾ ਤੇ ਕਦੇ ਦੂਜਾ ਪਲਤਾ ਚਾਹੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਨੇ ਇਸ ਚਾਲਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦਿਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ : ਜੇਹਨ ਪੰਥ ਦੇ ਦੁਕਾਨੇ, ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਾਂ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਤਾਂ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਕੁਮਲੀ ਤੇ ਲਟਕਦੀ...ਹਿੰਦੁਆਂ ਦੀਆਂ ਥਾਟਾਂ ਅਸੀਂ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ। ਵਿਚ ਵਿਚਲੇ ਲਟਕਦੇ ਹੋ...ਮੰਤਰਿਕਾਂ ਤੇ ਪੇਂਡਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਕਮੀਆਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ।

ਹਰ ਪੁੱਠ ਵਿਚ ਭਰੀਥ ਤੇ ਮਨਦੁਰ ਅਪਣੇ ਸ਼ੀਟਨ ਦੀ ਬੇਤੀ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਟੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸੁਟੇ ਕੱਢਦੇ। ਕਈ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਹਸਲੀਫ਼ ਦਿਉਂ ਉਤਾਰੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਪਲੀਆਂ ਫਿਯੋ, ਮੁਖ-ਮੁਖ ਪਾਣੀ ਜਾਂਚਾ ਬਣ ਬਣ ਕੰਮਟਕੇਰੀਆ ਪ੍ਰੀਤੋਵਾਲੀ ਪੁੱਠ ਵਿਚ ਬਣਹੀਨ ਦੇ ਹੱਥਲਿਆਂ ਵਾਰ।

ਇਹ ਗਵਿਰਾ ਸੰਕ੍ਰਿਪ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੁਆਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਾਫੀ ਰੋਝ ਅਤੇ ਪਕੁਣਯੋਗ ਹੈ।

—ਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਚੰਦਾਨਾ ਅਜੀਰ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1995

ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਾਸਦੀ

ਕ੍ਰਿਤ : ਕੁਰਦੇਬ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ'

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ (ਰਜਿ:) ਕਠਾਧੋਰ

ਮੁਲ : 30 ਰੁਪਏ

ਪੰਨੇ : 130

ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਾਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਲੇਖਕ ਵੱਡੇ ਲੇਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਥਾਟਾਂ (ਨੀਤਾਂ ਦੀ ਵਾਰ, ਹਿੰਦ-ਪਾਥ ਦੀ ਵਾਰ, ਆਸ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ) ਜੀਵਨ ਕਿਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਬੰਦਨਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਰਦੇਬ ਸਿੰਘ ਰਾਏ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਉਪਾਅ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ 1984 ਦੇ ਬੰਦੂਕਾਰੇ ਨਾਲ ਜੋਬਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਸਿੱਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ

ਜੰਕੇਤਾਂ ਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਰੂਪ ਦੀ ਟੇਕ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਉਂਡੀ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡਾ: ਕੁਰਬਾਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 1984 ਦੇ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਸਾਡਾ ਭੱਖੇ ਦੇ ਵਾਪਰੇ ਕੁਸ ਭਰੇ ਘਟਨਾ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਵਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੜੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛਲੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੀੜਤ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮਹਾਂ ਨਗਰ ਮੈਨਸੋਨ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਠੇਪਰੇ ਚੁੱਕਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਕੁਸਥੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੰਦ ਸਾਨੂੰ ਭਾਵ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਭੱਲ ਕਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸੰਤਾਪ ਵਾਲੀ
ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹਲਾਇ ਦਿੱਤਾ।
ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ
ਦਿਹਨੂੰ ਮੋਹਰੇ ਦੇ ਵਾਛ ਬਣਾਇ ਦਿੱਤਾ।
ਪੁੰਮਾ ਪੁੰਮੀਆਂ ਕੁਲ ਸਹਾਨ ਅੰਦਰ
ਐਸਾ ਸਮੇਂ ਨੇ ਖੇਡ ਰਚਾਇ ਦਿੱਤਾ।
ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਨਾ ਸਭੇ ਚੇਵੀਸ ਹੋ ਗਏ
ਹੱਟੀ ਹੱਟ ਤੇ ਫੌਜ ਚਰਸਾਇ ਦਿੱਤਾ।”

ਭੇਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸ ਕੁਸਥੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੀ ਖੰਡ ਤੋਂ ਆਖੰਡ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬੈਠਾਈ ਕੇਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀਤਕ ਸੰਗਠਨ ਜੁੱਲੀ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਦੇ ਪੈਰਾਭਾਦੀਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਣੀਕ ਸੂਚਾਂ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਰਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰਿਤ-ਰੂਪਾਵਤ ਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਹੀ ਘਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

1947 ਤੋਂ 1984 ਤੱਕ ਦੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀਤਕ ਦੁਰਘਟਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਚੌਕਤੰਤਰੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣੀਕ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਜਨਮਿਤ ਦੇ ਪੇਂਰਤੀ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਾਸਤਵ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਅਕ ਪ੍ਰਗਤਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੱਥਰਿਆਂ, ਚੋਟਾਂ, ਸਰਕਾਰਾਂ, ਕਰਲਾਂ, ਕੁੱਟਾਂ, ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਿੱਛੇ ਕੇਮ ਕਰ ਰਹੀ ਕੁਟਲਾਈ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਕਬ ਸੇਕਤ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫੋਰੀ ਹੀ ਸਿਮਝਤੀਆਂ ਵਿਚ ਟਿਕ ਲਾਟ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਮ ਸੰਬੰਧ ਵਜੋਂ ਕਰਕੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਭਾਵ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਅੰਤਿਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਥਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਭ

ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਾਏ ਪਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਓੜਕ ਮਿਲਿਆ ਕੀ ?

ਇਹ ਸਵਾਲ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਖਤਾ ਵਿਚ ਅੱਡੀ ਦਾ ਡੱਖਮ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੁਟਲਤਾ ਤੇ ਲੋਕਹੱਤਕ ਦੇ ਕਤਲ ਕਾਰੋ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਅਰਬਰ ਤੋਂ ਘੋਰੇਕਰੇਰ ਤੀਰ ਸਾਰ ਵਾਂਗ
ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਧੂਹਾਂ ਕੁਟ ਕਈ
ਸਟੇਨਗਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਡੀਂ ਕੀਤਿਆ,
ਹੜਮ ਹੋ ਗਿਆ ਡਾਕੀਬਾਜ਼।”
ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸ ਮੀਡੀਆ
ਭਾਈ ਦਾ ਪਹਾੜ ਬਣਾਉਂਦਾ ਦੇ,
ਪਹਾੜ ਦੀ ਭਾਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਦੇ,
ਭੀਖ ਤੇ ਕੁਰ ਵਾਂਗ ਪਸਰਿਆ...
ਹਥੀਕੜ ਕੁਪੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ...
ਜਿਉਂ ਉੱਚਲਾਏ ਭੀਖ 'ਚ
ਭਾਈ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਪਰਾ ਡੱਕਦਾ ਨਹੀਂ...!!

ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲੀ ਦੇ ਵਿਭਿਨਤ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਜਿਥੇ ਡਾਕਨ-ਬਾਕਸ ਨੂੰ ਮਨਕਰਾਈ ਪੈਂਡੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਲੋਕਹੱਤਕ ਤੇ ਕੁਟਲਹੱਤਕ ਦੇ ਆਪਸੀ ਲਿਫਟੇ ਅੱਖੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਭਿਨਤਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਨਾਂਹ ਬਾਰਕ ਕ੍ਰਮਿਕਾ 'ਤੇ ਉੱਚਲ ਦੀ ਕੱਖੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਤਾਰਨੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲੀ

ਸੰਘਰਸ਼ ਯੋਧਾ

ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਵਾਰ)

ਲੇਖਕ : ਸ. ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ'

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੈਸ, ਰੋਡ ਨੰਬਰ 1, ਬਲਾਕ-1

ਚਿੱਠੀ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ

ਮੁੱਲ : 25 ਰੁਪਏ

ਪੰਨੇ : 67

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਾਰਫਾਰ ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ' ਦੀ ਦਲੇਰ ਤਾਨੀ ਦੁਆਰਾ 'ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ', 'ਨੇਰੀ ਦੀ ਵਾਰ', 'ਬੰਬਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰ', 'ਹਿੰਦ-ਪਾਸ਼ ਦੀ ਵਾਰ', 'ਆਸ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰ' ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ 'ਜੀਵਨ ਭਿਰਨ', 'ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਾਸਟੀ', 'ਬਰਫ਼ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ' ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੱਥੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ 'ਸੰਘਰਸ਼ ਯੋਧਾ' ਅਥਵਾ 'ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਚਾਰ ਰਤਨ' ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੁਹਰਾਵੇ ਵਰਗੇ ਨੂੰ ਉਤਰਾਵਾਂ ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਦੇ ਪਰਮ ਉੱਚੇ ਨਾਭ ਵਰਗੇ ਲੱਖੀਆਂ ਹਨ।

'ਸੰਘਰਸ਼ ਯੋਧਾ' ਵਿਚ ਭਾਇਰ ਨੇ ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਚੰਗੇਸ਼ਾਨ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਸ਼ਾਵ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸੰਵਿਧਾਨਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹਾਂ, ਦਿੱਲੀ (ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਭਾਮ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਭੀਮਾਬਾਈ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤੀ ਕ੍ਰਿਸ 'ਚ' 14 ਅਪਰੈਲ, 1891 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਅਜੀ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸੰਵਿਧਾਨਕਾਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ, 'ਅਕੂਰ' ਤੇ 'ਚਾਰਿਤ ਵਰਗ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ' ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਚਿੰਤਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਕੀਮਤੀ ਪਲ ਹਰੀਜਨ ਵਰਗ ਦੀ ਖਿਰਤੀ ਵਿਚ ਭਰਾਇਆ। ਕੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ' ਨੇ ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੀ ਹਯਾਤੀ ਨੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਕੂਰ ਦਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਚਾਰ ਰਤਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਸਿਰਖੰਡੀ ਭੰਦ ਦਾ ਸਚਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਰ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵ ਕਵਿਤਾ-ਰੂਪ ਹੈ।

ਅਕੂਰ ਦੀ ਚਾਰਫਾਰ ਤੇ ਪੰਨਾ 21-22 ਉੱਤੇ ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਚੰਦਰੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੁਰਦੇਵਸ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਚਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ, ਨੇਤੀ, ਰਿਦਿਆ, ਸੁਰੰਦਰਤਾ, ਮਾਨਵਤਾ, ਅਕੂਰ ਉੱਚਾ, ਚਾਰਫਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕਾਰ ਚਾਰ ਅਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਖਾਤਾਬ ਦੇਹਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਲਘੂ ਕਵਿਤਾ/ਫਾਰ ਦਾ ਸਾਂਝੇ ਸਮੇਂਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਂਟਰਨ 'ਰਾਏ' ਦੀ ਹਫ਼ੇ ਦਾ ਰ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਰਛਦਾ ਹੈ। 'ਰਾਏ' ਉਪਰ ਕੁਰਸਾਣੀ ਅਥਵਾ ਕੁਰਸੀ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਰੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਬੀਰ, ਰਾਮਨੰਦ, ਜੀਵਦਾਸ ਅਤੇ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।

'ਰਾਏ' ਨੇ ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿਹਾਂਤ ਤੱਕ 65 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵੇ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਬਿਓਰਾ (ਸਾਲ, ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਰਾਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ) ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬੜੇ ਧਰਮਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਮਦ 1936 ਅਤੇ 1951 ਵਿਚ ਹੋਈ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਰਬੋੱਚ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੇਰੇਛਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਛਾਪੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਨਾਤਮਕ ਛਾਤਰਸੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਝ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਡਾ. ਰੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੋ 'ਰਾਏ' ਸ. ਕੁਰਸੀ ਸਿੱਖ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਫ ਸਿੱਖਿਸਟਰੀ) ਦੀ ਧਾਰਾ 1994 ਵਿਚ ਡਾ. ਪ੍ਰਸਤੁਤ 'ਕਿਫ਼ ਸੁਣੀਐ ਕਿਫ਼ ਕਹੀਐ' ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਡੇਂਦਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ 92-100 ਤੱਕ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਡੇਖ 'ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਾ ਬਣ ਸਕਣ ਦੀ ਕਾਰਨ' ਦੇ ਉਨਵਾਨ ਹੇਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਫ਼ਿੱਕ ਛਾਪੀ ਜੀ ਵੀ ਸੋਚਣੀ ਕਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਵਾਕ-ਵਾਰਿਕ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਕੁਝ ਅੰਤਰੇਸ਼ੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਦੇ ਨੇ, 5 ਡਿਐ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1989 ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਆਇ 23 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਿਕ ਹੈ 'ਕੀਵੇਅਰ ਅਥਵਾ ਛਾਪੀ' (ਛਾਪੀ ਤੋਂ ਕਰੋ)। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ, ਛਾਪੀ ਅਤੇ ਪਰੇਲ ਆਦਿ ਦੀ ਤਰੀਖ਼ੀਅਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਵਾਏਵਾਈ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਜਿੰਦੇ ਵੀ ਰਹੇ, ਆਪਣੀ ਉੱਚ ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ, ਹਿੱਸੀ ਰੂਹ-ਰੂਹ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਸਨਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਕੀਵੇਅਰ ਮੌਰਲੀ ਵੀ ਕਰੇ, ਪਰ 28 ਸਤੰਬਰ 1951 ਨੂੰ ਡਿਆਲ-ਪੋਰਟ ਦੇ ਚਿੱਤਾ।

ਅਖੀਰ ਆਪ ਨੇ ਕੁੱਝ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। 1956 ਵਿਚ ਮਹਨ-ਉਪਰੰਤ ਕੀਵੇਅਰ 'ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਭਾਰਤ ਚਰਚ' ਦੀ ਉਪਾਏ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਪੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿਸ ਸਬੰਧੀ 'ਰਾਏ' ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿੰਗ-ਚਿਖਰੇ ਹਨ :

ਕੁੱਝ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਲਿਆ ਆਖਿਰ ਧਾਰ

ਛੇ ਚਲੀਓਰ ਛਾਪੀ ਨੂੰ ਛੇ ਸਰਕਾਰ ਸਿਧਾਰ

'ਭਾਰਤ ਚਰਚ' ਨਾਲ ਨਿਕਲਿਆ, ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਾਰ

ਪੇਸ਼ ਸਦੀਵੀ ਛੱਡ ਕਰੇ, ਉਹ ਵਿਚ ਲੇਜਾਰ

ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੋਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਹੋਈ ਅੰਧ ਗੁਬਾਰ
ਤਾਹੀਓਂ ਲਿਖੀ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਵਾਰ।

ਮੁਸਤਫਾ ਵਿਚ ਪਰੁਟ-ਜੀਭਿੰਗ ਦੀਆਂ ਉਂਗਾਈਆਂ ਰਲ਼ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਡਾ. ਐਮ. ਐਸ. 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ'

ਰੋਢਾਨਾ ਅਸੀਤ 19 ਮਈ, 1996

ਸੰਘਰਸ਼ ਯੋਧਾ

ਲੇਖਕ : ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਰਾਏ'

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੇਸ

ਮੁੱਲ : 25 ਰੁਪਏ

ਪੰਨੇ : 72

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਾਰ ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭਾਗ-ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ
ਵਿਚ ਆਮ ਤਰੀਕੇ ਜੰਗ, ਸੁਰਮੇ, ਭਾਜੇ ਮਹਾਭਾਜੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਛੱਡ ਹੀ ਨਾਇਕ ਦੀ
ਹੋਰ 'ਭੈ' ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵਾਰਾਂ, ਯਾਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਜੋਸ਼ੇਲਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਠਮੁਨਾ ਸੀ ਜਿਸ
ਨੂੰ ਸੁਟਾਇਆ-ਸੁਟਾਇਆ ਹੀ ਛੱਡਦਿਆਂ ਹੀ ਛੱਡੇ ਗਰਬਟ ਲੱਭ ਪੈਂਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਯਾਦਗੀ
ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕਾਂ ਦੇ ਨਾਚ-ਨਾਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਥ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਹਥੁਲਾ
ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਮਨ 'ਭੈ' ਪ੍ਰਭਾਵ 'ਜੈ' ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਮਲਣ-ਮਲਣ ਹੱਥ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ
ਸਨ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਾਰ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ
ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਜਾਂ ਸੁਰਮਾ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਦਾ ਭੇਦ ਵੀ ਬਾਹਿਰ ਇਸੇ ਹੀ ਛੱਡ

ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਾਏ ਹੋਏ ਇਹ ਧਰਨ ਭੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤਾਂ ਗੰਮ ਰਾਓ ਅਭਿਭਵਰ ਨੂੰ ਇਕ ਯੋਗੇ ਜਾਂ ਸੁਭਾ ਦੇ ਰੋਗ 'ਤੇ ਪੈਣ ਗੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਭਸਤਰ ਵਧ ਕੇ ਸੰਭਾ ਨਹੀਂ ਗੀਤੀ, ਪਰ ਭਾਸਤਰ ਭਾਵ ਇਹ ਸੰਭਾ ਗੀਤੀ ਕੀ ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਕੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਅਭਿਭਵਰ ਨੇ ਮਨੂੰ ਦੀ ਸਾਜਨ ਕੰਧ ਨੂੰ ਵੰਭਾਰਿਆ ਅਤੇ ਚੰਡਿਕਾ ਤੇ ਭਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਬਰਕੇ ਇਸ ਭਾਟੀ ਵੰਭ ਵਿਰੁੱਧ ਭਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਛੱਡਾਇਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਇਸੇ ਲੜਾਕੇ ਛੱਕਾ ਲਈ ਉਹ ਕੁਝ ਭੀਤਾ ਜੋ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਕੋਈ ਸੁਭਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਹ ਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਭਿਭਵਰ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰਧਾਜਲੀ ਕੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਤੱਕ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਲਿਖ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਕਠਾ ਵਿਚਲੀ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਭਿਭਵਰ ਦੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਲਕਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਭ ਕੇ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੀਵਨੀ ਚਿੱਟ ਦਾ ਧਰਨ ਭੀਤਾ ਹੈ। ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਗਭੱਧ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕੋਢੀ-ਕੋਢੀ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਛੱਡ ਕੇਨੂੰ ਕੇ ਇੰਜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਝੋਂ ਵਿਚ ਸਪੁੱਚਕ ਵੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਛੱਲ ਹੈ। ਕਾਫ਼ਾ ਭਾਵ ਕਾਫ਼ਾ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਛੱਲਾਂ ਇਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਭੀਤ ਜਾਂ ਨਿਭੇਤ ਕਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ-ਕੀ ਇਥੇ ਹਾਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ :

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਅੰਭ
 ਵਿਸ਼ਵਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਲਹਿੰਦਿਆਂ ਫਟਕੇ ਪੈਥ ਛੱਡ
 ਜਾਂ ਵਿਰ,
 ਨੇਭੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮਾਣ।
 ਛੱਡ ਸੇਵਾ ਦੀ ਹੋਂਦਲੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਛਾਣ।
 ਤਾਂ ਜਾਹਿਰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :
 ਛੱਡ ਪੀੜਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਸੀਨੇ ਵਿਚਕਾਰ
 ਮਾਨਵ ਬਰਧ ਹੋਵਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਰੋਜ਼ਾਰ।
 ਜਾਂ—ਮਾਨਵ ਹੋਏ ਕਰਾਕੜੀ ਭੀਤਾ ਵਿਚਿਅਨ,
 ਵਰਣ ਵਿਦਸਥਾ ਆਖਿਆ ਮਾਨਵ ਅਭਿਆਨ।
 ਜਾਂ—ਜਿਥੇ ਨਾ-ਬਰਧਾਨੀ ਪੱਛੇ ਆਯਾਨ
 ਕੋਈ ਲਮਕੇ ਤਾਂ ਰਹੇ ਜਿਥੇ ਪੜ੍ਹ ਲਮਾਨ।
 ਉਹ ਧਰਮ ਹੈ ਕਦਲਨਾ, ਉਸ ਕੀਤੀ ਠਾਣ,
 ਬਿਉਲਾ ਕਾਨਵਰੋਸ ਵਿਚ ਭੀਤਾ ਘੇਲਾਨ।

ਇੰਜ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿਕ ਕੁਣਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ਯੁਗੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਪੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਰਾਏ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਪੱਸ਼ਟ, ਸਰਲ ਅਤੇ ਮੁਹਾਬਰੇਦਾਰ ਹੈ । ਆਪ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਟੱਕਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਕੀ ਸ਼ਬਦ ਐਸਾ ਨਹੀਂ । ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਂ ਹੋਏ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਰੋਬਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਸਰਕਾਰੀ ਟ੍ਰਕਾਂ ਵਜੋਂ ਪੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਟੱਕਣਾਂ ਹਨ । ਕਾਫ਼ੇ ਇਸ ਕਲਾ ਦਾ ਮਾਹਰ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਆਸਾਂ ਹੋਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

—ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਟਾਲਵੀ

•

‘
,

ਲੇਖਕ : ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਏ